

HOLMI

11. évfolyam 1. szám

1990. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat)

Szerkesztőbizottság: Eörsi István, Fodor Géza, Göncz Árpád, Kenedi János,
Kocsis Zoltán (zene), Lakatos András, Ludassy Mária (filozófia), Mándy Iván,
Megyesi Gusztáv (publicisztika), Pető Iván (történelem), Petri György,
Tar Sándor, Vági Gábor (szociológia), Várady Szabolcs (vers),
Vásárhelyi Júlia (olvasószerkesztő). Tördelőszerkesztő: Környei Anikó.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Markó Béla:* Költő a Koponyák Hegyén • 3
Bertók László: Ha benned van már az egész • 11
Mint a közös lovon a seb • 11
Grendel Lajos: Emlékezetkiesés,
erotikus álmok után • 12
Talamon Alfonz: Hajnalok iszonya • 20
Rakovszky Zsuzsa: Költözködés • 35
Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás • 36
Nádas Péter: Az égi és a földi szerelemről • 39
Baránszky László: még ha osirisszé • 51
Fehér Márta: Newton, az Apokalipszis harsonása
avagy: a korai modern tudomány
költői antiutópiája • 52
Imre Flóra: Comjat • 58
A logikát hát vessük el • 59
Zeke Gyula: Black úr a British Museum
mögött • 60
Határ Győző: Álomcirkusz • 63
Rácz Péter: Berlin, Heinrichplatz • 69
Kocsis Zoltán: Magyarlondon • 70
Gerald Lerner: A nemzet szabadsága. Kurtág György
helye a magyar zenei életben
(*Rakovszky Zsuzsa fordítása*) • 78

- Kurtág György és Kocsis Zoltán* kottája • 82
Tandori Dezső: „Londoni Mindenszentek...” • 83

FIGYELŐ

- Németh G. Béla*: Radnóti Miklós naplója • 84
Babarczy László: Könyörgés komolyságért
(Balassa Péter: A másik színház) • 87
Radnóti Sándor: Hímvesző és irodalom (Görgey Gábor,
Molnár Géza, Szalay Károly és
Szász Imre könyveiről) • 92
Várady Szabolcs: Rossini és a brazilok
(Ferencz Győző: Omlásveszély) • 96
Rugási Gyula: Határ Győző: Az ég csarnokai • 98
Erdélyi Ágnes: Kik azok a „historicisták”?
(Karl R. Popper: A historicizmus
nyomorúsága) • 105
Engel Pál: Hol van Közép-Európa, és ha
megvan, kell-e?
(George Schöpflin és Nancy Wood
[szerk.]: In Search of Central Europe;
Kell-e nekünk Közép-Európa?
Századvég különszám) • 108
Laki Mihály: Egy harmincéves háború (Szalai
Erzsébet: Gazdasági mechanizmus,
reformtörekvések és nagyvállalati
érdekek) • 109
Fogarassy Miklós: Boris Vian: Köpök a sírotokra • 111
Domokos Mátyás: Olvasójel (Tar Sándor:
Mért jó a póknak?) • 113

Megjelenik havonta. Kiadja a Vörösmarty Társaság. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Századvég Kft., a Magyar Posta és a Művelt Nép Kultursped Kft.
Előfizethető a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR),
Budapest XIII., Lehel u. 10/A, 1900, közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj 1/4 évre 147 Ft, 1/2 évre 294 Ft

A szedést az ARGOS Kft. végezte

A nyomdai kivitelezés a Századvég Kft. munkája

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Markó Béla

KÖLTŐ A KOPONYÁK HEGYÉN

Gyermek- és kamaszkoromban a mindennapi vegyes lekváros kenyér mellett azokat az irodalomkönyveket hordtam iskolatászkámban, amelyeknek szemléletét az ötvenes évek *retusőrjei* sugallták. Utólag visszatekintve, Kelet-Európában annak a kornak, s mifelénk még a mostaninak is, ez volt a legnemesebb – értsd: leghonoráltabb – művészi tevékenysége és kulturális missziója: a *retusálás*. A fényképészek tudják, hogy a mai technikai feltételekkel nem okoz gondot ráncokat és szemölcsöket eltüntetni, csoportképekből alakokat kiemelni, és másokat betenni helyettük, sőt, egy kis leleménnyel alacsony emberből magasat, magasból alacsonyat sem nehéz kiügyeskedni. Újabb történelmünk igazi demiurgoszai a retusőrök. Könyörtelenül vágják, szabták, nyesték, fércelték a friss és még frissebb irodalomtörténeteket is, s akit még így sem sikerült harcos baloldalivá operálni, abból ábrándos lelkű, csillagokra vagy gödröcskés állú leányzókra függesztett szemű poétát fabrikáltak. Hogy miért volt szükség erre? Miért nem lehetett sutba dobni az egészet úgy, ahogy van? Nyilván azért, mert minden új hatalomnak meg kell teremtenie a legitimitás látszatát, és ezt az előzmények biztosítják. Az a néhány valóságos előzmény, az a néhány tényleges hagyomány, amire támaszkodhatott volna az „új irodalom”, nem volt elegendő a megfellebbezhetetlen folytonossághoz. Ezért – ezért is! – fontosabb figurája a kornak a retusőr, mint az igazi alkotó. Így kaptain én, így kaptunk mi a két világháború közötti Erdély tettere kész vagy meggyötört, de mindenképpen a legfőbb sorskérdéseken töprengő írói helyett egy kilúgozott, megcsönkített, szögletes zárójelekben kipontozott transzszilván ideológiát, amely tehetetlen erkölcsiségével egy másik, nagyon is tevékeny s akkorra már nagyon is tehetős ideológia létjogosultságát volt hivatott alátámasztani. Így kaptunk mi egy fenyesekkel és cukormázos báránnyelűekkel feldíszített, kárpáti ködbe burkolózt Parnasszust örökségül. Illetve hát: el akarták hitetni velünk, hogy ez az örökségünk. Hál' istennek a hagyatéki pert sohasem késő felújítani, és az én nemzedékem éretlen szívére és agyára rázúdított hazugságoknak később meglett a hasznuk. Másodszor ugyanis, remélem, már nem lehetne elámítani minket. Bár mégsem ilyen egyszerű ez, mégsem ilyen könnyű elparentálni a múltat. Az egysíkú világlátás tartalmi gönceitől s koloncáitól – a meghamisított tényektől – viszonylag hamar meg lehet szabadulni, az éber szem hamar rányílik az igazságra, de a gondolkodás sémaít, a „fejéről a talpára állított” hegeli dialektika elvulgarizált csiki-csukiját – tézis, antitézis, szintézis – sokkal nehezebb eltávolítani magunkból. Erre jár az elménk: egyet jobbra, egyet balra, majd előre, és így tovább a végtelenségig. A skatulyázásra való hajlam is, a skatulyák is ott vannak a fejünkben.

Dsida Jenő költészetét újra- meg újraolvasva, úgy tűnik, olcsó prédája volt ő a retusőröknek. Sörétes puskával is leteríthető, nem úgy, mint az állandóan együtt emlegetett triász, Áprily, Reményik és Tompa. A lényeg az, hogy a sörétek a „kényes” verseket sebezze meg a gyűjteményből, azokat ítéljék feledésre, mert a többiből egy angyalarcú virtuóz, egy dekadens halálvágytól fűtött poeta doctus mutatkozik meg nekünk, egy polgári milióból felsarjadt, de végül is veszélyes gondolatoktól érintet-

lenül maradt, játékos költő. Az Erdélyt mitizáló Áprilyt át kellett értelmezni, Tompa célirányos helytállását homályos és általánosító moralizálásba kellett csomagolni, hogy az új követelményeknek megfeleljenek, Reményik publicisztikai vétetésű líráját pedig nem is sikerült igazán elfogadtatni, válogatott kötete ugyan nagy későre, a hetvenes években megjelent, de a tantervekbe sohasem kerülhetett be. Persze azért Dsida életművét is alaposan meg kellett tizedelni, hogy nyomdafestéket láthasson, hosszú és fáradságos volt a retusőrök munkája az ő esetében is, hiszen a néhány nyíltan politikáló vers mellett (CSOKONAI SÍRJÁNÁL, TARKA-BARKA STRÓFÁK, TÜKÖR ELŐTT, PSALMUS HUNGARICUS) le kellett tagadni katolicizmusát, amely egész pályáját át- meg átszövi. Bár az Istentől elválasztott keresztény erkölcs tulajdonképpen – relikviaként – átmenthető, és a bibliai utalások is felfoghatók kultúrtörténeti kontextusként. De ne legyünk igazságtalanok: a versekből kirajzolódó költőportrékat nem lehet úgy retusálni, mint egy fotográfiát. Egy foghíjas összeállítás sem lehet igazán hamis, mert hiszen egyetlen remekműből is továbbgondolható a nagy egész, és felvázolhatók az erővonalak. Ilyen szemmel nézve még hálásak is lehetünk a Dsida költészetét retusálóknak, akik legalább hozzáférhetővé tették ezeket a remekműveket, és az irodalompolitikai szándék így visszajára fordulhatott az érzékeny olvasó tudatában. Inkább a részt, mint semmit, ha már az egészet nem lehet, mondhatnánk mi is, ezúttal a szükségből erényt kovácsoló és sokszor nagyon is élesen látó retusőrök pártját fogva.

Jól tudom, az élet és az irodalom összekeverése soha nem vezethet célra, s a versekből felsejülő szellemarcot még a legszemélyesebb, legvallomásosabb költőknél sem szabad a valamikori hús-vér emberrel összetéveszteni. De nem kell ahhoz túlzott tiszteletudás – legfennebb: tisztességtudás –, hogy Dsida Jenő végakarátát, ezt a halála előtt három évvel, 1935-ben keltezett, a házsongárdi kriptán is ott látható SÍRFELIRAT-ot betartsa a kíváncsi utód: *„Megtettem mindent, amit megtehettem, / kinek tartoztam, mindent megfizettem. / Elengedem mindenki tartozását, / felejsd el arcom romló földi mását.”* Pedig nem igaz, hogy a szellemarc „romló földi mása” hidegen hagyja az olvasót, éppen ellenkezőleg, legtöbbször hihetetlenül feldúsítják a verset az élettények, amelyekhez kapcsolódik. Ám Dsida harcai, diadalai és vereségei minden jel szerint a fehér papír előtt történtek, kivéve a legfőbbet, küzdelmét a gyermekkorától körülötte settenkedő halállal, hiszen az amúgy is véges emberéletet nála még végesebbé tette a szívbetegség. A saját sorsában a szelíd és érzéki, végső soron legalább annyira pogány, mint keresztény Krisztus sorsát sejdítő költőt még harmincegy éves korában hagyta cserben a szíve, nem érthette meg a krisztusi harminchárom esztendő sem. Most, hogy portrévázlatát próbálgatom, már-már belesétálnék a dilettáns filológusok csapdjába: higgadt összefoglalás helyett mindenképpen másík, eddig ismeretlen oldaláról mutatni be tárgyunkat. (Milyen különös: az irodalomtörténetben tárgygyá változnak, akik valamikor születtek, éltek, szerettek, gyűlöltek és meghaltak.) Az újat akarás nem mindig jó tanácsadó. Mert hát van-e egy másik Dsida? Vagy csak finomítani kell a róla máris kialakult képet, de nem kell, nem érdemes átértékelni? Nos, pontosan erre a kérdésre, ezekre a kérdésekre keresem a választ, s ha becsületes akarok lenni, azt is bevallom, hogy nem tárgyilagos filológusként, hanem a saját dilemmáit feloldani igyekvő utód szenvedélyével. Van-e egy másik Dsida? S miért nincs mégis, ha van?

1907-ben született Szatmárnémetiben, azon a vidéken, ahonnan irodalmi nyelvünk is származott valamikor, s ahonnan mind-mind rendkívüli nyelvérzéssel jöttek

és jönnek a költők. A *genius loci*nak talán ez a legjellemzőbb hozadéka: valamiféle született formaérzék, valamiféle játékos és ironikus, de mégis szeretetteljes viszonyulás a nyelvhez. Gondoljunk Szilágyi Domokosra! Nem ugyanarról a tőről fakad-e az ő virtuozitása, mint a Dsidáé? Más vidékek fiai talán ízesebben s érzékletesebben használják a nyelvet, ám darabosabban is ugyanakkor. Nem tudják olyan tündökletes módon szétválasztani a nevet a dologtól, mint például Dsida: „*Túl minden jelzón és rendeltetésen / meglapul a dolgok lelke, / kérlelhetetlen, bronzsötét / egyetlen lényeg, / s valami igazság hömpölyög / a folyók feekén. // Háznak mondasz valamit / – négy fala van –, / pedig nem az. / Kályhának mondod, / pedig nem az, / virágnak mondod, / pedig nem az, / asszonynak mondod, / Istennek hívod, / pedig nem az.*” (TÚL A FORMÁN) Korán bizonyosságot tett tehetségéről, mintegy megérezve, hogy sietős lobogással kell megalkotnia mindazt, amit mások rá-érősebben is összehozhatnak. 1924-ben jelennek meg első versei a *Cimborában*, 1927-től már a *Pásztortűz* szerkesztője, és 1928-ban, huszonegy éves korában meg is jelenik első verseskötete, a *Leselkedő magány*. 1930-ban részt vesz az *Erdélyi Fialatok* alapításában, 1934-ben jelenik meg második versgyűjteménye, a *NAGYCSÜTÖRTÖK*, ugyanebben az évben a *Keleti Újság* szerkesztője lesz. 1938-ban „*genyves szívbeltártya-lob*” okozta halálát, *ANGYALOK CITERÁJÁN* című kötete már posztumusként látott napvilágot. Ezt az életrajzi vázlatot ki lehetne még ugyan egészíteni fontos vagy kevésbé fontos adatokkal, ám a pályaképet nem módosítanák. Nem közömbös viszont – de még mennyire hogy nem közömbös! – a közeg, amelyben költőnk alkotott: a húszas és harmincas évek erdélyi értelmiségének közérzete és lelkiismereti válságai, amelyek mindig ugyanarra a kényszerpályára sodorták vissza a közgondolkodást. Etikailag és esztétikailag is viszonylag egyszerű alternatívát állít a kisebbségi sors az értelmiség elé, olyan alternatívát, ami, tudjuk jól, a *VALLANI ÉS VÁLLALNI* vitában kristályosodott ki végül. Csakhogy ez az alternatíva nem egyértelműen a kisebbségi sors velejárója. Vagy ha igen, akkor évszázadok óta az egész magyar értelmiség sorsa „kisebbségi sors”, mert a politikai-társadalmi közszolgálat parancsa ennek a kultúrának a fősodrát már évszázadok óta meghatározza (ne higgyük, hogy ez minden kultúrában ugyanilyen súllyal esik a latba, még Kelet-Európában is igen nagyok a különbségek), és ellentmondásait tulajdonképpen máig sem sikerült feloldani. Azt is mondhatnánk, hogy ilyen szempontból a két világháború közti és részben a későbbi erdélyi tapasztalat jóval fontosabb az egész magyar irodalom, az egész magyar művelődés számára, mint amennyit az itt megtermelt értékek jelentenek vagy jelenthetnének. Egyfajta kísérleti tereppé vált Kelet-Európának ez a csücske, ahol egy szuverén művelődési életet fenntartani képes értelmiség függőségbe került, a művészet kérdése lelkiismereti kérdéssé lett, és nagyon hamar vegytisztán mutatkoztak meg azok a szélsőségek, esetleg hamis döntéskényszerek (szolgálni vagy alkotni), amelyek másutt is állandóan nyugtalanítják az alkotókat, de nem tudnak igazán felszínre kerülni. Úgy gondolom, a magyarországi irodalomtörténészek még ma sem ismerték fel igazán, hogy ennek a számos értéket megteremtő és számos illúziót leromboló kísérletnek a tanulságait a nagy egészre is vonatkoztatni lehet. Ezzel a szemmel nézve az erdélyi kultúra különössége csak annyi, hogy a közös hagyományból megörökölt ellentéteket és ellentmondásokat kénytelen volt durvábban, nyersebben, határozottabban feltárni. Jövője jelenné változott. Így hát nem háríthatta át a megoldást vagy a megoldás egy részét a következő nemzedékekre. Tapasztalata, persze, számunkra végül is inkább negatív, mint pozitív, de megsemmelélhető, értelmezhető, felhasználható, mert mindenképpen egyértelmű, hiányzik belőle a halogatás és az áthárítás szándéka. Beisme-

rem, éppen Dsida Jenő méltatása közben furcsa kitérőnek tetszhet mindez, de jeleztem már, hogy ez a földöntúli régiókba elkalandozó, tündéri poéta sem bújhatott ki a döntés alól. És nem is bújt ki, már nagyon fiatalon felismerte, hogy a művészet nemcsak esztétikai, hanem etikai vállalást is jelent: „Krisztusnak és Pilátusnak, / farizeusoknak és vámosoknak / zsidóknak és rómaiaknak / egyformán szolgálni / nem lehet” – írja 1928-ban (TEKINTET NÉLKÜL). Ebben az idejekorán kimondott szentenciában viszont még csak az erkölcsös – és erkölcsi – embert látjuk, ez az alternatíva nem leszűkít, hanem felszabadít, kimondása természetes és kívánatos, lényegében közhely, jelentőségét legfennebb a pillanat növeli a kelleténél nagyobbra a mi szemünkben. Ez még nem a „másik Dsida”. A másik Dsida tulajdonképpen a PSALMUS HUNGARICUS-szal kezdődne, az utolsó versek egyikével, és talán joggal feltételezzük, hogy ez a végakkord kezdet is lehetett volna, s hogy a szenvedő, krisztusi sorsot áhító költőt még a Golgota alján sújtotta le a könyörületes halál. Könyörületes vagy inkább kegyetlen? Hiszen a Golgotán felfelé vánszorogva a kereszttel, már a feltámadás is közel, ez már a megoldás helyszíne, itt már nincsenek kérdések, itt csak válaszok vannak. A világot megváltó Krisztus, ha kényszer alatt is, maga lépdel halála felé, a költőhöz viszont a halál ereszkedik le a Golgotáról: „Jön valaki, vagy valami, / lopódzó lépte néha csoszsan. / Most nem tudok sikollani, / marad a szám kitérve, hosszan, / most nem tudok szaladni sem, / émelegyek rettenetesen. / Nem rejt el e vacak világ itt. / Békák közé leguggolok. / A szív elárul, mert világít, / illatoznak a szemgolyók. / Aki él, nem rejtőzhet el. / Jön. Itt van már. Egész közel.” (ELÁRUL, MERT VILÁGÍT) A betegségtudat már elejétől fogva nyilvánvalóan meghatározza a koraérett költő látásmódját, de az utólagos retusálásnak is köszönhető, hogy a másfajta, társadalmibb okokról megfeledkeztünk. Pedig a HARUM DIERUM CARMINA egyértelműen beszél erről: „Bénán lehanyatlak a kéz, / szétlapogat tehetetlen: / élni ma itt lehetetlen, / meg kell halni ma itt, / halni e földi avarban, / hol léptekkel, kopogókkal, / lekopott rongy-lobogókkal / kullog az emberi hit, / a virrasztó nyomorúság / piros parázs-szeme nyitva / s vörös varázs-zene szítja / lángra tüzes tanait. [...] a csillagok is lerohadtak, / futnál, de messzire nem jutsz, / adnál, de adni nem tudsz, / s küzdeni nincs akarat.” Ugyanarra a kihívásra, az erdélyi sors abszurdítására mennyire másként felel például Áprily Lajos, aki nem a bibliai mítoszban s halál utáni életben lel feloldást, hanem egy látszólag reális közegben: a romlatlan természetben. Nagy kérdés számomra, hogy az Áprily által megénekelt táj is létezik-e tényleg, vagy egy valóságon túli, mitikus vidék az is, valamiféle élettel telített túlvilág. A verseinek fókuszában elhelyezett s a képek transzcendenciáját erősítő idegen szavak erre utalnak, és egyáltalán nem biztos, hogy Áprily erdői, hegyei, folyói az élet metaforái, meglehet, hogy éppen a halált – a jó halált – fejezik ki. Dsida Jenőnek nincsen ilyen általános metaforája a halálra, illetve hát a keresztre feszítés nem a halált, hanem a halál „meghódításának” módját szimbolizálja. Alapvető költői módszere – s ez talán eredetiségének kulcsa – az *eufemisztikus képalkotás*, ami erdélyi kortársaitól eltávolítja, és leginkább talán Kosztolányihoz közelíti. Ahhoz a Kosztolányihoz, aki a világot egy titkokkal, szorongásokkal, de szeretettel is telített gyermekszem optikájából szemléli, a költő szenvedő szubjektivitását a gyermek ártatlan szubjektivitásával tetézve s enyhítve is ugyanakkor. A gyermeket a haláltól elválasztja egy „másik halál”, a felnőttkor. Dsida Jenő úgy játssza ki a rossz halált, hogy megteremti a „jó halál” fogalmát. Ember- és világlátásának időnkénti naivitása innen származik: „Pislogó piros rőzsetűznél, végtelen erdőn, halk dalok közt, lassan lépkedő angyalok közt simulok hozzád a lány mohára... Zsongó gallyak közt, angyalok közt / készülnék a kedves halálra.” (SZÖKEVÉNYEK A FÁK KÖZÖTT) Érdekes megfigyelni, hogy

ennek az egyébként szorongó és reális félelmeiktől gyötört költőnek hányszor s hányféleképpen siklik el a tolla az idill felé. Abból az ösztönös felismerésből kiindulva valószínűleg, hogy amit megsemmisíteni vagy semlegesíteni nem tudunk, azt szeretetünkkel hajlíthatjuk magunkhoz: „*Tedd a világot orvossággá, // és add be az emberfiának! – / meleg felhőkből adj kabátot a széthulló szegény betegre, / ki betegen is csak barátod! // teremts neki tavaszt, ha tudsz, / ezer virgázó virágméccsel, s készíts teát a parki tóból, / ha fuldokolva felköhécsel, // bodzateát a parki tóból, / csészéje, kristállyá meredve, maga legyen a tó kerek / kavicsos öblü, tiszta medre, // és facsarj hús citromlevet, / savanyú fényt a sárga napból, mely óriás csészénk fölött – ring-leng és bágyadtan barangol, // s a mesebeli hősín hattyút, / mely most suhogva vízbe ugrott, süllyesz el benne olvadón, / mint fehér, édes kockacukrot...*” (TÓPARTI KÖNYÖRGÉS) Az idézet kiválóan példázza, hogy az otthonkereső költő számára a környező világhoz való viszonyulás tulajdonképpen nagyságrendi kérdés. A játékos Dsidának amúgy is gyakori módszere a lekicsinyítés és felnagyítás, s főként ennek a két eljárásnak a sűrű váltogatása, ami a harmónia megteremtésének – az eufemisztikus ábrázolásnak – fontos eszköze. Így lesz hívogatóan párolgó teáscsészé a parki tó medréből, és fehér kockacukor a hősín hattyúból. A világ groteszkké válik ezáltal, nem vehető igazán komolyan, és éppen erről van szó: meg kell szüntetni életünk sorsszerűségét, játékos kísérlettel kell változtatni azt, amiről lelkünk mélyén tudjuk, hogy visszafordíthatatlan. Nem ismerek tragikusabb, szívszorogatóbb, rémisztőbb idillt, mint a Dsidáé, és nemcsak azért, mert felfokozott életvágányát látván, ott sejtem mögötte a korai halál árnyékát, hanem mert szándékolta egyoldalú. Egy gyógyíthatatlanul szomorú ember próbálja itt erőltetett nevetéssel letagadni reménytelenségét. Félreértés ne essék, ez az „erőltettség” nem a vers értékére, hanem üzenetére vonatkozik, éppen azt üzeni olvasójának a költő, hogy erőszakosan fenntartott vidámsággal talán még kijátszhatjuk a pusztulást: „*Piros posztó fedi asztalomat, / melyen írok, üzenek testvéreimnek. / A fiókban sok-sok baráti válasz. / Állókeretben annak a képe, akit szeretek. // Jobbra a régi tükörben magamat látom / merészen és fiatalon. / Szemben az ablakon át a világot, / mely szép és kedves és nekem való.*” (INTÉRIEUR) Paradox módon a halálfélelem mellett egy furcsa *életfélelem* is kihallható a Dsida-versekből, a nagy idilli poémák (KÓBORLÓ DÉLUTÁN KEDVES KUTYÁMMAL ÉS MIÉRT BORULTAK LE AZ ANGYALOK VIOLA ELŐTT) ezt a szorongást próbálják elhallgattatni: „*Szép a világ, gyönyörű a világ, és nincs hiba benne.*” Csupa humor, csupa bájos frivolság a Tinti kutyával hexameterekben társalgó költő, de érezzük végig, hogy az euforikus lelkiállapot nem a valóságot, csak az eszményt tükrözi vissza. És az eszmények között helyet kap a transzszilván megbékélés ideológiája is, amely a társadalmi rendezés kilátástalanságát egy erkölcsi rendezés lehetőségével próbálja helyettesíteni, ami bizony – ma már tudjuk – eleve kudarcra van ítélve: „*Nézd, a színek, diadalzászlók, a szemünkbe lobognak, / kék, zöld, barna, piros, bíborlila, sárga, narancsszín, / lelkesek és tüzesek, meghányva ezüsttel, arannyal, / nagy kigyuladt zászlók, minden nép zászlaja: fennen / hirdeti mind, hogy a jó anyaföld valamennyi fiának / egyformán lobogózza ki roppant ünnepi termét, / s minden nemzetét közösen kebelére fogadja.*” A versek idézésében egyébként szándékosan nem követem a kronológiát, mert a zsenég és az érett remekművek világlátásában lényegi különbséget nem látok, illetve ha van is változás Dsida felfogásában, az érdekes módon inkább a mű mögött, a mű hátterében megy végbe, és majd néhány utolsó költeményében jelentkezik szinte előzmények nélkül. Levelezése és publicisztikája több kiindulópontot nyújtana ezek feltárásához, de azt ígértük, nem az arc „romló, földi másának” reprodukálására teszünk kísérletet, hanem a költőportré megrajzolására. Kétségtelen, hogy Dsida Jenő

lételeme a forma. Nemcsak a versforma, nemcsak a mindenféle ritmusképletek és a sok szótagos tiszta rímek fölényes használata, hanem a költői játék, a hasonlatokkal, metaforákkal, kicsinyítésekkel és nagyításokkal formába kényszerített világ. A teremtésnek formája van, szépsége van, vallja ő, mert ami létezik, az mind sajátos formája által önmaga, és nem más. Ebből következik, hogy a világban nincsen rossz, mert minden egy isteni elrendelés formateremtő tökélyét hordozza magán: „Zarándok lettem és hívő keresztény. / Kedves virágom: zsenge barkaág. / Hiszem, hogy Krisztus és a szent keresztény / és rajta kívül minden hiúság. / Az egykoron izzógyötrelmű rejtvény / ma csiklandó, meleg kíváncsiság: / mi vár az élet pánatos kapuin túl, / mikor a lélek lendül és elindul?” (A PÁN-TOS KAPUKON TÚL) A lét végső kérdéseivel szembesülve, azokat végül is elviselhetővé szelídítve, a jó és a rossz, az élet és a halál antinómiáját feloldva, Dsida olyan előre jutott, olyan magasságokig korbácsolta magát az isteni aranytrónust rejtő felhők fölől alányúló Golgotán, hogy onnan már minden visszatérés, sőt minden visszanezés öncsonkításnak tűnik. Csakhogy – mondjuk ki ismét a közhelyet – más a költészet, és más az élet. Miközben az egészszel – a művészet ember- és életfölöttiségével – vigasztalódunk, elvész a rész, elvész az is, ami csak a miénk lehetne. Ez persze nem esztétikai kérdés, a remekművek ettől remekművek maradnak, és az alkotó ember számára bizonyára ez a legfontosabb, de mert ő az, aki óhatatlanul hisz a művészi ráhatásban, ha a társadalmi hatékonyságban nem is, neki kell a felelősség vállalásáról vagy elutasításáról is nap mint nap döntenie. A HULLÓ HAJSZÁLAK... egyszerre pajkos és patetikus költőjének kitörési kísérletei máig ható tanulságokat hordoznak. A dilemmát nem oldják fel, de továbbgondolását lehetővé teszik.

A felelősségtől való félelem és a felelősség vállalása is ott van az egész életműben. Az askéta Krisztus helyett egy érzéki Krisztus alakjában jelenik meg a világ bűneit magára vállaló ember, hogy aztán az életmű sűrűsödési pontján elhelyezhető NAGYCSÜTÖRTÖK című költeményben mutatkozzék meg teljes erővel. A vers hatása nyilvánvalóan egy profán jelenetnek – a kocsárdi várótermi éjszakának – a felmagasztosulásában rejlik, és abban a kettős jelentésben, amit ez a szokatlan helyszíntársítás sugall nekünk. A kocsárdi vasúti csomópont, ahonnan Erdély minden részébe futnak szét a vonatok, most halott: „Nem volt csatlakozás.” A néhány órás várakozás egyszerre növekszik bibliai és történelmi szimbólummá: „Testem törött volt és nehéz a lelkem, / mint ki sötétben titkos útnak indult; / végzetes földön csillagok szavára, / sors elől szökve, mégis szembe sorssal / s finom ideggel érzi messziről / nyomán lopódzó ellenségeit.” A vers üzenete szerint: Krisztus fél. A költő is fél. De vállalják sorsukat: „Péter aludt, János aludt, Jakab / aludt, Máté aludt és mind aludtak... / Kövér csöppek indultak homlokokról / s végigcsurogtak gyűrött arcomon.” A NAGYCSÜTÖRTÖK víziója úgy válik különálló remekléssé, úgy emelkedik ki Dsida Jenő költészetéből, hogy közben bele is illeszkedik, hiszen szimbólumrendszere és feladatértelmezése egyáltalán nem társtalan. Ugyanígy külön állnak, de szerves résznek tekinthetők mégis a dsidai „szegényember-versek”, az ÖREG POSTÁS A VÁROS VÉGÉN vagy AZ UTCASEPRŐ, amelyek a keresztényi alázat és szeretet segítségével próbálják feloldani az evilági reménytelenség és a túlvilági remény ellentétét: „Oly tisztességtudón köszönsz, / míg körülted porzik a reggel; / egyszerre csordultig telek / alázattal és szeretettel” – mondja az utcaseprőről. Elvetélt kitörési kísérlet a BÚTOROK poéma, amely az utókornak legfennebb csak arra volt jó, hogy a költő humanizmusába belevetítsen egy lázadó és lázító társadalmi programot. Számunkra természetesen sokkal izgalmasabb, ahogyan ezekben a kísérletekben Dsida, aki végig tisztában van a beszűkülés veszélyével, megpróbálja áthidalni a keresztényi teljesség-

igény és a konkrét helyzet, a kisebbségi sors vállalásának kényszere közti belső konfliktust. Nem az elvont, parnasszista művészeteszmény és a személyes élményvilág szembenállása ez, hiszen Dsida mindenképpen személyes lírát művel, a személyes sors végig ott van verseiben. Ám a személyes élmény és az általános emberi szenvedés megjelenítésének közbeeső állomása: annak a közösségnek a sorsa, amellyel nyelvünk és kultúránk összeköt, s amelynek természetes módon – annyira, hogy látszólag kimondani sem érdemes – részese a költő, aki ezen a nyelven beszél, ír és álmodik. A játékos, ironikus, tündérkedő Dsida, az érzékiséggel és életvággyal telített, „l'art pour l'art” poéta – értsük úgy ezt a meghatározást, ahogy tapasztalt versolvasóknak érteni illik – halála előtt új szerepre készül. Mutatják ezt a TÜKÖR ELŐTT című önéletrajzi ciklus darabjai (különösen a TARKA-BARKA STRÓFÁK és a TÜKÖR ELŐTT), és mutatja a fájdalmas, hömpölyögve áradó, minden addigi kételyt tovasodorni látszó jajkiáltás, a PSALMUS HUNGARICUS. A TARKA-BARKA STRÓFÁK-ból a keletkezési körülmények dokumentálása nélkül is tisztán kitapintható, hogy nemcsak belső, hanem külső morális kényszer is sürgeti a szerepvállalást. Az erdélyi irodalom rövid történetének „megverselése” ez a költemény, s miután undorral fordul el attól a jelenségtől, amit, sajnos, azóta is jól ismerünk – „*De hagyjuk a honmentő, népszakértő / s egyéb csúf irodalmi tetteket / (ez nem reájuk, a tettekre sértő!) / kik csatlogtatnak nyálas nyelveket / a hatalom talpán s szőnek megértő / »kultúrközeledési« terveket, – / minél többször rúgnak belénk s beléjük, / annál mohóbb nyalóka szenvedélyünk*” –, felsorolja azokat, akikkel egy táborba tartozónak tudja magát: Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Kós Károly, Kuncz Aladár, Sipos Domokos, Nyíró József, Tamási Áron, Molter Károly, Tabéry Géza, Berde Mária, Bartalis János, Kovács László, Kemény János, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Ormos Iván, Bözödi György, Szabédi László, Varró Dezső, Wass Albert, Szczei László. A névsorból nyilvánvaló, hogy rokonszenvét nem az azonos társadalom- és jövőkép határozza meg, hanem az irodalmon belüli értékszempontok. Azt is csak sejtjük, hogy miközben indulatos hangot üt meg, nem érzi igazán jól magát ebben az önfeladásra készítő pózban. Ami talán a felsoroltak közül sokaknál nem is póznak számít, hanem büszkén vállalt szerepnek. Ezért aztán rejtett polémia van a versben: „*Úgy cseng e dallam máris, mint Vízöntő / havában a vers népszerű neme, / farsangi rigmus, mókás felköszöntő, / vagy Szülvésztérre tákolt színpadi / bohóság... Jaj, ha hallaná Ady!*” És most már nyílt, bár az elismerést és a szeretetet meg nem tagadó kritikával fordul a nagy előd felé: „*Az ő tusázó, véres szellemének / hatása, hogy a játszi hangulat / megvetve bujdosik a magyar ének / berkeiben és többé nem mulat. / Kik vígat írtak, szemlesítve félnek, / mint csempészek, ha zubbonyuk alatt / tilos bankókat rejtenek a ráncok / s mataltják őket vizslató fináncok.*” Egy teljes értékű és teljes érvényű életmű alkotója védi ezekben a strófákban magát, s gyanúnk szerint nem a kívülről jöhető vádakkal, hanem saját, egyre erősödő kételeyeivel szemben. A konklúzióban már benne van a lemondás fájdalma is: „*Pedig be szép a könnyű, halk beszéd.*” Dsida Jenő nagyon világosan érzékeli, hogy válaszütra érkezett, és a TÜKÖR ELŐTT tovább erősíti a felismerést. Az azonos című ciklusnak ebben a darabjában folytatódik a szokatlanul epikus gondolatvezetés, tulajdonképpen kis novella van versformába szorítva itt. Az apa bezárkózva, a tükör előtt felölti egykori díszegyenruháját, amelynek már csupán érzelmi értéke van, és leskelődő kisfiáról mit sem tudva, elsírja magát: „*Most fogtam fel, hogy mit veszettek ők, / mikor igába tört a gögös úr-nyak: / a szirti fák, a lombos vakmerők, / testőrei a haldokló Hadúrnak. / Karácsonyfákká zülltek a fenyők, / tülevelükkel önmagukba szúrnak / s illatuk együtt fogy, míg nem kihál, / az emlék cseppenő gyertyáival. // [...] // Aztán lecsillapult a szenvedély. / Hús áhitattal*

szólt valami halk szó, / mint harmatejtő esti csöndbe mély / morajjal rengő távoli harangszó: / Ezentúl immár célja van, hogy élj: / Hirdesd testvéreidnek messzehangzó / igével, hogy csak az marad alul, / ki önmagát elejti és lehull.” A versben a hajdani kisfiúról van szó, de nyilvánvaló, hogy a fogadkozás már a megírás jelen idejében történik. Sem formailag, sem gondolatilag nem igazán ihletett a szöveg, a képek szürkébbek, darabosabbak, monotonabbak, mint azt a szípkázó Dsidá-versekben megszoktuk. Hogy aztán felzúgjon a PSALMUS HUNGARICUS fergeteges zenéje: „Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar / még le nem írtam” – ezzel az öntépő mondattal kezdődik, s egy átvezető refrénnel végződik a poéma: „Mérges kígyó legyen eledelünk, / ha téged elfeledünk, / ó Jeruzsálem! / Nyelvtünkön izzó vasszeget / verjenek át, / mikor nem téged emleget, / ó Jeruzsálem! / Rothadjon el lábunk-kezünk, / mikoron hozzád hűtlenek leszünk, / ó Jeruzsálem, Jeruzsálem!” Meglepő hang, Dsidánál teljesen ismeretlen, egy másik költő indul itt egy másik életmű felé, az öncsonkítást elkerülhetetlennek ítélve. Mert a vers nagyságát végül is nem zoltáros hangja, nem himnikus áradása teszi, hanem hogy az ilyenszerű feladatvállalással szemben minden egyes ellenérvét tisztán, logikusan, cáfolhatatlanul végigmondja a költő, beleértve az Európáról – arról, amit a kultúrában Európa képvisel – való leszakadás elkerülhetetlenségét is: „Európa, én nagy mesterem, / lám csak mivé lett fogadott fiad! / Mily korcs beszédű, hitvány, / elvetemült és tagadó tanítvány...!” Nemzedékének s az elkövetkező nemzedékek egész sorának drámáját fogalmazza meg leplezetlenül, amikor a kisebbségi értelmiségi lét elfogadásával járó értékvesztésről beszél. Nem a „súly alatt a pálma” vigaszába torkollik a vers, Dsida nem áztatja magát még ezzel a kétes bölcsességgel sem, hanem egyszerűen elfogadja a kihívást, beismerve, hogy a vállalás lemondást is jelent. A kultúra egy része feláldoztatik azért, hogy más része megmaradhasson? Igen, állítja ez a költemény, és cáfolja az egész addigi életmű. Nem tudhatom, ezt a fel-felsikolt zoltárt nem ugyanaz az elszánás hívta-e életre, mint a talán legutolsó, gyönyörű, szapphói költeményét: „Lássuk, vajon itt a habos verejték / s jajgatások rettenetes hevében, / véres arcú rémületek között is / úr-e a szellem?” (LÁSSUK, VAJON ITT...) Úgy tűnik mégis, hogy ott, a korán lezárult életmű legcsúcsán, ahonnan már a nagy egész fogja be a szemhatár, újabb keresztényi áldozat szimbólumát kezdte volna építeni a költő. Szeretném hinni, hogy az általunk ismert Dsida Jenő az igazi, az áttetsző ragyogású, finom csontú, minden szépre, jóra szomjas, a halál árnyékában is boldog költő, aki örök életű formák tünékeny visszaverődésének látta a világot. De ma már nem tudok őszintén hinni ebben. Halálával lezárult az européer – bár nyelvében, közérzetében, látásmódjában mindvégig erdélyi – poéta pályája, és megszakadt egy másik Dsidának, egy komor kedélyű, keserű, ám mégis bizakodó költőnek a hatalmas lendületű indulása. Azóta is az ő dilemmáját gondoljuk át újra meg újra, s mennyivel többet tudnánk, istenem, ha kifaggathatnánk azt a „másik” költőt, aki immár odafentről figyel szótlanul, míg fürtjeivel angyalok játszadoznak, hogy forog a föld idelent, forog szüntelenül, s mégis egy helyben áll azóta is.

Bertók László

HA BENNED VAN MÁR AZ EGÉSZ

Mit viszel magaddal ha már
mint lépcsőházi nevetés
mint mikor nyitva a határ
ha benned van már az egész

hova lesz a világ ha kész
és futsz mert visszakiabál
és ahány ablak annyi rés
de sehol amit mondanál

miért megy akkor is ha áll
ha csupán csak integetés
bent a titokzatos kvazár
kint a csillaggal teli prés

mire föl a nehézkedés
ha röplhatsz mint a madár?

MINT A KÖZÖS LOVON A SEB

A személyes időn belül
a még személyesebb terek
a szem a száj az orr a fül
az indulat a képzelet

a röghöz kötött végletek
s az egész ahogy elröpl
mint a közös lovon a seb
mint a semmi között az úr

a véletlen hogy sikerül
a szavak amik keresek
a kimondani hogy legyűr
a fölfogni hogy vele egy

a senkit sem váltani meg
az élni menthetetlenül.

Grendel Lajos

EMLÉKEZETKIESÉS, EROTIKUS ÁLMOK UTÁN

Barátom, Józsa Miklós, az ötödik emeleten kísétált a felvonóból, hogy legalább részben tartsa magát Aranka utasításához, és végül is a hátsó lépcsőn át érkezzon meg lihegve a nyolcadik emeleti lakás küszöbére, verejtekével jó előre megöntözve e titkos kapcsolat gyümölcseit. Ennek az egész titkolódzásnak nem volt semmi értelme. Aranka szomszédai a lépcsőházban éppúgy megláthatták, mint a kapuban, a folyosón vagy a liftben. Egyébként is, kora délelőtt a tizenegy emeletes toronyház üres volt, mint egy sivatagi labirintus a turistaszezon végén. Barátomat most először töltötte el bűntudattal, hogy amíg hazudni sokféleképpen lehet, primitíven és arisztokratikusan, sunyin és méltósággal, szemlesütve és agyafúrta, igazat mondani sehogyan sem. Rossz lelkiismeretét azonban mintha balzsammal kenegette volna az a régi tapasztalat, hogy bármit mondhatunk, mondanivalónkra úgylis rátapad annak a világnak a hártájára, amelyben cselekedeteink és gondolataink fogantak. Szembefordulni a hazugságainkkal annyit tenne, mint kibújni a bőrünkéből. Míg másfelől az is igaz, hogy egy hazugságnak a fele sosem fél hazugság, hanem újra csak kerek egész. A hazugságot éppúgy nem lehet megfelelni, ahogy a szépséget, a komisztságot, a szenvedést vagy egy szenvedélyt sem. Miklós becsöngetett, és elhatározta, Arankával szemben is tartani fogja magát ahhoz az elvhez, hogy igazat mondani annyit jelent, mint őszintén beszélni a hazugságainkról.

Miklós mindig rossz érzéssel járt ebbe a házba. Olyan rémlátomásai voltak, hogy egyszer kirabolják a lépcsőházban, vagy férfiak társaságában találja Arankát, s azok megragadják a hóna alatt, és kiröpítik az ablakon. Szorongása csak akkor enyhült, amikor a lány beengedte az előszobába, megfordította gyorsan a kulcsot a zárban, és föl kínálta a száját, amelynek ebben a napszakban friss fogpasztillata volt. Aztán Aranka elkészítette a fürdőt. Amíg Miklós nyakig elmerült a habos fürdővízben, a lány ott ült mellette a kád szélén, s térdközépig érő, egy környezetvédő egyesület jelvényével ékesített nefelejcskéek pulóvere alatt ugyanolyan csupasz volt, mint a barátom. Szeretett a gyerekkoráról beszélni, a faluról, ahol született és amelyet gyűlt, s barátom szerette hallgatni a történeteit. Máskor a lány megmosta Miklós haját, vagy levágta a körmét, azzal a szakértelemmel, gondos türelemmel és odaadással, ami minden igazán mélyen érző nőnek a vérében van. Aztán szeretkeztek. Sosem az ágyban, mindig a szőnyegen, mert az ágy keskeny volt és nyikorgott. Suttogva beszéltek, mert mind a kettőjüket bűntudat kínozza Miklós felesége és gyerekei miatt. Azonkívül Aranka félt is, hogy egy napon valaki leleplezi őket, s a főbérelője kirúgja a lakásból. Már hónapok óta nem dolgozott. Gyűlölte Pozsonyt, ahol mindenki undok és gögös, mindenki megalázza őt, és csupán azért nem szedte föl eddig a horgonyt, mert Miklóson kívül nem volt az országban senki más, akihez kötődni tudott volna. Csak Pesten talált magának nemrég egy új barátot. De annyi pénze ritkán jött össze, hogy minden héten elutazzon hozzá.

Miklós úgy vélte, hogy amikor egy kapcsolat a lefelé szálló ágba jut, siettetni kell a végét, mert a gyors, drámai szakítás mély sebeket ejt ugyan, de ezek a sebek aztán hamar behegednek. Öreg hiba megvárni, amíg egy kapcsolat lassan szétrohad. Utána a feltámadás sokkal nehezebb. Így hát ezen a napon elmaradtak a történetek, elmaradt a hajmosás vagy körömnnyírás. Barátom éppen csak megmártózott a vízben, még azt sem engedte, hogy Aranka megmossa a hátát és a férfiasságát, amellyel aztán oly szívesen és hosszan játszadozott.

– Sietsz valahová? – kérdezte a lány.

– Igen.

– Te mindig sietsz.

– Sajnálom – mondta Miklós. – De ezt már ezerszer megbeszéltük.

Persze a szeretkezést is elkapkodta megint. Miklós nem sokat konyított a lélektanhoz, azt mégis sejtette, hogy van valami összefüggés az ő kapkodása és a bűntudata között, miként Aranka bűntudata és orgazmushiánya között is ugyanilyen összefüggés lehet. Kivételes alkalmaktól eltekintve (ilyenkor mindig egy kicsit be voltak csípve) a szerelmi aktus úgy zajlott le közöttük, hogy előbb mind a ketten nagyon kívánták, de mire rákerült a sor, mind a ketten szerettek volna mielőbb túl lenni rajta. Ilyenkor azután kegyes hazugságokkal vigasztalták egymást, és fogadkoztak, hogy legközelebb másként lesz. Amikor Miklós megtudta, hogy Aranka fölcsipett egy fiút Pesten, szinte megkönnyebbült. Sajnálta, hogy el fogja veszíteni a lányt, de a féltékenység kísértetei elkerülték. Aranka csodálatos embernek nevezte őt ezért, és kijelentette, hogy továbbra is szereti a barátomat, hogy egyformán szereti mindkettőjüket, és egyikükről sem akar lemondani. Csak hát amaz, a pesti fiú, nagyobb bika. Miklós mosolygott magában, és nem tulajdonított nagyobb jelentőséget Aranka fogadkozásának. Elhatározta, hogy hamarosan szakít a lánnyal. A szakításra ezen a napon érett meg az idő.

Szeretkezésüket követően Aranka ölébe vette barátom fejét, de ő kibújt a lány öléből, és kertelés nélkül bejelentette:

– El foglak hagyni. Ma voltam itt utoljára.

Aranka megrázkódott, barátom ezt különösnek találta, egy gyerekkori emléke jutott eszébe, amikor a tüzelőt lovas szekéren fuvarozták még, s ő ott állt a házuk előtt a kerítésnek támaszkodva, és látta, ahogy a szénnel megrakott zsákok súlya alatt egy-egy pillanatra mindig megroggyan a fuvaros térde. Viszolyogva bámulta a fuvaros izzadságtól és szénportól maszatos arcát, elszégyellte magát, és inkább a lovat nézte ezután, amely felvetett fejével a házuk előtt álló hársfa alsó ágairól harapdálta a leveleket, de olyan gyöngéden és finomkodva, mintha a viláért sem akarna fájdalmat okozni ezzel a fának. Augusztus végi, megkésett kánikula tombolt, a ló is izzadt, s legyek szállták meg a hátát. A ló bőrének mozgatásával hessegette el a legyeket. Hullámzott a bőre, mint a szél fodrozta vízfelület, s valahogy így hullámzott végig a remegés is Aranka testén most.

– Pali miatt? – kérdezte.

Palinak hívták a pesti fiút. Barátom nem miatta akart szakítani a lánnyal, de mivel Arankának ez az új kapcsolata kiváló ürügynek kínálkozott a szakításhoz, ráhagyta a lányra: igen, őmiatta.

– Többé nem találkozom vele – mondta Aranka.

Ígérete nagyon mélyről, a léleknek azokról a tájairól fakadt, ahol az őszinteség fo-

gan. Nem lehetett nem elhinni, hogy igazat mond. Barátom nyelt egy nagyot, és így folytatta:

– Van itt más dolog is. Így nem lehet élni.

– Nem én tehetek róla, hogy nem kapok állást – mondta a lány. – Én mindent megpróbáltam.

– Tudom.

– Akkor mit akarsz tőlem? Akasszam föl magam?

Miklós újra föltette a régi lemezt.

– Így nem lehet élni. Egész nap nem csinálsz semmit. Kocsmázol, Pozsony összes naplopója fizetett már neked sört. Az albérletedet sem tudod kifizetni. Ez így nem mehet tovább. A legjobb az lesz, ha hazamész a faludba. Férjhez mész, és szülsz a férjednek három egészséges gyereket. Vagy kettőt.

– Soha – mondta a lány.

Barátom irtózott a színpadias jelenetektől, de most tele volt villamossággal a kis szoba levegője. Egyébként is torkig volt a lánnyal. Aranka sosem hagyott magának beszélni, ha barátom ellentmondott neki, csak azért is a maga buta kis feje után ment. S amíg egyfelől gyűlölte a pénzt, és a pénzkeresés minden módját alantas tevékenységnek tartotta, olyan életről ábrándozott, amely a nemzetközi valutaalap készleteit is megrendítette volna. Különös teremtés volt. Barátom szerint egész bizonyosan a világ legfurcsább nője. Miközben soha, még gondolatban sem hazudott másoknak, önmagát óráról órára a legbrutálisabban becsapta. Barátom többször is házassági ajánlatot tett neki, s egyszer sem játszott a szavakkal, Aranka azonban fölháborodottan utasította vissza a házasságnak még a gondolatát is. Neked feleséged van, és gyerekeid vannak, mondta, hogy képzeled satöbbi. Így viszont tönkremegyünk mind a ketten, figyelmeztette őt Miklós, s Aranka képtelen volt megérteni, hogy ugyan miért.

– Nem, ez így teljesen kilátástalan dolog – mondta a barátom. – Nincs értelme ezt így folytatni.

– Elmész? – kérdezte a lány.

– El.

Aranka belebújt a nefelejcskék pulóverébe, kiment a konyhába, és hamarosan hosszú pengéjű késsel tért vissza onnan. Miklós az ágy szélén ült, és minden karate-tudását összeszedve várta, hogy a lány nekiugrik, és megpróbálja a nyakába mártani a kést. Elismerte, hogy ez többé-kevésbé releváns válasz lett volna arra a disznóságra, hogy szakít vele. Aranka azonban ennél sokkal elképesztőbb dolgokat kezdett művelni. Mindenekelőtt elvágta a telefon zsinórját. Aztán letette a kést az asztalra, ellenőrizte, hogy a bejárati ajtó zárva van-e, és mielőtt még Miklós felocsúdíhatott volna, kidobta a kulcsomót az ablakon. Barátom megpróbálta ugyan elkapni a lány karját, de elkésett vele. A kulcsomó tompa puffanással ért talajt a ház előtti satnya virágágyásban, s hogy Miklósnak ne legyenek illúziói, a lány fenyegető hangon még a következőket hozta tudomására:

– Ha lekiáltasz valakinek, hogy hozza fel a kulcsot, kiugrom az ablakon. Hidd el, hogy megteszem.

Este Miklós megnézte a tévében a TETTHELY című bűnügyi sorozat egyik epizódját, aztán ruhástul végigdőlt a rekamién, amely a lakás tulajdonosának, egy Vilma nevű lánynak a fekhelye volt, és még érezni lehetett rajta a friss gyári szagot. Nehezen aludt el. Aranka este nyolc óra óta nem mutatkozott. Bezárkózott a szobájába, és talán ar-

ra várt, hogy Miklós utánamogy, és kiengeszteli. Az eszébe sem jutott, hogy talán neki kellene most őt kiengesztelnie. Tönkretette az életemet, és még neki áll följebb, mérgeződött Miklós. De még ennél is nehezebben viselte el, hogy tulajdonképpen fogoly. Sokszor elképzelte, hogy bebörtönzik – politikai okokból, igazságtalanul –, de még a sorkatonai szolgálata hosszú ideje alatt sem volt fogdában egy napig sem, pedig ott az ilyesmi gyakran és akárkivel megesik. Elég lassan tudatosult benne, hogy most viszont valóban fogoly. Amikor Aranka elvágta a telefon zsinórját, és kidobta a kulcsot az ablakon, ostoba meggondolatlanságával felbőszítette őt ugyan, de úgy vélte, a történetből csupán átmeneti nehézségei származnak. Majd jön Vilma, itt találja őt, és ebből is elsősorban Arankának származik baja, mert a lakás tulajdonosnője ezek után valószínűleg kiadja az útját. Aranka elszántsága azonban a gyülekező viharfelhők ellenére sem fogyatkozott meg. Amilyen félnék volt azelőtt, olyan vakmerő játékba kezdett most. Szemmel láthatólag mindent egy lapra tett föl, s ennek látán barátomnak furcsa érzései támadtak. Lehet, hogy eddig teljesen félreismerte a lányt?

– Nem biztos, hogy Vilma hazajön – mondta Aranka magabiztosan.

– Mi az, hogy nem biztos? Itt lakik, vagy nem?

Erre a lány megint megtalálta a módját annak, hogyan indítson újabb támadást Miklós ellen.

– Már mondtam neked egyszer, hogy nem jár haza mindennap. Gyakran alszik a szüleinél... De neked az egyik füleden be, a másikon ki, amit én mondok... Sőt, ha tudni akarod, elég ritkán alszik itthon. Volt úgy, hogy három hétig sem jött haza.

– Hű, de megijesztettél – mondta Miklós gúnyosan, bár nem sok kedvet érzett a gúnyolódáshoz. Valóban megijedt egy kicsit.

– Azonkívül az sem biztos, hogy ha itt talál téged, abból nagy ügyet csinál. Nem olyan lány.

– Majd én teszek róla, hogy csináljon – mondta Miklós mérgesen.

Azt a tervet eszelte ki, hogy nem öltözik fel, így ha Vilma hazajön, és ő meztelenül fog járkálni előtte, biztosan megbotránkozik majd, s ennek Aranka issza meg a levét. Aranka eközben fölhúzta a nadrágját is, így Miklósnak a saját meztelensége kezdett hamarosan kényelmetlenné válni. Olyan bölcs megállapításokra jutott, mint hogy meztelenül lenni csupán párosan érdemes, s hogy bosszút állni akkor az igazi, amikor a másik a legkevésbé számít rá. Közben az idő is múlt. Elmúlt négy óra, öt, hat, hét. Hét óra után már lehült a lakás is, Aranka pedig, aki mindmostanáig rá sem herderített az ő meztelenségére, s egyáltalán, fölfüggesztett vele mindennemű kommunikációt, hét óra után azt mondta:

– Egészen biztosra veszem, hogy ma már nem jön haza.

Ezzel a mondattal föloldotta barátomat az egyre kényelmetlenebbé váló fogadalma alól, s mintegy kegyet gyakorolva, lehetővé tette a számára, hogy nagyobb presztízvesztés nélkül fölvehesse a ruháit.

Ez történt délután, és idegtépő várakozásban múltak ki a percek és órák. Aranka nagy ívben kerülte el Miklóst a tisztes méretű lakásban, és amikor végül bezárkózott a szobájába, és nem jött elő többé, és még csak vacsorát sem készített, barátomra rárogyott az egyedüllét minden kínja. Az még csak hagyján, hogy nem tud hazajutni, a családja megszokta már, hogy olykor kimarad éjszakára. De hogy ilyen ostobán besétált ebbe a csapdába, azt nem tudta megbocsátani magának. Mielőtt megnézte volna a krimet, kiment egyszer a balkonra, és ellenállhatatlan kísértést érzett, hogy se-

gítségért kiáltson. Aztán inkább mégis meggondolta a dolgot. A fülében visszhangzott még Aranka délelőtti fenyegetődzése, hogy öngyilkos lesz, és persze magát sem akarta nevetségessé tenni egy csomó ismeretlen ember előtt.

Nehezen induló álmában egy vonaton utazott. Egyedül tartózkodott a fülkében, és a bíbor égaljat nézte kelet felé, ahonnan hamarosan fölkel a nap. Arankára gondolt, aki álmában a felesége volt, s valami érthetetlen okból lemaradt a vonatról. Álmában barátom egész éjszaka nem aludt, s az álomosság most, a hajnal jöttével teperte le olyan hirtelen és alattomosan, hogy kénytelen volt végigheverni az üléseken. Kisvártatva a kalauznő rántotta föl a fülke ajtaját. Miklós megfordult fektében, hogy lássa a kalauznő arcát, és a farzsebébe kotort, ahová a menetjegyét süllyesztette még az állomáson. A kalauznőnek csinos arca volt, rövid szőke haja, bár lehet, hogy csupán fiatal volt, s Miklós ahhoz az életkorhoz közeledett, amelyben az ember minden fiatal nőt szépnek lát, csak mert fiatal. Sajnos, a menetjegyét nem találta, de olyan halálos fáradság nehezedett rá, hogy még felülni is képtelennek érezte magát. A kalauznő azonban nem haragudott rá emiatt, nem kiabált vele, nem fenyegette meg, hogy a következő állomáson leszállítja, ellenkezőleg, részvétet és segítőkészséget mutatott. Arra biztatta Miklóst, hogy forduljon csak vissza a másik oldalára, ő majd megkeresi a zsebében azt a fránya jegyet. Barátom így is tett. Nem telt bele tíz másodperc sem, és a csinos kalauznő bebújtatta ujjait Miklós farzsebébe. A finom ujjak előbb gyors kutatómozgást végeztek a zsebekben, de hamarosan simogatássá szelődültek. Barátom szinte közvetlenül a bőrén érezte a kalauznő tenyerének melegét, mintha nem is választotta volna el azt a farmernadrág vastag anyaga. Ejnye, gondolta, mi lesz ebből? Akkor fölébredt.

De hiába ébredt föl, a kalauznő vele együtt lépett át az álomból az ébrenlétbe, s eközben még levetközni is maradt ideje, mert Miklós most már a nő testének egész nagy felületét érezte a bőrén, és sehogyan sem értette, hogy a kalauznő miféle fortélllyal vetköztette le őt is ilyen villámgyorsan. Hiszen az előbb a zsebeiben kutatott még. Szusszanásnyi időbe telt csak azonban, hogy fölismerje a valódi helyzetét. Ő ágyban fekszik, és a nő, aki a hátához szorítja a meztelen hasát, nem kalauznő, hanem Aranka. Barátomat a megbocsátás nagy érzése fegyverezte le, s mindjárt úgy, hogy arccal Aranka felé fordult, s férfiassága azonnal és pontosan megtalálta a lány ágyékának a középpontját, mintha emberemlékezet óta így, oldalt fekve, de egymás felé fordulva szeretkeznének. Ezúttal tűrhető ideig tartott az aktus, s utána Aranka olyan szorosan átkarolta, hogy szinte az ágyhoz szíjazta őt a karjával. Miklós haragja végképp elpárolgott.

– Meg tudsz bocsátani nekem? – kérdezte a lánytól. Azt a félhomályban is jól látta, hogy Arankának tágra nyílik a szeme a csodálkozástól.

– Megbocsátani? Miért?

– A tegnapiak miatt.

– Miért? Mi történt tegnap?

Miklós hálát érzett a lány iránt, hogy lám, már el is felejtette, mennyire megbántotta őt tegnap.

– Meggondolatlanság volt. Sajnálom.

– Micsoda?

– Az, hogy el akartalak hagyni.

– El akartál hagyni? Hogy érted ezt?

– Te pedig elvágtd a telefonzsinórt, és kidobtd a lakáskulcsot az ablakon.

Aranka elhúzódott mellőle, majd a következő pillanatban felült, és olyan furcsán nézett Miklósrá, hogy barátom hirtelen nem tudta megállapítani, zavarban van-e vagy haragszik.

– Valami rosszat álmodtál? – kérdezte a lány.

Ennyi agyafúrt alakoskodást nem lehetett megállni nevetés nélkül, s barátom, ne-hogy Aranka félreértse a nevetését, és azt higgye, hogy kineveti, ismét a két karjába zárta őt. A lány azonban nem volt tréfálkozó kedvében, és elhúzódott mellőle. Miklóst bántotta, hogy mégiscsak megsértődött. Ebben a pillanatban valaki, egy ismeretlen erő, megragadta a lábát, másvalaki meg a fejét, s az egyik emerre húzta, a másik amarra. Fékek csikorgása hallatszott, s barátom fektében kétszer egymás után gyöngge lökést érzett. Nevethetnékje egy csapásra elmúlt. Rémületében visszanyerte erejét, villámgyorsan felült, öntudatából az előbbi álom utolsó maradványait is kimosta a rádöbbenés, hogy valóban vonaton van. Aranka ezalatt belebújt a fekete ingébe, és lábát maga alá húzva, várakozóan ült a szemközti fekhelyen. A vonat, amely az előbb hirtelen lefékezett, ismét nagyobb sebességre kapcsolt. Miklós felhúzta a rolót, és kipillantott az ablakon. Vagy fél kilométerre a völgyben, éppen egy falut hagytak el, párafelhők szálltak föl a falut koszorúzó hegyek oldalából, s egy folyó keskeny csíkja követte a síneket, hol közeledve a vonathoz, hol pedig távolodva tőle. Miklós egyetlen határozott mozdulattal lehúzta az ablakot, de olyan hűvös levegő csapta meg kívülről, hogy rögtön vissza is zárta. Aranka hangját hallotta:

– Ne mutatkozz így az ablakban.

Miklós csak most tudatosította, hogy nincs rajta ruha. Egy tudományos-fantasztikus folyóiratban azt olvasta egyszer, vannak emberek, akik álmukban olyan tökéletesen kikapcsolják az öntudatukat, hogy utána azt csak részlegesen nyerik vissza, és úgy viselkednek, mint a messzelátók. Mindenre, ami évekkal vagy évtizedekkel ezelőtt történt, tisztán emlékeznek, mintha csak tegnap történt volna, arra viszont, ami előző este, az előző napokban, hetekben, hónapokban történt, egyáltalán nem emlékeznek. A cikk tartalmát akkor nem vette komolyan. Egy unatkozó, pihent agyú író tréfájának tartotta. Most viszont, mintha nem is eleven ember, hanem valami hangszer lett volna, egyszerre több regiszterben szólalt meg benne a szorongás, a fájdalom és a kétségbeesés. A legkisebb fogalma sem volt arról, hogyan került fel a vonatra, és mit keres itt a hálókocsiban Arankával. Nem emlékezett. Mintha halottaiból támadt volna fel sok év után, ismeretlen helyen és ismeretlen rendeltetéssel. Keserves nyögés szakadt fel belőle.

– Hol vagyunk?

Aranka gyanakodva méregette, s ilyenkor mindig keskenyre húzta a szemét. Mint a legtöbb nő, ő sem szerette, ha ugratják.

– Nem tudom – mondta. – De nemsokára beérünk Kassára.

– Köszönöm – mondta Miklós illedelmesen, és öltözködni kezdett.

Őt vagy tíz perc telt el teljes csöndben. Aranka is felöltözött, majd mind a ketten kapkodva megmosakodtak a sarokban. Barátom reszketve várta, hogy fokozatosan visszatérjen az emlékezete. De nem tért vissza. Keserűen állapította meg, hogy a sci-fi folyóirat cikkének a szerzője nem hazudott. Úgy látszik, nincs az a képtelen ötlet vagy gondolat, amely ne válhatna egy napon valósággá. Miklós megpróbált könnyíteni a lelkén.

– Rémes álmom volt – mondta, és kényszeredetten heherészett. – Azt álmodtam, hogy te bezártál engem Vilma lakásába, elvágta a telefonszínort, és kidobta a kul-

csoport az ablakon. Mert szakítani akartam veled. Azt is mondtad, hogy ha elmegyek, öngyilkos leszel.

Aranka mereven ült, és barátságtalanul felelt.

– Sokat ettél az este. Teljesen elhízol. Azért álmodsz ilyeneket.

Barátom újra heherészett.

– Mi tagadás, hülye egy álom. Vajon mit jelenthet?

Aranka még jobban föl húzta az orrát, és csaknem ellenséges hangon válaszolt.

– Nem tudom. Nem vagyok álomfejtő.

– Aztán egy kalauznő akart megerősökölni, mert elvesztettem a jegyemet.

– Jó, hogy mindjárt nem az állomásfőnök – mondta epésen a lány.

Barátom lemondott arról, hogy álmának minden részletét fölfedje Aranka előtt, mert attól tartott, a lánynak ebben a pillanatban annyi humorérzéke sincs, mint egy varrógépgyárban készült géppisztolynak; s veszekedést fog provokálni. Inkább behunyta a szemét, és erősen koncentrált. Tárgyakat próbált meg felidézni, aztán a pozsonyi vasútállomást, hátha bevillan egy apróság az emlékezetébe, s aztán ez az apróság, mint rész az egészt, megmagyarázza, hogy miért szállt föl a vonatra. De hiába. Akárhogyan ódzkodott is tőle, vállalnia kellett a kockázatot, hogy a lány sípcsonton rúgja, felvilágosítást kellett kérnie tőle. Nagy kínban volt, de azért megkérdezte:

– És mi a fenének utazunk mi Kassára?

Aranka merevsége annak ellenére sem oldódott fel, hogy egy pillanatra mosoly suhant át az arcán, s a hangja sem ígért sok jót.

– Mondd csak, te viccelsz velem?

– Isten őrizz! – Tényleg nem volt más hátra, be kellett vallania, hogy emlékezetkiesése van. Nem valószínű, hogy Aranka ezt elhitte, de azért tisztességgel válaszolt.

– Nem Kassára utazunk, hanem Királyhelmece. Kassán csak átszállunk a személyvonatra.

Miklós most már végképp letett arról, hogy valaha is megérti, mi folyik itt körülötte.

– Királyhelmece?

– Igen, Királyhelmece – bődült el a lány. – A húgom! Kapiskó?

– A húgod? Mi van vele?

– Férjhez megy! Ma délután. Én leszek a tanúja.

Barátomnak sehogyan sem tetszett, hogy Aranka húga csak úgy ripsz-ropsz férjhez megy, ahelyett hogy előbb kikérte volna az ő tanácsát. Ilyen fiatalon! Micsoda felelőtlenség! Azzal persze nem mert előhozakodni Aranka előtt, hogy tulajdonképpen, nagyon sunyi módon, titokban ő is kiszemelte magának Mónikát, s bár esze ágában sem volt megkérni a kezét (végtére is nős volt), arra annál gyakrabban gondolt, hogy egyszer becsalogatja az ágyába. Mónika magas termetű lány volt, hosszú, selymes barna hajjal, s bűgő, mély gordonkahangjától nemegyszer megremegett már barátom szíve. De hát ezt titokban kellett tartani. És most tessék! Neki nem is szóltak! Árulás!

Kassán a csatlakozásra jó ideig várniuk kellett, s mert éhesek voltak, mindjárt az állomáson megreggeliztek. Azután fölmentek az emeleti presszóba, és mivel szeszes italokat ebben a korai órában nem szolgáltak még föl, üdítőt rendeltek, meg kávét. Aranka, talán mert megpakolta a gyomrát, valamelyest megenyhült Miklós iránt, s arca is kezdte visszanyerni természetes, pirosposzsgás színét. Körülöttük állandóan jöttek-mentek az emberek, s ez, Arankával ellentétben, aki szerette a nyüzsgést, baráto-

mat mély depresszióba taszította. Kisvárosban nevelkedett föl, ahol mindenki ismert mindenkit, s ezért Pozsonyban éppúgy, mint más nagyvárosokban, tömegiszonytól szenvedett. Hogy ez az irtózása elmúlják, beszélgetést kezdeményezett. Aranka azonban kissé unottan és rövid mondatokban válaszolt. Végül visszatért Miklós ál-mára és emlékezetkiesésére.

– Remélem, tudod, hogy amit álmodtál, az a valóságban is megtörtént.

Aranka közlése nem lepte meg nagyon barátomat.

– Sejtettem – mondta.

– Tulajdonképpen csak újra álmodtad, ami a valóságban egyszer megtörtént már.

– És hogyan jutottam ki a lakásból akkor?

– Tényleg nem emlékszel rá?

– Esküszöm, hogy nem. Miért hazudnék neked?

Aranka vihogott, elővillantotta szép fogsorát, és azt a huncut, gyerekes pillantását vette elő, amellyel Miklóst hajdanában oly sikeresen vette le a lábáról. Ismét üde volt az arca, mintha meg sem kottyant volna neki az éjszakai utazás. Barátom alkalmas-nak látta a pillanatot, hogy elmondja a véleményét Mónika férjhezmeneteléről.

– Meg kell akadályozni ezt az esküvőt.

A pillanat mégsem lehetett a legalkalmasabb, mert Arankának tüstént emelkedni kezdett a hangja, s föltehetőleg a vérnyomása is.

– Miket fecsegsz itt össze? Te tényleg ugratsz, vagy megártott neked valami az éjjel?

Barátom újra erősen összpontosított. Olyan érvek után kutatott, amelyek nem kel-tik föl Aranka gyanakvását, ugyanakkor meggyőzik őt arról, hogy Mónika súlyos hi-bát követ el ezzel a házassággal, és egyszer még nagyon megbánja. Nemsokára talált is egy érvet.

– Nem való, hogy a húgod előbb menjen férjhez, mint te.

Ezzel telt be a pohár.

– Hiszen férjnél vagyok, vagy nem?

– Ugyan már! És ki a férjed?

– Hát te, te ökör – mondta Aranka iszonyú dühvel.

Barátom homlokán azon nyomban gyöngyözni kezdett a halálos, hideg verejték. Nyilvánvalónak látszott, hogy Aranka, ki tudja, milyen hátsó szándéktól vezérelve, megpróbál visszaélni azzal, hogy neki amnéziája van ebben a pillanatban. Egyelőre azonban nem tehetett mást, mint hogy megőrizze a nyugalmát.

– De hát én nem lehetek a férjed – mondta.

– És miért nem lehetsz?

– Mert én egyszer már megnősültem.

Aranka szemében olyan gyűlölet villant meg, hogy Miklós félt, még egy ilyen óvat-lan kijelentés, és akkora botrányt csap, hogy beleremeg az egész csarnok. A lány pi-maszágát mégsem hagyhatta annyiban. Közben Aranka azt mondta:

– Igenis, a férjem vagy.

– Ebből egy szó sem igaz – mondta Miklós, és most már az ő hangja is remegett a gyűlölelettől.

– Mi az, hogy nem igaz? Az első feleségedtől elváltál. Énmiattam!

– Lehetetlen.

– Hogyhogy lehetetlen?

– Én téged akkor már nem akartalak feleségül venni.

– Mikor akkor?

– Amikor bezártál a lakásba. Akkor te nekem már csak szeretőnek kellettél. Vagy annak sem. Torkig voltam veled. A pesti fiúddal, a lustaságoddal, mindennel.

Elpattant a húr, Aranka sírva kirohant a vécére, barátom pedig nem tartóztatta, csak Aranka cipőjének kopogására rezzent össze, mintha minden egyes koppanásával egy szöveget vertek volna a fejébe. A jelenetnek tanúi is voltak, mindenekelőtt a pincér, aki éppen ebben a pillanatban hozta ki az üdítőket és a kávékat, és akit Aranka az előbb majdnem elsodort. A pincér magyar lehetett, mert Miklós látta az arckifejezésén, hogy nemcsak mindent hallott, hanem mindent ért is. Ezért aztán magyarul szólt hozzá.

– Meg kell akadályoznom, hogy a húga férjhez menjen.

A pincér magyarul válaszolt:

– De miért, uram?

– Mert szeretem a húgát. Arankát sosem szerettem igazán. Csak hazudtam neki, hogy szeretem.

– Nem szép dolog hazudni – mondta a pincér nyugodt, inkább udvarias, mint feddő hangon.

– Mondja, Aranka valóban a feleségem?

A pincérnek tágra nyílt a szeme, de igyekezett megőrizni semlegességét. S bár szánakozó pillantást vetett Miklóssra, ezúttal is az előbbi kimért, udvarias hangján felelt:

– Azt én nem tudhatom, uram.

– Van itt valahol telefon?

A pincér mutatta, merre kell mennie.

– Köszönöm – mondta Miklós. – Most hagyjon magamra.

A pincér ott sem volt már. Nemsokára visszajött Aranka is, de úgy ült le, hogy ne kelljen Miklós szemébe néznie. Szípákolt, és az arca földagadt egy kicsit a sírástól. A szomszéd asztaloknál ülők lopva mind őket figyelték. Miklóst ingerelte, hogy rövid idő alatt ilyen nagy népszerűsége tett szert a presszó közönsége előtt.

– Mit bámultok, tökfejek – mondta maga elé. – Azt hiszitek, hogy ti egy valóságos világban éltek?

Beléköstolt a kávéjába, aztán fölkel az asztaltól.

– Hová mész? – kérdezte Aranka, de most is kerülte a tekintetével.

– Telefonálnom kell.

Talamon Alfonz

HAJNALOK ISZONYA

S karcolatlan gyémántkristálygörcsre rándul össze a szíved, akár veretes foglalat a követ, ölelik körül szorító marokként vénáid és artériáid, érzed, ahogy a szerelem démonainak palástfogó brossaként lüktet, mint mikor szeretőd jeges szavai marnak véred szippantva a pókhálófinom idegpályák göcaiba, esetlen, tehetetlen pajor mód-

jára várod az agyvelőd barázdái közé ékelődött tárgyi világ tükröződött képének szakadékká mélyülését valahol koponyád belsejében, s a tudatod megosztó, tátongó ürbe hangtalan fenségességgel merül elképzelt világod Atlantisza, melyet számítva még sem ismert környezeted esetleges szánakozó sajnálatára, beidegződött ünnepélyes szertartással, heroikus pózban, könnyfakasztó pátosszal temetsz, akár egy jövőbe látó próféta, rettegve a karnyújtásnyira arató haláltól, ugyanakkor eltelve természet adta adottságától, az általa megjósolt világvégekor, ám most vibráló, rettenettől izzó sikolyok, fenyegető hangok zaklatnak a sötétből rád csapva, az éjszaka megbolygatott darázsfészkéből előröppenve mérgezett fullánkokkal döfnek beléd, míg a tenni akarás benuultságának káosszal telített köde telepszik izmaidra, nehéz, lucskos hópelyhekként borítja be gondolataidat a pillanatban, mikor az ébredés egzekútora a természetes színek vakító valóságába penderít könnyörtelen mozdulattal, szeretőd párnaölelének hattytóllas trónusáról vet választható lehetőségeid szűkülő torkú, gránitfalú torkába, erőtlenül, ártatlanul behunyorítasz a fénybe, álmod habkönnyű, aranyfüsttel bevont uszálya után bámulva, ahogy a hideg hangok és fények iszapjába süllyedve egy pillanat alatt tűnik el szemed elől, s meglepő, váratlanul ért szembesülésedben a valósággal bárgyú, riadt pillantásokkal horkansz körbe, akár a vágóhíd vérszagától nyugtalan, remegő orrlyukú tulok, miközben kétségbeesetten azokat a mozaikdarabkákat keresed emlékezetedben, melyek a valóságnak megfelelő választ adnák furcsa helyzetekre, az ismerős szobára szeretnél emlékezni, hogy eszedbe jusson nyugovóra térted, minden valószínűség szerint léggöykeres, nagy levelű szobanövények bólogattak nyugtalan, szapora fújtatásodban, amikor leástad magad lidérces álmok csapdáit rejtő, izzadságtól sárga huzatok közé, melyekbe merülve már földöntúli hatalmaknak vagy kiszolgáltatva, melyek álmod bárkájához szövik az apokaliptikus, szégyentelen kalandok felé repítő vitorlákat, s ármánykodásukra gyanakszol most is, hiszen szemed előtt felsejlik egy hatalmas, pókhálók fonalával bordázott szájpadrólású, ürességtől kongó terem, melyben sóhajod mind gyengébben, vak madárként verdes a falak közt, s azokat finoman elsimított habarcs borítja, s rájuk már csaknem mellmagasságig rajzolta fel szeszélyes mintáit a talajvíz, penészgombák szürke telepeivel jelölve elszíneződött felségterületét, rothadó szerves anyagok nyirkos dohszagát belelegezve azt hiszed, régen volt rablólovagok titkos kazamatáinak foglya vagy, éhhalálot véres tusájakor dögszagodra idesereglett patkányok lakmároznak majd elgyengült, üszkösödésnek indult, gennyes váladékokban fürdő testedből. Vakító fényű, mennyezetről lelógó izzó zavarja látásod, káprázó szemmel pislogsz magad elé, hogy hamarabb megszokd az erős fényt, s képtelenebbnél képtelenebb feltevéseket ötlesz ki, miközben e furcsa helyszínre és körülményekre keresel elfogadható magyarázatot, s testedet máris kiveri a varangyok higanyhűvös veritéke, mikor arra gondolsz, hogy talán saját lelked üres csarnokába cseppentél, fondorlatos csel balga áldozataként önnönmagadba ér az ébredés, s reménytelen rettenettel nézel sorod elé, mint az elővigyázatlan hazajáró lélek, melyet a temetőkapun kívül ér a hajnali kakaskukorékolás, s így örök nyugtalanságra kárhoztatik, s bár ezeket a lehetőségeket szabadgondolkodásod kizártnak tartja, végérvényes bizonyossággal nem tudod őket elhessegetni magadtól, gyanítod, bonyolult lélektani összefüggések hálójába gubancolódtál, melytől, mint lidércnyomásos álomtól mihamarabb menekülni szándékozol, hitetlenkedve törölöd meg szemed, hunyorítva körbesandítasz, pupilládat ingerli a csupasz fal mézsfhérsége, s nem akarsz hinni ujjhegyeid érzékenységének, mikor azok testmeleg dunyha helyett hűvös, súrolóporoktól büzlő padlót érintenek,

világosan ki tudod tapogatni a kockák kicsorbult széleinek piszokkal feltöltődött hézagait, míg tétován üldögélve, lehajtott fejjel riasztó gondolatokkal viaskodsz, melyekből, bármennyire logikusan is okoskodsz, s próbálsz kizárni az eleve rossz szándékot feltételező lehetőségeket, mindegyre arra a végkövetkeztetésre jutsz, hogy egész lényed életveszélyes fenyegetettségnek van kitéve, sőtét erők űzik veled tisztességtelen játékkukat a kőpadlójú, meszelt falú teremben, mely puritán kultikus szentélyhez hasonlít, s csak árnyékok megnyúlt, groteszk kontúrját láthatod elterpeszkedve a padlón, felkapaszkodva a falra, akár egy élősködő indás növény, s ahogy elmélyülten tanulmányozod a körvonalak élességét, hirtelen úgy véled, egy rémséges kéméra vicсорít rád vissza, röpke pillanatra világosan felfedezheted az oroszlánfejet formázó árnyakat, az eltorzult, szélesre tátott pofát, a lándzsa alakú viperafejet, mely nem más, mint öklöd, immár megnyugodva mozgatod tagjaid, figyelve árnyékok ideoda hajlását csodálatos lények egész armádiáját fedezed fel, melyek hullámozó, fenyegető tömege egyre nagyobb nyugtalanságot kelt benned, lázas fantáziád mind visszataszítóbb torzszülötteket ismer fel a fal fekete foltjában, mely mágikus erővel vonzza tekinteted, mígnem egyre növekvő rettenettel tudatosítod, hogy elég az egész szemfényvesztésből, el kell fordítanod a fejed, meg kell szabadulnod a kényszerképzetektől, de mielőtt még észbe kaphatnál, hatalmas tüsszentés rázza meg tested, minden valószínűség szerint a hűvös kövön való ücsörgés eredménye, s a légcsővedről leszakadt slejm undorító sikamlósságát érzed nyelved alatt, már-már kiköpnéd, de meggondolod magad, nem akarsz primitív ember módjára szem előtt lévő helyre rondítani, éppen felállnál, hogy a legtávolabbi, legsötétebbnek hitt sarok felé indulj, egyben magyarázatot is keresve a veled történt megfejthetetlen rejtélyek sorára, abszurd helyzetedből kiutat keresve, mikor árnyék vetődik arcodra, s a megkezdett mozdulat lendülete a váratlan eseménytől szánalmasan megtörik. Megszepelve, csalódottan visszazöttyensz a kőpadlóra, önkéntelenül is visszacsusszansz arra a helyre, ahol eddig is ültél, hiszen innen elmozdulva történt ez a nem várt fordulat, ráadásul valószínűleg a kő még langyosan megőrizte tested melegét, melyhez ragaszkodsz, mintha további felfázástól vagy aranyértől tartanál, s riadt, kimeredt szemmel bámulsz a fölötted álló alakra, az arcodra vetülő árnyék tulajdonosára, szinte lélegzeted is elakad, ahogy vizslaszemekkel fürkészed, minden porcikájában az ellenséges magatartás izzó paraszát képzelve el, annak ellenére, hogy csak a meztelen vilánykörtétől élesen megvilágított törzs sziluettjét láthatod, mivel az hátulról kapja a fényt, ám a körvonalak között, a mindent egybeolvasztó feketeségben, akár egy pincejáróban a síkos, korhadt lépcsők mögött leviatánokat, békákat, százfejú áspisokat, mérges váladékú meztelen csigákat sejtessz, váród a pokoltornáci, pislákoló lidércfények csalogató táncát, mely elandalítva, kacaágyva lökne bele a tátongó, éjszagú ürbe, ellenben erőt veszél magadon, elhessegeted a baljós látomásokat, s az alakját tanulmányozod, mely kétségtelenül emberi formát sejtet, majd tüzetesebben azt a helyet, ahová a fejt gondolod, de a vakító izzó miatt csak egy nagy fényességet látsz, ugyanis a fény forrása éppen a koponyája mögött van, tüzes glóriát mint kupolát borítva köpönyegként rá, ki így hihetetlenül hasonlatossá válik gyermekkorodban rettegve félt, fejetlen kísértetekhez, kiknek gonoszság szövi át minden tettét, s kiszolgáltatva magad bűbájós hókuszpókuszoknak, megbabonázva várod, hogy kilépjen a lámpafény bűvös köréből, valóban a hóna alatt pillantsd meg hosszú századok csúfította, hóhérbárd roncsolta fejét. Lassabban porladniak el a percek, mint a sziklák, lassabban, mint ahogy a pórusaidból a veríték kezd előszivárogni, de eltökéled magadban,

hogy nem mozdulsz, míg életjelet nem ad magáról, lelked mélyén szeretnéd, ha halottnak hinne, bár feltételezhető, mozdulatait hasonló mimikri dermeszti, éppúgy meg van rémülve, mint te. Idővel egyre nagyobb mértékben kezd zavarni a szájüregben tartogatott nyáltól felhígult köpeted, melyet előtte nem mersz kiköpní, hiszen ez pallérozatlan viselkedésre vallana, ráadásul félreérthetné tettet, sértő, megvetésről árulkodó szándékot fedezne fel benne, megdühödve vitathatatlanul jogos magyarázatot követelne, de inkább elképzelted, hogy szó nélkül tetteles elégtételt venne, így a bonyodalmak elkerülése végett arról is lemondasz, hogy felállva, valamelyik homályos sarokban könnyíts magadon, úgy érzed, mozdulataid után várhatóan beláthatatlan kimenetelű, boszorkányos események fognak újra lejátszódni a teremben, varázspálcás ceremóniamesterük itt áll előtted, szemed meresztgetve igyekezted ellenére is csak barna cipőit tudod megkülönböztetni lábszárainak koromfekete hasábjaitól, ahogy a sípcsontra simuló nadrágszárak közötti tenyérynyi nyíláson beszüremlik a fény, láthatod még vékony cipőfűzőinek alumíniumvégeit, tudniillik a csomókat és masnikat eltakarják előled a lábfej felső részét petyhüdtén takaró, élesre vasalt nadrágszárak, ezért a kőpadlón nyugvó, lekopott orrú cipőt nézegeted, a sárfoltos, furnérbarna bőrt, melyhez hasonló színtűt talán katonákon láthattál valaha, s ahogy a pizkosszürke talp peremére téved szemed, magad sem tudod, miért, egy régen elfelejtett Salamander-ragasztó reklámszövege jut az eszedbe, közvetlenül utána a kövek között sikló, sárga foltos hulló képét látod, de megfeszülten összpontosítasz, nehogy elkalandozzon figyelmed, így felkészületlenül érhetne alattomos támadása, mindamelllett ki tudhatja, talán még a gondolatolvasás képességével is rendelkezik, s ha történetesen éppen akkor tartaná kedve pillantást vetni gondolataid kusza világába, mikor valamilyen haszontalan, szégyellni való jelenség foglalkoztat, vagy azon töprengsz, hova kerültél, kiféle-miféle alak tornyosodik fölötted, csak lekezelően nevetne bárdolatlan tévelygéseden, menthetetlenül átlátna gyermeked, burkában holt kísérleteden, mely arra irányul, hogy a titkok kulcsát megleld, s lesújtó, rád nézve egyáltalán nem hízogó végkövetkeztetésre fog jutni, melynek kialakításában bátortalan sóhajoddal aligha fogod befolyásolni. Nyelvtani szempontból gondosan megformált, magadban jó párszor elismételt, neki címzett kérdés kívánczok nyelvedre, melyre a válasz sok felvilágosítással szolgálhatna, de hatalmába kerít a régen nem tapasztalt, iskolás éveidre emlékeztető lámpaláz, gyomrod görcsbe rándul, ahogy mind sürgetőbbnek érzed, hogy hangod hallasd, úgy érzed, ez a soha vissza nem térő alkalom kérdéseid feltevésére, ezután már tárgytalanná válik az egész, visszatérve rá szentségtörést követnél el, megzavarnád az események aprólékosan konstruált menetét, hirtelen az az érzésed támad, hogy a nagy jelentőségűnek, életbevágóan fontosnak tartott kérdéseid valójában elenyésző apróságokat ölelnek fel, melyekre a válasz nem ismerete csak szüklátókörségedről tanúskodna, tudatlanságod bizonyítékává válna, ezért inkább magadba fojtod kíváncsiságodat, visszanyeled türemkedő kérdéseid, azzal vigasztalva magad, hogy a fogaid között szűrőgetett kotyvalék miatt szólni sem tudnál, csak gurgulázó, artikulálatlan hangokat adnál ki, ami miatt a legjobb esetben is bolondnak nézne, bár meglehet, hogy ebből a megbélyegzésből nem hátrányod, inkább előnyöd származna, hiszen nyilván letesz majd róla, hogy látva beszámíthatatlanságod, bármit is kezdjen veled. Érzed, ahogy mindinkább eluralkodik rajtad a misztikus félelem, sejtjeid titkos magjai lüktetésbe kezdenek, furcsa, ritkán tapasztalt zibongó vibrálás bújik rostjaid közé, pedig még az is felmerül benned, hogy feltételezhetően egy ügyesen dekorált bábbal találtad magad szemben,

tudtodon kívül valaki ostoba tréfát üzve veled, ügyesen álcázott kémlelőlyukon keresztül könyvek között megöregedett, szakállas professzorként figyelni gondterhelt arccal félszeg viselkedésed, vagy ellenkezőleg, alig tud megbirkózni a rá-rátörő kacagással, mely esetleg leleplezhetné őt, majd mikor megelégtelte szenvedésed, felpatint egy rejtekajtót, s betoppan a terembe, kezében lobogtatva a lélektani vizsgálat elégtelenre kiállított bizonyítványát, melyet a szádban kotyvadó slejmi miatt megköszönni sem fogsz tudni, és máris a tarkódon érzed a kísérletet vezető tudor szűrős tekintetét, ahogy tévedhetetlen diagnózist állít fel megfajthetetlennek hitt lelkedről, világosan rámutatva annak fogyatékoságaira, deformáltságára, s minden idegszálad azt súgja, hogy meg kell fordulnod, farkasszemet kell nézned vele, félreérthetetlenül a tudtára adva, hogy minden csalafintasága ellenére rájöttél szándékára, melynek kudarcát szavakban is tudomására hozhatnád, csak előbb markodat észrevétlenül szád elé kéne emelned, hogy beleengedhesd nyálad, s utána nem feltűnő, lassú mozdulatokkal kellene szétkenned a padlón, miközben folyvást belesomolyognál a megfigyelésbe, kivillantva fogaidat végre felállhatnál, barátságosan megpaskolhatnád a báb kitömött vállát, miközben hallgatnád a veled megejtett kísérlet célját. De mégis, számodra is megmagyarázhatatlan okból kifolyólag, bármennyire is ég benned a megfordulás kényszerítő ereje, mozdulatlanra dermedve fülelsz, azzal áztatva magad, hogy így is leleplezheted az orvfészkéből rád leselkedőt, ám hosszú percek elmúltával, míg magadban a végtelen számsort morzsolod olvasóként jobb elfoglaltság híján, izmaid lankadni kezdenek a megerőltető, merev tartástól, belátod tétova várakozásod hiábavalóságát, arra a következtetésre jutsz, hogy a megfigyelés belátható időn belül nem ér majd véget, óvatos mozdulattal árnyékolod be tenyered élével szemgödörödet, hogy ne kelljen hunyorognod a pupilládba nyilálló éles fénytől, homlokodon mély barázdákba redőzik a bőr, miközben másik karod a padlóhoz alig érintve magad mögé húzod, új, kényelmesebb támaszt keresve tested áthelyezett súlypontjának, hirtelen megriadsz, indokolatlan merészségnek tűnik izgágaságod, mely a felfedezni vágyásból fakad, s újszerű, be nem határolható érzés uralkodik el rajtad, legyőzve eddigi visszahúzódnádodat, de pár pillanat múlva, mikor szemed hozzászokott a fényhez, s megritkultak a szemhéjad belsején egymást szédületes gyorsasággal kergető, szírvány színű karikák, bosszankodva fedezed fel, hogy nem láthatod a szemét, melyből gyerekjáték lenne megállapítani, hogy hús-vér lényel állsz-e szemben, vagy bábbal, ennek ellenére fokozott, fárasztó figyelemmel kezded vizsgálni a fényözönben tobzódó fejének feltételezett helyét, mígnem a káprázat délibábos szétszórt-sága ölelkezve képzeleted csapodár játékosságával, becsapva érzékszerveidet, egy mindent felülmúló szemet láttat veled a napkorongként vibráló tűzgolyóbis helyén, hasonlatosat azokhoz, melyeket huszadrangú falusi mázolóknak festenek az oltár szentélyének dongájára, rikító lángcsóvával, s látómeződet betölti gyerekkorod falusi temploma, ahova hetente egyszer nagyanyáddal csigalassú, nehézkes léptekkel elementél, s míg rövid, semmitmondó válaszokat osztogattál ostobának tartott kérdéseire, szemed a hámló vakolatszigetek alól szomorúan a világra bámuló, fakó téglákon nyugtattad, szerettél a szüette, kopott karzatra felmenni, ahol minden egyes lépcsőfok fájdalmasan felnyögött alattad, mint egy megkínzott vértanú, s beszöktél a mindig huzatos toronyfeljáróba is, de továbbmenni nem mertél, ugyanis féltél a vastag hangú, örökké részeg kántor haragjától, de letekintve a hajóra, láhattad a morcos apostolok portól megfeketedett, pókhálókba gubancolódtott testét, a színüket vesztett, posztókba bugyolált szüeket és aprószenteket a maguk távolba vesző gondolataiba

merülve, ügyet sem vetve az apszis feletti napszíta, mustársárga, egyenlő szárú háromszög alakra festett szemre, mely méltóságteljesen, akár egy kibontott zászlójú, latin vitorlás hercegi gálya lebegett a tömjénfüst gomolygó örvényein a gyülekezet felett, uralva a kórus hamis kánonjával betöltött teret, de még végig sem gondolható mindezt, orrodban fel sem fedezheted az énekeskönyvek cserzett bőrfedelének illatát, meg sem hallhatod a nagy fülű ministránsgyerekek élénk csengettyűszóját, homlokodon nem is érezheted a szenteltvíz hűvösségét, mikor a pillanat tört része alatt az eddig látott hatalmas szem helyett sok ezer apró szemgolyó szegeződik rád a fantazmagóriás káprázatban, újfent tűzkarikák gördülnek örült táncba látómeződben, hiába nézel a terem egyik sejtelmesen homályos zugába, hogy pihentesd egyre fásultabb, ólompalástba burkolózott szemhéjad, s visszanezve meglepődve tapasztalod, hogy minden kétséget kizáróan ennek a szörnyű látványnak már többször a részese voltál, olyannyira biztos vagy ebben, hogy a paramnézist kizárva tűzbe tennéd érte a kezéd, és csak hosszas gondolkodás után jössz rá, hogy régi tanulmányaiddal összefüggő laboratóriumi vizsgálódásaid tárgyát képező pókok, szitakötők s egyéb összetett szemű ízeltlábúak bámultak lelkedbe az optikai lencsét rejtő görcsös tárgylemezéről, csak hogy most nem adatik meg az a jótékony, egyszerű mozdulat, mellyel elránthatnád fejed az okulár fölül, így hunyorogva a szemed előtt összerosódott reális és vélt valóság elválasztására tett kísérleted meddőségétől, olyan kérdésekről tanakodsz magadban, amelyekről tudod, hogy megválaszolásukra a legkisebb esélyed sincs. Egyre bizonyosabb vagy benne, hogy okkultikus tudományok realitásérzékedre veszélyes csapdájába csöppentél, összecúsztott, egymást átfedő régiókban tetten nem érhető énjeid immár végleg áttörték sejtjeid plazmafalát, levette anyagiságuk bilincseit, láthatatlan, terjeszkedő fantomként lelked mindaddig rejtett tanyájának felkutatására indulnak, vagy valószínűbb, hogy már meg is találták azt, a gnómot, aki itt tornyosul előtted, ő az, aki átveszi cselekedeteid irányítását, mikor kellő mennyiségű alkoholt fogyasztottál ahhoz, hogy kicsalogasd oroszlánbarlangjából, felébredtve megmozdul, mint Löw rabbi Góleme, miután a szájába dugták a bűvös cédulát, törve-zúzva átgázol mindenben, majd kijózanodva kispolgári kéztördelemmel szégyenkezel tetteid sorozatán, melyek egyre kényelmetlenebbekké válnak számodra, s kilátásaid számbavételéig jutsz el mihaszna fejtegetésedben, mikor egy egészen aprót mozdul, éppen csak annyicskát, hogy észrevedd, megbizonyosodj önállóságáról, szemmeddel érzékelhesd az apró változást, visszapörögj a valós világ mágnessel vonzó erejű mezejére, ráébredhess, hogy mindvégig akaratoadtól független volt a történet, az egészet egyfajta jelzésnek vélheted, nyilvánvalóan elunta a várakozást, talán az ácsorgástól elzsibbadt tagjait akarja megmozgatni, újra vérrel telíti izmait átszövő ereit, s feszült, néma figyelésed alatt újra abszurd hipotézist kreálsz, mely előbbi gondolatmeneted alapjából építkezik, feltételezi, hogy csak az események tere közös számotokra, a polarizáció véletlen beesési szöge teszi lehetővé, hogy a párhuzamos világ e helyen tartózkodó lakóját láthatod, élvezheted, hogy egy érzékelhetetlen dimenzió cselekvésvilágába kapsz bepillantást, s csak most kezded igazán sajnálni, hogy hiányosak metafizikai ismereteid, ugyanis azok birtokában könnyen kiszámítható megpróbáltatások vagy reakciók elé néznél, bár elképzelhető, hogy jobb is tudatlanságod védőburája, hiszen bizonytalan sorsod némi bizakodással tölthetne el, s már-már szeretnéd kipróbálni, hogy bátran előreindulva keresztülhatolhatnál-e rajta anélkül, hogy egyetlen atomjába ütköznél, de mikorra végre nagyot köpnél a megkönnyebülés sóhajával, egy félfordulatot tesz, s fülsértően hangosan hallod a kőpadlón ser-

cenő cipőtálpak hangját. Néhány rugalmas, elcsigázottságra a legkevésbé sem valló lépéssel kilép a fénykupolából, mely eddig eltakarta vizsla pillantásaid elől, elfordul tőled, mintha szemérme tiltakozna valamelyik szégyellni való testrésze miatt, összevonod szemöldököd, hunyorogsz, mégis elvakít a villanyégőben raboskodó izzószál, lecsukod szemhéjad, de a wolframszálacska bíborszín lenyomata villámszerűen cikcakkos alakjainak tucatnyi változata villog látómeződben, míg kényelmes léptekkel egy fal mellett álló asztalhoz sétál, amelyet nagy meglepetésedre csak most veszel észre, hogy szemed újra megszabadítottad az erős fény szikrázó fehér hályogától, ennek ellenére elbizonytalanít, hogy mindeddig miért nem fedezted fel, hiszen úgy rémlik, alaposan körülnéztél a teremben, s alig hallhatóan sóhajtasz, mikor arra gondolsz, vajon még hányféle meglepetés vár rád, hány megpróbáltatást kell még legyőznöd. Először nézed végig az alakját, melyen nem találsz semmi rendkívülit, egyetlen futó pillantással felméred fizikumát, máris szégyenkezve kell beismerned, ha netán verekedésre kerülne sor köztetek, egészen biztosan alulmaradnál, elképzelted viszont, hogy csak szürke ballonkabátja teszi vállasabbá, mindez mégis elég elrettentéssel szolgál ahhoz, hogy még tanácstalanabbá válj, végleg elbizonytalanodsz, nem tudod, mi történjék a szájuregedben már kényelmetlen mennyiségűre duzzadt slejmes nyállal, félsz, hogy kellő magyarázat híján szokatlan mimikád gúnyos provokációnak hat, vagy éppen ellenkezőleg, kacagása kényszerítene kellemetlen helyzetbe, amely miatt szemrehányást sem tehetnél neki, hiszen ezzel kiszámíthatatlan folyamatot indítanál el, ezért végül úgy döntesz, kivárod a megfelelő pillanatot, mikor hátat fordítva neked, valamiféle elfoglaltság osztja meg figyelmét, s birkatürellemmel vársz, biztosra akarsz menni, nehogy át kelljen élned a leleplezés szégyenteljes következményeit, a megalázó, becsmérlő pillantásokat. Igazolást keresel önmagad előtt félelmedre, mely a köveztetre szorít, úgy gondolod, ha eddig nem mozdultál meg, most már illetlenség lenne, hiszen ha ilyen hosszú ideig elodáztad a bemutatkozás protokollját, valószínűleg megbékélt azzal a tudattal, hogy nem akarsz megismerni vele, lehetséges, ő sem szándékozik köszönteni téged, céljainak nagyon is megfelel a köztetek fennálló viszony, váratlan kezdeményezésed zavarba ejtené, mely zavar fakadhatna abból is, hogy azt sem tudod, miképpen köszöntsd, ugyanis elvesztetted időérzéked, sejtelmed sincs, milyen napszak van, hány óra, s ha köszöntéseddel melléfognál, bolondnak nézhetne, más köszönési mód pedig az indokolatlan bizalmaskodás gyanújába keverhetne, s a percek múlásával szándékoztól mind távolabb tántorítanak mozdulatai, arcán barbár, ellenséges vonásokat veszel észre, ráncai elmélyülnek, mintha egy fölösleges kolonc lennél számára, melytől a legokosabb megszabadulni, s minden mozdulatát figyelemmel kísérve várod, hogy éberséged kijátszva gyöngyház nyelvű, kétélű tört rántson elő, melyet, időt sem hagyva, hogy a halálra felkészülhess, máris a bordáid közé fog vágni mesterszúrással, s még fohász sem hagyhatja el ajkad, míg a penge letről felfelé hatolva szíved pitvarába érne, fényesre glancolt, borzalmasat dörrenő revolverre számítás, melyet a bő kabát valamelyik zsebéből kapna elő máris tüzelve vele, s talán még beleszagolhatnál a csípős puskaporfüstbe, mielőtt az örült fájdalomtól fetrengve eszedet nem venné meleg, ragacsos véred tapintása, ám rejtélyes jelekből következtetve úgy érzed, mégsem halhatsz meg ilyen brutális módon, egy kis biztonságérzetet ad a tudat, hogy ólmosbottal vagy tenyérbe simuló bokszerrel nem végezhet veled, hiszen ahhoz túl nagy a távolság köztetek, különben is lett volna rá alkalmá, mikor közvetlenül fölötted állt, így kissé megnyugodva az asztalt veszed jobban szemügyre, amely mellett áll, de elég egyetlen felületet

pillantást vetned a sebtében összeszegelt asztalosmunkára, megállapíthatod, hogy teljesen hétköznapi tárgy, melyet jobb ízlésű ember evésre sem használna, hiszen egyszerű, durva vonalai azt engedik feltételezni, hogy nem is szakember készítette, a festék főként a sarkairól és lábairól volt leverve, mintha számtalan költözködés tanúja lenne, elgörbült, régen gyalult deszkáin kemény, bütykös csomók mutatták elkínzott hátukat, s az asztallapon felgöngyölt vörös és fekete posztót veszel észre, néhány véget gúlában egymásra tornyozva, akár egy rőfösületben. Következő mozdulatát várod, s elszorul a torkod, ahogy mélyen a zsebébe nyúlva az anyag zizegését hallod, mást el sem tudsz képzelni, mint azt, hogy valamilyen gyilkolásra alkalmas szerszámot vegyen ki, lehunyod a szemed, agyadban, úgy érzed, átsuhan a szörnyű felismerés, hogy ez a vég, ezután a tompa, sötét üresség jön, halott tested bomlásnak indul, bonyolult, akaratodtól független, általad megfigyelhetetlen kémiai reakcióknak adják át helyüket a gondolatok és reflexiók, s fájdalomad görcseit oldja a látvány, mikor fehér, szögletes kézfejében rágott végű, ügyetlenül kifaragott zöld ceruzát pillantasz meg, meglep a leplezetlen zavar az arcán, miközben kelletlenül forgatja ujjai között a rudacsát, akár egy játékszert, mintha újdonsült hatalmának fortélyait próbálgatná a varázsvesszővel, mesebirodalmak csodálatos teremtményeivel tölti meg a termet, mely kacsalábon fog forogni, aranyszőrű táltoson fogsz repülni hetvenhét fejű, tűzokádó sárkányokkal hadakozva, ugyanakkor az is lehet, hogy nyomorult varanggyá változtat, s időtlen időkig aszalódhatsz, míg valaki feloldoz. Szembeötlőek bizonytalan mozdulatai, mintha nem lenne biztos abban, hogy valóban ez-e a legmegfelelőbb tartása az írószerszámnak, úgy tesz, mintha a súlyát latolgatná, nehezezné, vagy éppen ellenkezőleg, túlságosan könnyűnek találná, elmélyült arccal forgatja, általad nem látott, titokzatos jeleket böngészve, a gyártási kódokat meg a grafit keménységét jelölő betűket vizsgálgatva, hátha valamilyen furfangosságra akadhat, végül egészen távol tartja magától, messziről nézi, talán a kézfeje és a rudacska közti összhangot vizsgálja, a ceruzába az öregség apró, pikkelyszerű árkokat vésett, s mintha mindez a patináját emelné, olyanná válik az egyszerű eszköz, akár valamilyen ritka ékszer. Végül az alig arasznyi írónt két végénél tartva teljesen feléd fordul, talán be akar vonni ebbe a kiismerhetetlen játékba, esetleg egyszerűen csak hatalmát próbálgatja, hiszen arcán olyan méltóságteljes pátosz jelenik meg, hogy az megegyezik a tudatodba befészkelődött, elképzelt középkori bírák magatartásával, kik halálos ítélet hozatalakor pálcát törtek a bűnös lelkek felett, s már látod is őt inkvizítoresuhában, kínzószerszámokat méregetve, kövér, ékköves pecsétgyűrűs ujjait, ahogy egy pillanatra megfeszülnek rajtuk a puffedt izmok, s máris hallod a ceruza grafitbélését rejtő fa reccsenését, a hangja visszaröppent elkalandozott gondolataidtól, mint akit szemmel vertek, úgy bámulsz a kettétört fadarab hegyesen meredező csonkjaira, az idegen szemében csillogó, gonosz fény csillan meg, mellyel szinte szürcsöli pillantásaidat, hogy kiolvashassa belőlük iszonyod nagyságát, s úgy tetszett, mintha csak az utolsó pillanatban gondolta volna meg magát, hogy valamicskével melléd célozzon, mikor a jobb kezében tartott csonkot feléd dobta, bár a fénytől nem láthattad a ceruza ívét, így csak a koppanás alapján tudtad elképzelni, milyen messzire is eshetett tőled, hirtelen úgy tetszett, mintha nem is a fadarabkát, hanem apró csontocskát hajított volna el, mely a kőpadlón görögve éppen a hátad mögött örömmükben csahol, rövid szőrű véredek előtt állt meg, melyek szaporán lihegve, hűséges, rimánkodó szemekkel néztek rá, tőle várva a széttépésre szánt újabb áldozatot. A farkcsóválós halk nyüsztítés suttogássá válik, látod, amint a lángvörös posztó leomlik a végről, eltakar-

va a szürke kváderkockákat, mint az égalj napnyugtakor, a ráncok akár a felhőfoslányok vetnek árnyékot, hullámozó, változó víztükörhöz hasonló, fortyogó, bíbormozatoktól hemzsegő tengeröbölhöz, s örvények szilaj, tajtékozó forgatagának mennydörgő szétzúzóadását várod az éles korallszirtek zátonyán, de csak a posztó szakadását hallod, megborzongsz a gondolattól, mintha bőröd fejtenék le húsdról életlen szikével, s a rojtos szélű hasadást nézve úgy tűnik, a szálak kettétépett polipcsápjai benn és tehetetlenül lógnak, akár az elszakított szeretők ölelő karjai. Fémes zörej üti meg füled, látod, amint az asztal alól rozsdafoltos, fénytelen bádogdobozt görget elő, horpadt testű, pókhálós hengert, melyet tüzetesen szemlél, mintha valamit keresne rajta, majd nadrágja élet kissé meghúzza, nehogy kitérdepelje, mikor leguggol, s a ceruzacsonkkal hozzálát, hogy felfeszítse a bádogfedelelet, de a csonk valószínűleg nem fért a dekli és a karima közé, ezért fordít egyet a dobozon, láthatóvá válik előtted görbén felenyvezett címkéje, melyen az apró betűs írást nem tudod elolvasni a nagy távolság miatt, mégis úgy gondolod, csakis egy festékesdoboz lehet, hiszen eleget láthattál ilyet, ráadásul figyelmesen szemlélve az oldalát, régen száradt festéksorgásokat láthatsz a csillogását vesztett felületen, kutatva az arcát figyeled, talán mimikájától vársz egy áruló jelet, mely megerősíthetne feltevésed helytállóságában, a keskenyre húzott szemhéjat figyelve rosszálló fejcsoválásra figyelsz fel, melyet indokol a bádogfödő makacssága, s miközben arcát erőlködés torzítja el, ajkait a türelmetlenség és a megfeszített izmok keményítik meg, felajzva várod a ceruzacsonk újabb recsenését, ahogy végighasad a fája, vagy csak a hegye törik le, ám úgy látszik, ő is számít erre, két kézzel ragadja meg a dobozt, s peremének szélét tartva a padlóhoz ütögeti azt, feltehetően azért, hogy a megszáradt festék felpattogozzon a fedélről, a művelet gondos vizsgálódás követi, nagy szakértelemmel illeszti be a résbe a csonkot, látván megfontoltságát már-már arra gondolhatsz, hogy nem is festéket rejt a doboz, hanem csodálatos kincseket, vert ezüst érmeket, bélyegritkaságokat, pénzkötegeket, tűzopálok öklömnyi példányait, ám amikor sikerül neki a ceruzával egy részt felfeszíteni, s a résbe bezúdul a levegő, a rozsdától majdnem lyukas dekli könnyedén leválik, s ahogy a doboz mellé teszi, bizonyosságot nyersz a fekete festéknyomok alapján, melyek csillognak a lámpafényben, mintha lakkozott ásványok lennének, ami kétséget kizáróan bizonyítja a tartalom olajfesték voltát, s ezt megerősíteni látszik a dobozból kiszökő szag is, az acetonos oldószer kellemetlen bűze, s hogy a festék csaknem beleszáradt már a dobozba, arról az árulkodik, hogy az írődarabkával csaknem könyökig elmerülve a hengerben, az idegen szapora mozdulatokkal vágja, vési a tetjét, akár a jégpáncélt, mélyen átfúrva azt, a még folyékony festékhez szeretne jutni. Láttam az öröm mosolyát átsuhanni arcán, mikor a csorgó, használható réteghez ért, s gyorsan, mintha attól tartana, hogy hamar megszárad a csillogó folyadék, sietve kisimította a vásznat, egyértelművé téve, hogy arra kíván festeni, s bár kicsit csodálkoztam, hogy semmiféle hígítószerrel nem láttam nála, ügyetlen alkalmi mázolóknak hittem, ahogyan rátérdepelt az anyagra, a festékesdobozt a keze ügyébe állította, ingujját a jobb karján feltúrta, de az engedetlen anyag minduntalan visszacsúszott, csak néhány pillanatig engedte látnom szőrös karját, amely a kabátujjal együtt hamarosan festékes lett, ugyanis a ceruzacsonkot úgy pödörgette az ujjai között, ahogy más a cigarettaszálban szokta a dohányt fellazítani, vagy még inkább csordultig telt mézes kiskanállal játszadozik így az ember, hogy le ne cseppenjen, várva, hogy a mézszál egészen vékony legyen, mint az izzó, nyújtott arany, s hirtelen mozdulattal csapott le a csonkkal a vászonra, ekkor maszatolta össze magát, cseppet sem törődve ru-

házatával, igyekezett minél hamarabb szét dolgozni a festéket, a ceruzát, melynek végén úgy állt a ragacsos fekete kulimász, mint gyufaszálon a foszforfej, energikus, gyors kézjárással többször is végighúzta egy-egy szakaszon, ezért úgy tetszett, hogy csakis rajzolhat vagy festhet valamit, bár azt nemigen tudta elképzelni, mi ihlette meg ebben a sivár teremben, természetesen rajtad kívül, máris palástolatlan kíváncsisággal vártad portréd elkészültét, akaratlanul is bölcsnek és megfontoltnak próbáltál hatni, arcizmaid kissé behúztad, már amennyire ezt nyáladtól megtehetted, hogy szikár markánsságod jól érvényesüljön, széles járomcsontod, valamint magas homlokod megragadja, ha rád pillant, mikor vonásaidat összeveti a készülő művel, ám egyetlenegyszer sem nézett rád, mindvégig előregörnyedt hátának ívét láthattad csak, s tüzetesen vizsgálva kézmozdulatait, úgy találtad, hogy egy láthatatlan lineán mozog balról jobbra, szögletes, minduntalan megszakadó kézmozgása pedig azt engedte feltételezni, hogy betűket, még hozzá nyomtatott nagybetűket ír a szövetre, melyek valószínűleg egy szöveg részei. Furdaló kíváncsiságod ellenére illetlenségnek tartanád, ha felállnál, és odalépve hozzá elolvasnád az írást, hiszen pallérozatlanságra vallana, ha éppen most keresnéd vele a kapcsolatot, amikor nem jól neveltséged, hanem a szöveg megismerésére irányuló vágy hajt, másrészt nem tudhatod, nem akarja-e titokban tartani, nem gondolja-e úgy, hogy senki másra nem tartozik rajta kívül, s csak megnehezítelne indiszkréciód miatt, ezért legyűrve alantas vágyad, türelmesen ülve maradsz, kezének járásáról próbálsz leolvasni, vajon min dolgozhat, mégis néhány betűt kivéve a teljes bizonytalanságban tapogatózol, ráadásul ezeket olyan távol fedezted fel egymástól, hogy a köztük elhelyezkedő betűk ismerete nélkül eleve reménytelen vállalkozás lenne értelmes szót kihámozni belőlük. Tükön ülve, egyre fogyó türelemmel várod, hogy pontot tegyen műve végére, s bízol abban, miután kigyönyörködte magát benne, megszemlélheted azt. Először csak a vörös posztó hátoldalát láthatod, amikor azt két végénél fogva magasán a feje fölé emeli, mintha a száritást szeretné elősegíteni, s az anyagot a betűk sarkainál átűtő festékvonalakat szemlélve semmit sem tudsz kezdeni a szöveg tükörírásos lenyomatával, aztán mégis, kíváncsiságod kielégítendő már-már nekigyürközől, mikor megindul feléd a posztóval, s önkéntelenül hátrahőkölsz, megmagyarázhatatlan okból kifolyólag felgyorsul a pulzusod, hullámokban önti el tested a forróság, attól félsz, hogy rád tapos, hiszen az anyagtól nem láthat, már majdnem felkiáltasz, nem törődve a szádban levő nyállal, hogy jelezd jelenléted, de mintha látna, közvetlenül előtted áll meg, arra sem méltat, hogy lenézzon rád, viszont hozzáérni nem mersz, pedig elég lenne kinyújtani valamelyik lábad, inkább magasra emeled fejed, meg akarod tudni, mihez is kezd fölötted a fekete betűkkel teleírt vörös posztóval, s míg szemmel tartod mozgólatait, megelégedéssel nyugtázod, hogy titkos vágyad teljesítéséeként fellebbenti előtted a rejtélyt, miközben lábujjhegyre csimpaszkodik, s a kifeszített rongyot a falra simítja, ahonnan az, a legnagyobb meglepetésedre, nem esik le, annak ellenére, hogy előzőleg semmilyen szöveget vagy kampót nem láttál onnan kiállni, nem találsz más magyarázatot, mint hogy a posztó eleve ragasztós hátoldalú volt, viszont a fejtörést okozó talányt rögtön elfelejted, mihelyt elégedetten szemlélgetve művét pár lépést tesz hátrafelé, mintha munkája távolabbról szemlélve sokkal több lelki gyönyört nyújtana, ezzel mit sem törődve műértők töprengő tudálékosságát erőlteted arcodra, noha az első pillanattól fogva tudtad, bármilyen hosszú ideig is szemlélgethetnéd a szöveget, megfejtése meghaladja képességeidet, annak ellenére, hogy felfedezhetsz a latin ábécé nyomtatott mássalhangzóiból néhányat, a szöveg zömét alkotó jelek az arab szá-

mok kifecamított, groteszk tükörképére hasonlítanak, tudomásod szerint leginkább a grúz betűkre, ellenben kellő alapossággal nem tudod megindokolni, miért éppen azokra, hiszen lehetnek kódolt szövegekhez használt titkosírás egyéni jelei is. Mire töprengő vizsgálódásod befejezed – melynek természetesen az égadta világon semmi épkézláb eredménye nem volt –, ráemeled tekinteted, tőle várva a megfejtés kulcsát, s ugyancsak meglepődsz, mikor már a következő transzparenst festve látod térdepelni, úgy gondolod, túlságosan belefeledkezteél töprengéseidbe, azért nem vetted észre, mikor újra munkához látott, de kötelességednek érzed, hogy valamire juss ezzel az írással, ezért visszafordítod fejed, titokban abban bízol, hogy a következő felirat számodra is olvashatóan az előbbinek megfejtését fogja tartalmazni, addig találomra betűket helyettesítesz be az ismeretlen jelek helyébe, s noha eljárásod nélkülöz mindenfajta logikai rendszerességet, nem találsz egyetlen értelmes szót sem, ezért képzeletben a feje tetejére állítod a betűket, majd az első jelet levágod a többitől, azokat próbálsz összeilleszteni, önkényesen variálsz őket, de mivel párat kivéve mindegyik mássalhangzó, még az általad ismert idegen nyelvekben sem találsz hangzásban hozzájuk hasonlót, így fáradozásod és találékonyságod hiábavaló, ám nem tudsz megbékélni a tudattal, hogy hiányos ismereteid miatt hiúsul meg a kapcsolatfelvétel közötté és köztéd, megpróbálsz desifrálni a szöveget, ritmikáját keresed, a szótaghatárokat kutatod, a leggyakrabban használt jeleket, a legjellemzőbb jelpárosítást, melyet nyelvedre ültetsz át, törvényszerűségek között válogatsz, s csak nagy sokára jut eszedbe hatalmas tévedésed, miszerint módszered csak abban az esetben lehet eredményes, ha a szövegben is anyanyelved grammatikai szabályai érvényesülnek, mely tény viszont az írás ismeretében szinte kizárható, amennyiben viszont igaz lenne, akkor bármikor megszólíthatnád, s neki, mint nyelved használójának meg kellene értenie beszéded. Elveted ezt a kínáló változatot, lehetetlenségnek tartva megvalósítását, hiszen a világ bármelyik nyelvén írhatták a szöveget, viszont eszedbe jut egy régi nyár, amikor az apáddal egy elhagyatott temető borostyánnal befutott sírjai között valamelyik régen elhunyt ösödöt kerestétek, s apád a temetőszentelésnek emléket állító latin feliratos kőkeresztnél megállva megtanított, hogyan kell összeolvasnod a márványtábla szövegéből a látszólag véletlenszerűen nagyobbra sikerült betűket, számértékük alapján összeadogatnod, mely alapján minden hókuszpókusz nélkül megtudhatod az emelés évét, így, mintegy próbaszerűen, most is összeadogatod a sokszor látott, latinostól ható jeleket, ám végösszegükkel nem tudsz mit kezdeni, semmilyen fontos eseményt nem tudsz az évszámhoz kapcsolni, igaz, eléggé ködbe vesző időkét idéztek fel, a kabalához s egyéb, számfejtéssel foglalkozó misztikus tudományokhoz mit sem értesz, azt hiszed, mindenre fény derül, mikor lépéseit hallod koppanni, kezében ugyanúgy feszül a posztó, mint az előbb, de rögtön szemet szúr, hogy ez fekete anyag, olyan, mint a ravatal bakacsínja, rád jellemző módon a betűk színére vagy kíváncsi, mikor a petyhüdtlen, ráncok árkaival lógó anyag elé ér, úgy tetszik, ezt ráragasztani készül, de meggondolva magát feléd oldalaz, topogó lépteit elől arrébb kell húzódnod, ha nem akarod, hogy rátaposson az ujjaidra, közben udvariatlan senkiházinak bélyegzed, aki nem ismeri az illem elemi szabályait, hiszen csak pár szavába vagy egy jóindulatú gesztusába kerülne, hogy készségesen továbbhúzódj, de így joggal érezheted, hogy kitért helyedről, fogadat szíva éppen annyicskát mozdulsz, amennyivel elkerülheted cipője talpát, morogva, persze összeszorított ajakkal, szeretnél olyannak látszani, mint egy megsebzett ragadozó, amelyhez nem tanácsos közel merészkedni, persze azért nem morogsz túl hangosan, talán attól félsz, ezzel felbő-

szítheted, meg sem fordul a fejedben, hogy esetleg felállj, nyújtózz egy nagyot, megkérdezve, hogy mik is valójában ezek az írások, melyeket hajlamos vagy úgy szemlélni, mintha egy ismeretlen vallás ceremóniájának tartozékai lennének, vagy egy idegen civilizáció üzenetei, melyek már önmagukban véve, érthetetlenül is tiszteletet parancsolóak, mint az azték oltárkövek sárkányfejes feliratai, még inkább az évszázados ortodox zsidó temetők mágikus jelekkel telerótt, mohától zöld, megbillent sírkövei, melyek, mint néma tanúk és túlélők, fáradtan az elvadult cserjék buja hajtásaira dőlnek ájtatosságot meg lenyűgöző döbbenetet csempészve szívedbe, hogy a látványtól alig tudsz szabadulni, misztikus erők kezdik áthatni belsődet, talán elfelejtett, porrá lett testek földből kilopózva, idők végtelenségéig észrevétlen megbújnak tested rejtett zugaiban, önzetlenül gyönyörködtető rácsodálkozásba merítik lelked, valahányszor visszagondolsz megbabonázó, enyésző szigeteikre. Végleg felhagysz mindennemű kísérletezéssel, mely megfejtéssel kecsegtet, tolakodónak érzed tapintatlan bámulásod, úgy gondolod, már ezzel is áthágsz egy ismeretlen, homályos eredetű tabut, melynek ugyan nem vagy tudatában, de rögtön elárulná járatlanságod és tudatlanságod, ezért a tér egy közömbös, üres pontját kezded el szemlélni, mintha kívülálló volnál, nemtörődömséget színlelsz, közben azért szemed sarkából figyeled, látod, ahogy az asztal sarkán ül, egykedvűen maga elé bámul, mereven a kőpadlót nézi, s egy pillanatra odasandítasz, tudatában annak, hogy valószínűleg semmi érdekeset nem veszel észre, ez csak a gondolataiba merült ember elszigetelődése a külvilág zavaró megnyilvánulásaitól, melyet legapróbb pissenésed is megzavarhat, ezért földre szegezed tekinteted, vizsgálódásod tárgya a kőpadló lesz, annak néhány pontján lecseppent festéknyomokon kívül semmit sem találsz, ami töprengésre készíthetne, s ekkor megtörténik az, amit szeretnél volna elkerülni, fejét felkapva rád pillantott, szemetek összevillant, s te ingerültséget véltél kiolvasni a hűvös, mákszemnyire húzott pupillákból, majd hirtelen felállt, lesimította kabátját, mintha láthatatlan morszák peregték volna rá, jobbjaival feltehetően a belső zsebébe nyúlt, egy lapos tárgyat kezdett el kifelé cibálni, mely elakadhatott két gomb között, ám ahelyett, hogy valamelyiket kigombolta volna, egyre erőszakosabban ráncigálta, mintha kivételének más módja nem létezne, s lassanként, ahogy húzta, egy könyvre ismertél. Mikor a könyv kiszabadult, nyugodtan megszemlélhetted bordó vászonkötését, felfedezhetted a piszoktól némiképp elszíneződött támláját, valószínűleg az előbbi rángatásban meggörcsült gerincét, s ahogy kinyitotta, elképzelted a fekete betűkkel sűrűn teleírt lapokat, melyeknek szürkés árnyalata lehetett, talán az árnyéktól vagy a portól, amely az idők folyamán ette be magát a gondolatok közé. Veled szemben ült az asztalon, ölében a kinyitott könyvvel, melybe belefúrta tekintetét, mohón követte szemével a sorokat, mintha utol akarta volna érni a szellemet, amely mondatról mondatra menekült előle a tudás és megismerés csodálatos kincseivel, egyre nagyobb kint okozva ostromozta, hogy tetten érje a rejtőzködő, gazdagságával incselkedő Pszichét, míg árgus szemekkel a könyv szerzője és címe után kutattál a fedélen, hiszen ezen adatok ismeretében világosan következtethetsz arra, vajon milyen nyelven íródott a mű, egyben felvilágosít arról is, milyen nyelven ért az idegen, továbbá behatárolhatná érdeklődési körét, melyhez esetleg érdemben hozzászólhatnál, megegyezhetnétek kedvenc írótokban, ajánlásokkal halmozhatnád el, s ő téged viszont, írói világképeket vitathatnátok meg, elmarasztaló vagy méltató ítéleteket mondhatnátok ki. Legnagyobb csalódásodra a címlapon csak két betűt láthatsz, s szemed meresztgetésével is csak azt tudod megállapítani, hogy a kemény borítón a táblába bepréselve két nyomtatott

B betű található, igaz, a második esetében ebben nem lehetsz biztos, mivel az aranyfesték ott, ahol a B alsó potrohát feltételezed, eléggé kikopott, így elképzelhető, hogy valójában P betű, de ez a részlet már teljességgel felesleges, hiszen valószínűleg a szerző monogramjáról van szó, s éppúgy lehet kiadóé vagy sorozaté is, ezért a könyv gerincén lapuló jeleket kezded keresni, ám azok jóval kopottabbak és kisebbek, mire mégis nekifohászkodnál, mintha csak megsejtette volna szándékod, jobbának tenyérébe fekteti a kötetet, ellenben az is lehet, hogy tudomása sincs kíváncsiságod leplezett mesterkedéseiről, csupán a kényelmesebb olvasás miatt változtatott a fogásán, akaratlanul is megfosztva téged attól a lehetőségtől, hogy bármit is megtudj a könyvről. B. B. és B. P. monogramú írók nevéen töröd a fejed, jelentőségteljes komolysággal lovalod bele magad az egyszerű játékba, virtuóz szellemességgel tündökölsz önmagad előtt, éppúgy, mint régen mások szemében, mikor tudásoddal bámulatba ejtettél mindenkit, aki csak leült veled játszani, elismerő bólogatásokkal táplálták büszkeséged, mikor mindenkit térdre kényszerítettél, sarokba szorítottál, de te tudtad a legjobban, hogy ezek az összekuporgatott lexikális ismeretek fabatkát sem érnek, a lényeges dolgok megoldásának nem ez a nyitja, hiszen most is csak ülsz, bámulsz a semmibe ahelyett, hogy üstökön ragadnád az eseményeket, megkeresnéd a vezérfonalat, mely elvezetne a lényegig, melyre rábukkanva elmondhatnád: íme a valóság, ennek a rendszernek a valósága, melyet logikusan, lépésről lépésre felgöngyöltettem, tetten értem a mozgatórugóját, a csonttiszta, preparált lényegyet, ehelyett a homályban üldögélsz, igazi sztoikushoz méltóan viselkedsz, elégedett vagy, mert találtál hat vagy hét B. B. monogramú író, s úgy gondolod, egészen biztosan köztük van a könyv szerzője is, az eszedbe sem jut, hogy írhatta azt matematikus, botanikus, teológus vagy politikus is, egyáltalán bárki, akinek vezeték- és keresztnéve B-re kezdődik, s a biztosnak hitt megfejtés tudatában azt is elfelejtéd, hogy kiadó, sorozat is megbújhat a betűk mögött, hiszen ezzel következetlen logikád újabb parádés csődjét ismernéd be. Papírszakadás hangjaira riadsz fel, kissé kábultan, mintha narkotikus álomból ébredtél volna, azt látod, hogy egy dupla ívet tépett ki, valószínűleg az összefűzés közepéből, s a könyvet becsukva maga mellé fekteti az asztalra, úgy, hogy ezúttal sem láthatod a gerincre írt betűket, mintha szándékosan bosszantana, gyermek örömet lelne vívódásodban, csak azért sem ad támpontot, idegtépő nyugalommal hajtja szét a papírlapot, előtte azonban gondosan feljebb túri kabátja festékfoltos ujját, mintha attól tartana, hogy az bepiszkíthatná az ívet, akár a bűvész, aki így ad biztosítékot a publikumnak, hogy semmiféle csalást nem követ el, a papiros alját ujjnyi szélességben behajtja, körmével többször lesimítja azt, majd letépi, a csíkot félreteszi, a papírlapot átlósan összehajtja, közben rád pillant, szemében hamiskás csillogás, mintegy sugallja, hogy most kell odafigyelni, most jön az igazi produkció, szemekkel rátapsz kezére, pedig sejtéd, hogy csakis hajót vagy repülőgépet hajtogathat, hiszen csákonak kicsi lenne, elégedetten bölintasz, mikor felismered a repülőgép törzsét, melyet ügyesen visszahajtott, majd nem megszólalsz, hogy igen, ezt ismerem, nem kell tovább folytatni, de nem akarod megzavarni a legfontosabb mozzanatban, a farok beillesztésében, erre az előbb félretett papírcsík szolgál, elismered, hogy valódi mestermunka, már csak ki kellene próbálni, s mintha megérezte volna gondolatod, gyakorlott mozdulattal a feje fölé emeli a gépet, mely a fizika minden idevonatkozó törvényének megfelel, szinte hasítja a levegőt, mikor kecses mozdulattal az útjára engedi, bámulatbaejtő fenségességgel áll meg egy pillanatra pályája zenitjén, ám ekkor érthetetlen módon, mintha találatot kapott volna, orra lebillen, megpördül

tengelye körül, engedelmeskedve a tömegvonzás törvényének, akár egy összegyűrt galacsin nagyot koppan a kőpadlón, alig két méterre kinyújtott lábszáradtól. Zavarbaejtő tehetetlenséggel nézed végig a zuhanás néhány másodpercét, majd a bénult döbbenetből kijózanodva ráemeled tekinteted, tőle várva a magyarázatot a nem várt eseményre, úgy gondolod, számára is felfoghatatlan dolog történt, melyből rögtön levonhatná a konzekvenciákat, s azokat néhány mondatba tömörítve közölhetné veled, meglepetésedre csak a hátán feszülő ballonkabátot láthatod, amint újra a vásznak fölé hajol, először azt hiszed, hiúságán esett csorba, amiatt fordult el, mint egy durcás kisgyerek, sikerületlen repülőgépe miatt szégyenkezik előtted, de ő fél kezével kabátja padlóra lógó szárnyát igazítja meg, a másikkal a festékesdobozt húzza magához, melyet az oldalán lecsorgott festék a kövezethez ragasztott, ezért nagyot cuppan, mintha csókkal vált volna el attól. A papírrepülő nézed, vágyad volt tárgyát, siklása közben vele lebegtél, szárnyára vett a képzelet, madártávlatból, nagyon magásról tekintettél le a teremre, s az egyre zsugorodott alattad, atommagnyivá vált, miközben azt remélted, egy csodálatos világot láthatsz meg, melyben harmónia uralkodik, ígézetével mindörökre magához láncol, s eszedbe sem jut lázadni rendszere ellen, valahol a perifériáján égig érő falakkal körülbástyázva található ez a terem, melyhez nem vezet ösvény, ám mikor már olyan szférákban lebegtél, ahol úgy érezted, a Mindenható palástja simítja meg arcod, hiába tekintettél le boldog bizakodással, szürkén örvénylő, átláthatatlan homály terpeszkedett alattad, melyből szigetként emelkedett ki a terem, látszólag falak nélkül, hiszen akadálytalanul áramlottak rajta keresztül ezek a megfoghatatlan, mégis fenyegető ködcsápok, szédülés fogott el, hiába kapálóztál a szippantó erejű kőpadló mágneses hatalma ellen, tested pályájának visszafordíthatatlan zuhanását csak a falak akadályozzák meg, ugyanolyan tehetetlen helyzetben várod sorsod beteljesülését, mint a repülőgép, s villámként csap beléd az ujjongó felismerés, hogy az összehajtogatott papírlapon a könyv szövege található, karnyújtásnyira fekszik tőled felettébb kínzó kíváncsiságod kielégítése, már-már érte nyúlsz, mikor az idegen guggoló helyzetéből kissé feléd fordul, talán kényelmesebb pózt keres, vagy mert új sort kíván kezdeni, de feltételezhető az is, hogy megsejtett valamit szándékdoból, nyilván feltűnő mozdulatot tettél, esetleg gyanúsan csendben voltál, ezért a fél szemét rajtad szeretné tartani, meg a repülőn, melyet saját tulajdonának tekinthet, s csak beleegyezésével nyúlhatnál érte, valójában csalétekként vetette eléd kínjaid fokozása végett, a teljes bizonytalanságba akar kergetni alaposan megfontolt módszereivel, így tehát figyelni kezded, hogy bizonyosságot szerezz rosszindulatáról, de a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatja irántad, a merő festék ceruzacsonkkal szántja a vásznat, beletemetkezve a betűk mágikus világába, felbátorodva megpróbálsz óvatosan rövidíteni a távolságot közted és a könyvlap között, félig ülő, félig fekvő testhelyzeted a lehető legelőnytelenebb ehhez a mozgáshoz, de arra számítasz, mégis olyan közelre sikerül csúsznod, hogy elolvashasd a szövegtöredéket, középiskolás korod óta nem tapasztalt lámpaláz kerít hatalmába, ugyanígy lested tanárod mozdulatait is, pillantását, mikor görcsbe szorult gyomorral, izzadságtól nyirkos tenyérrel, tüzelő arccal puskáztad le a számodra felfoghatatlan példák valamelyikének hosszadalmas megoldási folyamatát, valóban, talán régi nagyfokú gyakorlatodnak köszönhetően szinte észrevétlenül a papír közvetlen közelébe jutsz, a célba érés megkönnyebbítő tudatával, mint a maratoni futás győztese, elcsigázott testtel, lelkedben boldog elégtételt érezve rápillantasz: íme, bármennyire résen volt is, túljártál az eszén, elfojtott örömmel nézel a repülőgépre, tudatosítva, hogy már

semmilyen eszközzel nem tudja megakadályozni, hogy elolvassd, igaz, a legmegnyugtatóbbnak azt tartanád, ha újra ismeretlen jelekkel találnád magad szemben, melyekkel mit sem tudnál kezdeni, mégis fontosnak találod, hogy megbizonyosodj létezésükről, hiszen akkor újabb mozaikkockát tudnál behelyezni a lejátszódó események rendszerébe, s meghökkenve hajlamos vagy szemfényvesztésnek vagy varázslatnak nevezni a szöveget, melyet anyanyelveden írtak, ráadásul azt is tudod, hogy a töredék egy szép vers részletét képezi, melynek további strófái minden bizonnyal megtalálhatók a repülő hátán, máris szavalni kezded magadban, hiszen kötelező memorterként tanultatták meg veled, s ha címére nem is, szerzőjére még emlékszel. Nem tudod, akaratlanul-e, nem bírva szájuregedben tartani köpeted, vagy a tettettett hősködés volt-e, nemzeti tudatod vérlázító megalázásának feltételezése, mikor orrlyukaid kitágultak, összehúzott izmaidon pattanásig feszült a bőr, s nagyot köptél, vélhetően a pimasz arcátlanságra, hogy nemzeti hovatarozásod érzésének egy darabkáját tépte ki tisztátalan kezével a kötetből, viszont éppúgy lehet, hogy a megkönnyebbülés szakadt fel benned, melynek vajmi kevés köze van a bosszúhoz, sérelmed orvoslásához, örülve a helyzet adta lehetőségnek szabadultál meg egyre kényelmetlenebb koloncodtól, tudatában annak, hogy veszély esetén, ha magyarázatot követelne tőled minősíthetetlen tettettedre, a hirtelen felindultságra, fenyegető magatartása esetén pedig egyszerűen hurutodra hivatkozhatnál, felemás érzelmek kavarnak benned, céltalan veszteglésre kárhozthatnak, az abszurd világ képtelen jelenségei közt lehetetlenségnek tűnik, hogy logikáddal az összefüggéseket keresd, s rációval igazodj el köztük. Látod teljes érdektelenségét, ahogy hátat fordít, mint aki eddig fel sem fedezte jelenléted, ám magatartása lehet egy újabb provokáció magja is, látomásként, mint a fergeteg, törsz rá, annyi időt sem hagyva neki, hogy ösztönös mozdulattal karját arca elé emelje, lecsap rá öklöd, mely igaz, hogy orra helyett a kiugró járomcsonton csattan, összetörve és kifecamítva ujjperceid finom csontocskáit, de fájdalmat nem érezve eszelős dühvel csépeled, feltartóztathatatlan lendülettel feldöntöd, megrészegülsz vére látványától, mely rozsdavörös foltokkal jelöli meg tested, s mikor lihegve belefáradsz az ütlegelésbe, porcogóidba sajtó, lüktető fájdalom nyilall, lázas görcstől érzéketlenül lehanyatlik karod, a gyűlölet várt kielégített érzése helyett halálos fáradtság tör rád, elroncsolt sebeid égnek, mintha lúgba mártottad volna tenyered, izzadság csípi szemed, kín tüskéi marcangolnak minden mozdulatnál, mégis a tudatod elborító vérzivatar az ellenség teljes megsemmisítésére áhítozik, fizikai értelemben vett győzelmed betetőzéseként a kiszolgáltatottat a megszegyenítés kitörölhetetlen billogjával akarja illetni, az ismeretlen jelek írására használt festéket szándékozod az arcába önteni, végső elégtételként töltsd ki szájuregét, fullassza, vakítsa, süketítse meg, s csak elviselhetetlen szenvedéssel mondasz le szándékról, mikor úgy érzed, mintha két égő fáklya meredne ki könyöködből, majd egy kis idő elteltével, immár zihálva, a közvetlen elnyúlva, lélegzet-visszafojtva akarod hallani halk hörgését, amiből arra következtethetnél, hogy még életben van. A festék átütötte a vászon hátulját, ugyanúgy, mint az előzőekét, s csaknem rád lép, mikor szótlánul közeledik feléd, hátrafelé araszolva igyekszel kikerülni az útjából, míg hátaddal a pinceszagú falnak nem ütközöl, megborzongsz, mintha máris ászkák lepték volna el tested, a hasadékokból előrajzva, arcod csaknem érinti a fekete posztó, mikor lassú pátosszal felemeli azt, érzed a friss festék olajkeverékének bódító illatát, nyakaddal elfordulva követed a rongy útját, látod az anyagon tűznyelvekként kigyózó vörös betűket, s nem tudod, sírkövedet vagy diadalíved emeli-e föléd, később festékpöttyös ballonjának hasa tájékán találha-

tó gombját láthatod, a fényevesztett szarukorongocskát, mely lassan távolodni kezd látómeződből, ő megbillenve, suhogva elfordul tőled, távoztában szótlanul rátapos a repülőre, cipőtalpa rovátkás lenyomatát hagyva annak testén, folytatja útját az asztal felé. Egy röpke pillanatra úgy tűnik, hogy légáramlat billenti meg az eltaposott papírgép szárnyát, mintha csak újra az éterbe szeretne emelkedni, már-már rászánod magad, hogy érte nyúlj, mikor a szemközti falon egy nyitott ajtót veszel észre, a fuvallat valószínű okozóját, a küszöbön megtorpan, mintha itt felejtett volna valamit, visszanyúl, láthatod kézfejét, akár egy kövérkés, rózsaszín pók, szétnyitott ujjaival végigsiklik a vakolaton, alig észrevehető kapcsolót fordít el, az örök sötétséget szabaddá rád.

Rakovszky Zsuzsa

KÖLTÖZKÖDÉS

A zöld ruhát, azt tényleg nem dobom ki!
Egreszöld, benne sok nagy pávaszem-folt.
Csak mert szakadt, nem kívánhatja senki...
Tíz éve, a tengernél is velem volt!
Szóval a zöld ruhát, azt nem dobom ki.

Na és a kék tányért, azt elviszem.
A széle csorba egy kicsit, na mondd már.
Hogy megragasztatom-e? Nem hiszem.
De már akkor, te még sehol se voltál,
már akkor megvolt, és most elviszem.

Hogy ezt a széket mért nem hagyom itt?
Csak mert törött? Mért nem mindjárt a lábam?
Az emlékeimet? Ha valamit
(nem emlékszel, milyen volt újkorában?)
hát ezt a széket én nem hagyom itt!

Mi furcsa ebben? Alig hihetem,
hogy éppen ezt vihetném el magammal,
ahová magamat sem vihetem.
Így legalább addig, amíg, magammal
együtt kicsit fontosnak hihetem.

Parti Nagy Lajos

SZÓDALOVAGLÁS

– mintamondatok nulla –

az ablak élén megvakarózik
fűjjük a széket jön a költészet
nem tud aludni nem tudok élni
fésülj át moss le ne áldozatnak
hanem mert kócos kőporos árva
egy válltömésnyi malter a falról
surlóközelen gőzaranyalma
csapom a vállam lógdenkabátos
rutinkönyörgés cédulaóra

*

szamócák kertje hallgat éjszaka van
hal rág hálót szíveden vérszaga van
búnék a világ mindenik össze hol maga van
sündisznócska pöszög fűfésű szigonyravatal

*

kalauzban sírás zötykölődik
a szárnyvonal lennen suhan
kerek lukat hint eltömődik
ahogy a pónilóhalál
kicsik vagyunk mindannyian

*

csigák szétfoszló kondenzcsíkja
város ahonnan ahova
meddőhányók egy aktatáska szénért
a gipsztej öntelt mosolya
majd mint a zöldág slammá ülepszik
balett és orthopedia

*

mi volt a nyár mi nem
kislány esőivel
ravasz kis ájulások langy elem
folyton lecsúszó kapkodó kezem
tébláb legyintés szappanos vizen
ha nincsen mosni sem?

*

szétrúgott gyöngyök repülőtér
uram hogy tudsz így fényleni
milyen öröktől lüktető ér
spriccelt szét estéd kései
nyomán nézzed rossz helikopter
hogy tudnék véled kezdeni
telik a szívem kerozinnal
mire fölszállnék szétveti

*

a tótükör csapott
partján lapocka rebben
leszárad édesem a lonc
a csillagos fűszerbolt majd kirímhed
meg-megdobban a hátravont
nyelv és elnyugszik legott

*

így varjúsodom papagáj
szikrák nevető karikalábak
vonat rabog a csíkon át
dadogógép az éjszakában

*

mire kisimúlnál szépen behalsz
nicht hinauslehnen
nicht hová hinaus

*

esik megenyhült most esik
jól-rosszul habos kinyúlt pulóver
a titkon összebújt pamut
szerelmeim is átbukó mell
míg derekán fölfesletti
mind görcsösebb ha visszajut
esik megenyhült most lazul
lágyan ring üzemszünet a présben

*

a kertben renyhe púpok tollazó köd
cipőzködünk ruházunk enyhe lágyn
nem kell alásöpörnöm és söpörnöd
élére áll és nyitva áll az ág
már magam nélkül gondolok terád

gőzöl a kerek gyöp bögre jó tea
tollukszegett kerubok angyalszauna
citrompótlóval labdázunk belásd
s egymás ízére nem lelünk soha

*

teve egy üres dobozon
ez a december összegörnyed
tönkremegyünk elragozom
könny könnyű könnyed
kérdés minden mondatom
púpjába búvik végre földül
szakadtában polírozom
görd gördü gördül

*

szemedből kiáll a kanál
alpakkán nézel szótlanul
megkönnyülsz hunyorgó peremén
szivárványt bennünk ki emel
a motozás mint pauszpapír
zörög törekszép dolgain
hogyan így megszétfelnőttödött

*

és ezzel véget ér a sor
feszés kötél a semmiben a vége
egy pohár vízzel egyensúlyozol
hogyan víz-e jég-e?

a *

elszopogattuk a holdat egy éjjel
kék a pohár mely csillagot izzad
szódalovaglások a hajnali ponyván
omlós savanyútól vérzik a szád
mint az orvosi szarvasoké

Nádas Péter

AZ ÉGI ÉS A FÖLDI SZERELEMÉRŐL

„Én először is azt akarom elmondani, hogy miképpen kell beszélnem, s csak aztán akarok beszélni.”

És azért hívtam segítségül Platónnak ezt a mondatát, mert a pusztá megszólítással is bajom van. Mondanám én szívesen, amit ilyen alkalmakkor illendő lenne mondanom, mégis erősek a kétségeim, hogy mondható-e: *tisztelt hölgyeim és uraim*. Ha pedig tétován kimondtam, akkor valóban témánk kellős közepén vagyunk, és nem hallgathatom el tétovázásom okait sem. Ez a megszólítás, annak ellenére, hogy a helyesírási szabályzat szerint felkiáltójelet szoktunk a végére tenni, nem felkiáltás, még csak nem is felszólítás valamire, hanem annak a körülménynek a tényszerű megállapítása, hogy a megszólítottak nők és férfiak. Mi mások lehetnének? Ha pedig mások nem lehetnek, akkor azt kell megkérdenem, hogy tisztelhetek-e nőket, finomabban szólva, hölgyeket azért, mert nők. És tisztelhetek-e férfiakat, finomabban szólva, urakat azért, mert férfiak? A szónoki kérdésre persze úgy kell válaszolni, nem, ezért bizony senkit nem illet tisztelet, hiszen nincsen olyan nő, és nincsen olyan férfi, akinek a neve a személyes kiválóságának az eredménye lenne.

Akkor járna az ilyesmiért tisztelet, ha valaki nemcsak más tudna lenni, mint ami, és nemcsak jobb tudna lenni, mint amilyen, hanem valamiként szükséges is lenne, hogy más és jobb legyen. Ha lenne ilyen szükség, akkor végül is azt a nőt tisztelhetném, aki férfit, s azt a férfit, aki nővé változott a kiválósága érdekében. Avagy kevésbé nagyra törő módon azt a nőt kéne tisztelnem, aki nőbb a nőknél, és azt a férfit, aki férfibb a férfiaknál. Mint ahogy nem általában és nem összességükben tiszteltem az asztalosokat, hanem kizárólag azokat, akik a többiekénél jobb asztalt csinálnak. Ha meg így lenne, s valóban lennének olyanok, akik nem elég jó nők, míg mások férfibb a többi férfinál, akkor nem a kiválókkal szembeni lehető legnagyobb tiszteletlenségem bizonyítéka lenne-e, hogy kiválóságának mértékétől függetlenül mindenkit egyként megtisztelek a megszólításommal? Ha ellenben nem így van, mert tényleg nincsen olyan nő vagy olyan férfi, akinek a neve a személyes kiválóságának az eredménye, akkor mit kezdjek egy ilyen általános és mindenkinek kijáró tisztelettel?

Mielőtt teljesen belecsavarodnék ezekbe a kérdésekbe, vizsgáljuk meg a dolgot egy másik oldaláról.

Nekem az a tapasztalatom, hogy legyen bárki bármilyen okos, a nyelvnél nem lehet okosabb. Az okos ember is tévedhet, legfeljebb még okosabb lesz, ha belátja tévedését, de a nyelv nem téved. Még akkor is bizonyára jól akarja, ha tétovázásom ellenére kényszerít ki belőlem egy ilyen általánosan használatos, bár nem éppen logikus megszólítási formát. Legfeljebb nem értem, hogy mit akarhat tőlem. Mondok egy másik példát. Ha valaki volt már kényes helyzetben az életében, akkor tudja, hogy

valóban „égnek mered a haja”, ami nagyon is hasonlatossá teszi ahhoz a veszélyt szimatoló kutyaéhoz, akinek „a hátán mered föl a szőr”. Ennek az érzetnek a szintjén azonos vagyok az emlős állatokkal, és amikor ezeket a kifejezéseket a számra veszem, akkor ez a tapasztalat beszél a nyelvemen. Megszólítási formulánk esetében a nyelv éppen egy ellentétes műveletet végeztet el velünk; a különbségtevését. Se magyarul, se németül, se franciául, se angolul nem azt mondatja velünk, hogy tisztelt nők és tisztelt férfiak, hanem ennél valamivel többet vagy legalábbis valami kevésbé kézzelfoghatót.

Mintha annak az egymásnak előlegezett feltételezésünknek járna ki a tisztelet, hogy ha semmi mással nem is, de a nemünkről való finomabban szólás lehetőségével mégis rendelkezünk. Mert ebben a megszólítási formulában immár nem a főemlősök osztályába tartozó nőstények és hímeik vagyunk, holott vannak bizony más beszédhelyzetek, amikor éppen e szavakkal illetjük és emlékeztetjük egymást az erkölcsileg nem helyeselhető állati viselkedésformákra, hanem annak érdekében feledtetjük el magunkkal még az emberi fajhoz való tartozásunk nemek szerinti fogalmait is, a nőt és a férfit, hogy emlékeztethessük magunkat és egymást azokra az erkölcsi, szociális és historikus összefüggésszervezőkre, amelyek által valóban vagy vélhetően különbözünk minden más élőlénytől, és ilyen értelemben ténylegesen kiválunk az organikus létüket élő lények közül.

Vannak nők, akik nőstényként, és vannak férfiak, akik hímként viselkednek. Amikor azonban akár ugyanezen nők és ugyanezen férfiak az emberi faj kiválóságát biztosító erkölcsi és szociális feltételeknek megfelelnek, lehetnek hölgyek és urak. Nem feltétlenül azok, hanem lehetőségük szerint. És ettől az eleinktől reánk hagyományozott nyelvi hierarchiától nem tudunk kényünk és kedvünk szerint eltekinteni, legfeljebb értjük vagy nem értjük. De mindenképpen egy olyan viszonyítási rendszert használunk ebben a finom különbségtevésben, amelyben az elemek egyik része a múlt, a sötétre, a más élőlényekkel való azonosság tudatára utal, *s ez a szitok*, míg az elemek másik része a jövőre, a lehetőségre, a más élőlényektől való különbözőség tudatára utal, *s ez a dicséret*.

Lehetősége szempontjából dicsérem és szidalmazom az embert, ha a lehetőségét nincsen szándékában beváltani.

Nem mindig is, hanem azóta jár ki egyenlő módon mindenkinek ez a megszólítási forma, amióta az emberi faj egészének erkölcsi, szociális és historikus létfeltételeiről jogi intézményekben van önreflexiónk. Mindössze kétszáz éve. Ennek a viszonylag új viszonyítási rendszernek a szempontjából minden emberi lény egyenlő a puszta születése folytán, mert különböző minden más olyan élőlénytől, melynek a születése folytán nincsen lehetősége a fajának egészét illető önreflexióra.

Ez a megszólítási forma minden alkalommal ünnepélyesen kihirdeti ezt a viszonyítási elvet, ami a dolognak persze csak az egyik oldala. Mert ez a megszólítási forma alakjában ugyanakkor megőrizte azt az ellentétes tartalmú viszonyítási elvet is, miszerint az emberek egyáltalán nem egyenlők, hiszen a születésük folytán nemcsak abban különböznek egymástól, hogy nők és férfiak, hanem abban is, hogy vannak közöttük olyanok, akik jobbágyként születnek nőnek vagy férfinak, míg mások egyenesen hölgyeknek és uraknak születnek.

Amikor ünnepélyes alkalmakkor hölgyekként és urakként szólítok meg minden

embert, akkor ebből következőn nemcsak ünnepélyesen kihirdetem az egyenlőség elvét, hanem ugyanakkor átemelem és kiterjesztem a világra azt a hierarchikus elképzelést is, mely korábban csupán az emberi fajra vonatkozott: a hűbéresi viszonyt. S így lesz ennek az újdonságnak számító viszonyítási rendszernek az alapja egy olyan ember fogalma, aki a nemétől függetlenül minden más lény és faj fölébe kerül, miközben a saját fáján belül kizárólag a neme szerint minősül.

Ha az ember ilyen magas polcra helyezi önmagát a világban, és hűbérúri viszonyba kerül az ismert és ismeretlen élőlényekkel, anyagokkal, tárgyakkal és képződményekkel, akkor fölöttébb szükséges, hogy ne a személyes kiválósága szerint, hanem azon egyetlen fizikai adottságára, a saját nemére *degradáltan* minősüljön, amely a faj egészének feltételezett kiválóságát és fölényét a populáció tudatos és irányított reprodukciója által, mintegy az egész világ ellenében biztosíthatja. A kultikus tisztelet tárgyává emelt *sexus* és a körülötte kialakított, nem csupán a viselkedésmódot, de a gondolkodást és a képzeletet is rigorózusan szabályozó törvények nélkül az emberi kiválóság és fölény lehetőségét se lehetne oly hathatósan és hatásosan beváltani, mint ahogy ezt mintegy kétszáz éve tesszük.

S ha így beszélek, akkor természetesen a saját kultúránkról beszélek, ám ezen a kultúrán belül vannak persze másféle viszonyítási rendszerek, s ezeket se lenne szükségtelen szemügyre venni.

Amikor például azt mondom: *athéniak*, akkor másutt és másként jelölöm ki a saját világom határait. Ebben a megszólításban az emberről alkotott fogalmam elsődlegesen földrajzi természetű. Vannak ugyan még emberként leszobozniak, spártaiak meg mások, akik hasonló istenek uralmában és ismeretében élnek, ám ennek a mitológiai közösségnek földrajzi értelemben van határa, s ezen túl csak olyan barbárok találhatók, akik az állatokhoz hasonlítanak, vagy nem is különböznek semmiben tőlük.

Ám még azok közül is, akiket a mítoszok rokoni közösségének alapján embernek nevezhetek, csupán azokat szólíthatom e szóval, akiknek joguk van megjelenni a népgyűlésen, ezeknek pedig olyan athéni születésű polgároknak kell lenniök, akik jogállásuk szerint nem rabszolgák, nemük szerint férfiak, de még a férfiak közül is kizárólag azok, akik serdületlen korukban, anyagi előnyök érdekében nem váltak örömfükká, hanem mindig is szabad elhatározásukból lettek szabad férfiak szeretőivé, és mértéket nem ismerő, kicsapongó életmódjukkal később se vesztegették el lelkük szabadságát; nem követtek el erőszakot a szüleik ellen, nem tagadták meg a katonai szolgálatot, nem hagyták el gyáván a zászlót a csatában, a vagyonukat se prédálták el, s így erkölcsileg feddhetetlen, erényes férfiak.

Ennek a viszonyítási rendszernek az alapja egy olyan szabadság fogalma, amelynek két életvezetési elvben van a biztosítéka. Az egyik elv a belátás, a *frónészisz*, a másik a mértékletesség, a *szophroszüné*. Ha pedig valaki, aki természetesen férfi, nem rendelkezik ezekkel egy olyan világban, amelyben a természetfeletti hatalmak léptéke nem más, mint a természeti hatalmaké, és nem gondoskodik arról, hogy a vezetésére bízottak, akik természetesen fiúk, nők és rabszolgák, ezeket az elveket szintén a szemük előtt tartásák, az éppen azt veszítheti el, ami a születése folytán isteni sajátja, a szabadságát, s így nem szólítható meg többé athéniként, nem mehet a népgyűlésbe, még akkor se, ha ebben a városban született volna, ha szabad embernek született volna, s ha neme szerint éppen férfi lenne.

A férfiaság kritériuma ez esetben közel sem fizikai, hanem inkább esztétikai és etikai természetű, a kapott és megerősített szabadság következménye, ami viszont nem személyre szabott, hanem egy metafizikai elképzelés része. A frónészis és a szophroszüné tudása és gyakorlása által megerősítem magam az istenektől kapott birtokomban, a szabadságomban, így leszek önmagammá, valóságos személlyé, férfivá, s kizárólag így válok alkalmassá arra, hogy másoknak tanácsot osztogassak és másokat vezessek.

A delphoi jósa csarnokának falán elhelyezett táblák első parancsa önismeretet és önmérsékletet hirdet, ami meg azt jelenti, hogy ezek nélkül nincsen világsmeret.

Mellékesen megjegyzendő, hogy csupán ebből a szempontból érthető és értékelhető kultúránk egyik legneuralgikusabb pontja, a görögök fiúszelme. A görögök ugyanis nem a szerelmi gyönyörben, az *aphrodisziában*, és nem is az *eraszthénaiban*, a szerelmi vágyban, vagy akár a szerelmi cselekményben, de még csak nem is az aphrodiszia és az eraszthénia tárgyában találnak helyeslésre méltót avagy kivetnivalót, hanem a vágy és a cselekmény minőségét, a megnyilvánulás módját vizsgálják, a jóhoz és a széphez való etikai és esztétikai viszonya szerint ítélik meg, és a férfi születése által szerzett szabad jogállása szerint szabályozzák vagy éppen szankcionálják.

Így aztán „*szép az, amit szépen csinálnak, és rút, amit rútul. Rút dolog egy hitvány embernek hitvány módon a kedvére tenni, s szép dolog derék embernek szépen a kedvében járni. És hitvány az a közönséges szerető, aki jobban szereti a testet, mint a lelket. Az ilyen nem is állhatatos, mert az sem állandó, amit szeret; mert műhelyt oda a test virága, amelyet szeretett, sebes szárnyon odébbáll, szegyenben hagyva sok beszédét és fogadkozását. A nemes jellem szerelme viszont egy életen át kitart, mert valami állandóval forrt össze*” – legalábbis így mondja Plátón.

Ha ellenben azt mondanám: *kedves testvéreim*, akkor ebben a megszólításban semmi jelentősége annak, hogy valaki spártai vagy jeruzsálemi születésű-e, és éppen úgy megszűnik benne a *sexus* és a *iudicium* jelentősége, mint ahogyan magának a testvér szónak is többet vagy valami kevésbé kézzelfoghatót kell megjelölnie, mint amit az alakja szerint jelenthet, hiszen annak a vérségi köteléknek sincsen érvényessége többé, amit valójában megjelöl.

Pál apostol így fejezi ezt ki a Galátziabeliekhez írott levelében: „*Nincs zsidó, nincs görög; nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban.*”

A megszólításban egy olyan istenség kerestetik, amelyből minden más leszármaztatható, legyen az élő, holt, test, lélek, lógosz; egy olyan istenség, amelyből a másikkal, a mindenkivel, a bárkivel, a bármivel való testvéri azonosságom érzete és tudata eredeztethető. Mindezekhez képest a saját származásomnak, a saját jogállásomnak, a saját nememnek, a saját birtokomnak vagy akár a saját testemnek is csupán annyi jelentősége van, amennyi a keresett istenség szempontjai szerint létezhetik.

A megszólítás és a belőle következő kijelentés valójában azt jelenti: semmi sincs, ami lenni talál, mert minden látszólagos egyetlen valós alakban van.

Minden szerelemnek erre a valós alakra kell irányulnia, mint ahogyan a kora középkor szentjei, függetlenül a nemüktől, elég vaskosan ki is fejtették e valós alak, Jézus Krisztus iránt érzett szerelmüket. Illetve az is szükségszerű, hogy amennyiben a szerelem nem erre irányul, hanem látszólagos alakot választ magának, akkor e valós

alak szempontjai szerint essék minden mozdulatában és minden gondolatában ellenőrzés alá.

Tán mindebből világos, hogy miért kell még mindig arról beszélnem, hogy miként beszéljek.

Gondolkodásunk módja szerint vagyunk sokan ebben a kultúrában. Ha például azt a szót, mely beszélgetésünk tárgya lenne, most ismét kimondanám: *szerelem*, akkor ezen a szón bizonyára mást fognak érteni azok, akiknek nem csupán a pusztá szóhoz kötődő személyes tapasztalatuk fordul meg az elméjükben, hanem legalábbis két isteni személy, Aphrodité és Erósz tulajdonságaira, cselekedeteire és viszonylataira is gondolniok kell; mást fognak gondolni azok, akik a testvériség jegyében közelednek egymáshoz az istenkeresésben, és Jézus Krisztus lógionjait használják e közeledés módjának és technikájának mértékeként; és megint mást azok, akik az egyenlőség jegyében a jövőre bízott lehetőségeiket tisztelik egymásban hölgyekként és urakként, de valójában semmi mást nem tudnak önmagukról, mint hogy nők és férfiak.

Az emberről való gondolkodásnak ezek a merőben különböző módjai egyetlen elmen belül is nehezen egyeztethetők. Még nehezebben egyeztethetők másokkal. Az is kérdéses, hogy egyeztethetők-e egyáltalán. S még kérdésesebb, hogy szükséges-e egyáltalán az egyeztetésük.

Amikor az európai kultúrának ezt a három különböző forrásvidékéről származó alapfogalmát mintegy kétszáz évvel ezelőtt fölírták elénk a táblára: *liberté, égalité, fraternité*, akkor az egyeztetési kísérlet lehetséges kimenetelét illető sejtésként még odaírtak valamit mellé, amiről aztán szíves-örömezt megfeledkezünk: *ou la mort*. Én azért emlékeztetek szívesen erre az elfeledettre, mert legyen helyes vagy legyen téves ez a történelmi fölhívás, annyi azonban bizonyos, hogy abban az esetben, ha egyetlen kultúrán belül, egyetlen fogalomról, egyazon időben teljesen ellentétesen gondolkodhatunk, akkor minél igyekvőbb e fogalmak egyeztetésére vonatkozó kísérlet, annál nyilvánvalóbb, hogy nemcsak egymást nem tudjuk megérteni, hanem e három alapfogalmat se tudjuk elfogadható összefüggésbe hozni egymással, és legfeljebb azt vehetjük tudomásul, hogy összeomlott egy törekvő kultúra.

Ha most mégis arra törekszem, hogy értsük meg egymást, akkor ezeken a nagy kulturális kérdéseken belül további nehézségekkel is számolnom kell. Vegyük szépen sorjában őket.

Merészen megvallhatnám, hogy „*semmi máshoz nem értek, csak a szerelemhez*”.

Ha pedig a nyilvánosság előtt, mondjuk egy előadóteremben, ilyen kijelentést tennék, akkor bizonyára lennének olyanok, akik kételkednének szavaim hitelében, lennének olyanok, akik mulatságosnak találnák ezt a komoly vallomásomat, míg mások megütköznének rajta, és egyesenes szemérmetlennek találnák. Ha pedig szavaim hallatán bárkinek szemérmesen le kéne sütnie a szemét, avagy az orra alatt kéne kuncognia, akkor miként figyelhetne arra, hogy mit tudok arról, amihez értek, s ha semmi máshoz nem értek, akkor mit nem tudok.

Amikor Szókratész szól így, akkor a barátaihoz fordul egy lakomán ezzel a valloással. És nem feledkezhetünk meg se arról a körülményről, hogy Agathón mellett hever, aki a legragyogóbb athéni ifjak egyike, se arról a körülményről, hogy a jelenlévők közül, akik nem kevésbé érdemdús férfiak, mindenki tudja, hogy kibe szerelmes Szókratész, mint ahogyan azt is tudják, hogy ki szerelmes Szókratészba. Éppen olyan közel vannak egymáshoz, mint a tudományhoz; egyetlen karnyújtásnyira. Kérdezhetnek, ellenvetések tehetnek, ismerik egymás gondolatának járását, szóhasználatát, s ezért bármily hosszán és körülményesen adnák elő a szerelemről szóló tudományukat, mindenképpen egy olyan beszédhelyzetben maradnak, amely *dialogikus*.

Kérdésük nemcsak az, hogy mi a szerelem, hanem ez egyben annak a megközelítése, hogy milyen helyet foglal el bármelyikükben az a dolog, aminek a mineműségét meg kéne állapítani az egymással folytatott párbeszédben. A személyes ismeretség kötött helyzetében törekszenek egy olyan világismeretre, amelynek a mások által ellenőrizett önismeret a biztosítéka. Ebben a beszédhelyzetben a személyesnek és a tudományosnak nem lehet egymástól elütő jellege; nem egymástól elhatárolt nyelvek. Amikor a részeg Alkibiadész azzal a kérdéssel fordul Erüximakhoszhoz, vajon nem gondolja-e, hogy mindannak, amit Szókratész a szerelemről beszélt, éppen az ellenkezője az igaz, akkor ez a kérdés nem kevésbé érinti Szókratész szavainak személyes hitelét, amint amennyire a tudományos hitelét illeti, hiszen mindaz, amit mondanak, abból a szempontból is minősül a többiek szemében, hogy *ők* szerelmesek egymásba.

Ilyen jellegű, tudományos érvényű személyes vallomás ma nem tehető. És ha valakinek a személyes hitelét kétségbe vontam, az még közel sem érinti szavainak tudományos hitelét; vagy fordítva se. A mi személyes vallomásaink mintája a gyónás. Egy bűneit, vétkeit, eltévelyedéseit megvalló személy szavainak hitelét pedig értelmetlen lenne tudományos módszerekkel vitatni vagy kétségbe vonni, hiszen magával a gyónás gesztusával elismeri azoknak az általánosan elfogadott igazságoknak és normáknak az érvényességét, amelyekhez igazodva beszél, s elismeri ezek ellen elkövetett vétségeit. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a vallomástevésnek ez a speciális formája nem öröktől fogva való. A gyónás tárgyát és módszerét a tridenti zsinat azzal a céllal dolgozta át, mondhatnánk leheletfinommá, hogy ne csupán minden ízében ellenőrizhetővé tegye a személyes gondolkodás és a képzelet valamennyi jelenségét és gesztusát, hanem ugyanakkor a legmélyebb hallgatás rituális csöndjével vehesse körül mindazt, amit minden kereszténynek bűnként vagy a bűn megmozdulásaként kell bevallania. Egy zárt körben alkalmazott élettechnika, az aszketikus, kolostori tradíció így lépett át a lehető legszélesebb körbe, s így válhatott a következő századokban általánosan elfogadott és megkövetelt szabállyá vagy legalábbis az orientáció módját meghatározó ideállá. És függetlenül attól, hogy ezt a vallomásos technikát egy erre a célra kijelölt és titoktartásra kényszerített, ám velünk közel sem egyenrangú személlyel avagy egy olyan állandó belső beszéd formájában gyakoroljuk-e, amelyben föl sem merül, hogy valójában egy fölöttünk álló imaginárius személyhez beszélünk, se a vallomás egykor megnevezett kényes tárgyai, se a vallomás finom technikái nem változtak meg a mai napig.

Ugyanennek az életvezetési szabályrendszernek az alapján alakult ki a tudományos nyelvzet. Mert a tudományos kijelentések mintája egy olyan személyes elemektől megfosztott, illetve azokat eleve nem tartalmazó világismeret, amely a keresett istenség szempontjait érvényesíti a személyes tudásban, s ezért nincsen is szüksége arra,

hogyan az önismeretben ellenőrizze állításainak helyességét. Ennek megfelelően két nyelvhasználati mód áll ma a rendelkezésemre a szerelemről szóló beszédhez; a személyes vallomás nyelve, mikor is általánosan elfogadott világismereti normák szerint beszélek önmagamról, és egy olyan tudomány nyelve, amelynek semmit nem szabad közvetítenie a tárgyhöz fűződő személyes viszonyáról, sőt mentegedődni kell, ha olyan gyanú támad, hogy valóban és személyesen érintve van attól, amiről beszél, hiszen a személytől és a személyestől függetlenül világismereten kell alapulnia.

Ezt a nyelvválasztási kényszert a szerelemről való beszéd *praktikus* nehézségének nevezném. Mert abban a pillanatban, ha a szerelemről szóló beszédet kiemeljük a dialógus helyzetéből, akkor éppen arról nem tudunk semmit mondani, amiről beszélni szeretnénk.

Szent Ágoston óta nem is mondott semmit a filozófia a szerelemről. Olyannyira, hogy később magát a szót is ki kellett ejtenie a szótárából. Legfeljebb az isteni tudomány használta metaforaként, amivel törölte a szó másféle jelentéstartalmait. Roland Barthes egyenesen azt állítja, hogy a szerelemre vonatkozó tépelődést, belső beszédet és társalgást a témával érintkező nyelvek mára teljességgel „pácban” hagyták, leértékelték, nevetség tárgyává tették vagy éppen ignorálják, s nemcsak a hatalomtól szigetelik el, hanem annak mechanizmusaitól, a technikától, a tudománytól és a művészetektől is, kiűzték hát a „csordatudatból”, és a legvégletesebb, senkitől és semmitől nem védelt magányba űzve, önnön erejére hagyták. Barthes ezért is látja szükségesnek élesen elválasztani egymástól a *langue*, a *parole* és a *discours* fogalmait.

Michel Foucault hasonló eredményre jut, amikor a maga inkább szociológiai, mint nyelvfilozófiai szempontrendszer szerint azt mondja, hogy háromféle, egymástól élesen elkülöníthető és egymásba nem áthalló nyelven beszélünk a szerelemről. Az *obszcenitás* nyelvén, a *klínikum* nyelvén és a *szimbólumok* nyelvén. Az első nyelv kizárólag a szerelmi egyesülés technikájával és mechanikájával foglalkozik, s így egyetlen tárgya a genitália. A második nyelv a betegség és az egészség, a normalitás és az abnormalitás szempontjából értékeli a szerelmi tevékenységet, és olyan patológiát ad, amely egy egységes természetfilozófia híján éppen azt nem tudja meghatározni, hogy mi természetes és mi természetellenes, tehát éppen azt a normát nem tudja megállapítani, amivel meg kéne alapoznia a patológiát. A harmadik nyelv viszont olyan archaikus, kultikus tartalmakra és rituálékra utal, amelyeknek ugyanakkor nincsen gyakorlata az életvezetésben, s így a szerelemről folytatott diskurzusban ellenőrizhetetlen marad.

Jómagam e szerzőktől függetlenül azt mondanám, hogy az önismeret és a tudományos ismeret nyelvén kívül a köznyelv kétféle beszédmódot talál, ha a szerelemről kell beszélnie. Az egyik a mágikus, a titkos, az éjszakai nyelv, a másik a szociális, a nyilvános, a nappali nyelv, s aki az egyiket beszéli, megérti ugyan a másikat, mégsem tudja az egyiket a másikba átfordítani. Mert maga a szerelmi cselekmény kizárólag mágikus nyelven ért, míg a benne részt vevő személyek kizárólag szociális nyelven tanultak meg egymással beszélni. Ennek az állításnak a próbáját mindenki könnyedén elvégezheti, ha szeretkezés után megpróbálja megbeszélni szerelmesével, hogy mi történt kettőjük között. Nem fog rá szavakat találni, hiszen ami történt, nem volt más, mint szintiszta rituálé. Vagy ha szavakat talál, akkor azok a szerelmi cselekmény technikájára fognak vonatkozni és nem a másik személyre.

Mindezen megfontolásokból aztán egyenesen következik, hogy mindazt, amit e kérdéskörrel foglalkozó pszichológia, patológia, szociológia vagy az úgynevezett szexológia mond, azt én a kiindulópont és a módszer téves jellege miatt a leghatározottabb formában kénytelen vagyok elutasítani. Azt állítom továbbá, hogy bármelyik választott nyelven beszéljünk is a szerelemről, önnönmagunkkal keveredünk a legkilátástalanabb *kulturális* vitába. Aki a tudományos világismeret nyelvén igyekszik beszélni, annak nemcsak olyan normákhoz kell igazodnia, amelyeket ő maga sem tudott megalapozni, hanem le kell mondania az önismeretéről is, aki viszont az önismeret nyelvén igyekszik beszélni, annak azzal kell számolnia, hogy kívülreked az általánosan elfogadott világismereti normákon, s így aztán nem is érthet szót másokkal, aki pedig a szerelmi cselekmény technikáinak köznyelvére szorítkozik, az nem tud a dialógus helyzetébe kerülni azzal a személlyel, akivel eredeti célja szerint szót kívánt volna váltani.

Azzal is teljes mértékben tisztában vagyok, hogy ilyen súlyos kijelentéseknek milyen messzemenő következményei vannak. Mégis azt kell mondanom, hogy amennyiben még egyáltalán szükségét érzem ebben a kultúrában, hogy szerelemről beszéljek, akkor ragaszkodnom kell az önismeret nyelvéhez, és ki kell utasítanom az imént felsorolt tudományok legkedveltebb alapfogalmait a szótáramból, hiszen legalábbis törekednem kell egy olyan dialogikus beszédhelyzetre, amelyben azért beszéllek azonos nyelven a másik emberrel, mert önmagammal csupán általa lehet képességem beszélni.

Az önismeret szótárában nem lesz helye az újkori tudományok alapfogalmának, a szexualitásnak, és értelmüket veszítve hullanak ki a szexualitás fogalmának járulékos fogalmai, a heteroszexualitás és a homoszexualitás. Ezeket a szavakat legfeljebb akkor fogom a számra venni, ha be akarom valakinek bizonyítani, hogy milyen értelmetlenek. Az önismeret nyelvének szempontjából ezek a fogalmak ugyanis legfeljebb arra jók, hogy az egyenlőség elvére építkező tömegtársadalmak önvédelmi apparátusai jogilag és rendőrileg ellenőrizhessék és korábbi etikai elvekre hivatkozva korlátlanul irányíthassák az önismeretétől teljességgel megfosztott populáció önkéntes reprodukcióját.

Mielőtt kidobnánk a hajóból, nézzük azért meg közelebbről. A szexualitás fogalma viszonylag új keletű. Származási ideje a tizenkilencedik század elejére, az egyenlőség eszméjére alapozott polgári emancipáció korszakára tehető, származási helye pedig az a tudományos határterület, ahol a iudicium és a medicina a viktoriánus erkölcsrendészet szigorú ellenőrzése alatt találkozik. Egyáltalán nem nevezhető a véletlen művének, hogy ez a fogalom a törvényszéki medicina nyelvén jelenik meg, és onnan szívárogo át más tudományokba.

Arról se szabad megfeledkezni, hogy ennek a manapság mindannyiunk által gondolkodás nélkül használt gyűjtőfogalomnak még az analógiái vagy a szinonimái is igen nehezen föllelhetők a görög vagy a latin kultúrában, ahol is az emberi aphrodiszia és az emberi eraszthénai isteni tulajdonságokon és isteni cselekményeken keresztül épül át a fizikain túlba; helyesebben: ha az ember szerelmi gyönyöréről beszélek, akkor nem tudok nem Aphroditéről beszélni, legyen az égi, *aphrodité uránia*, mármint azonos neműek között való, vagy *aphrodité pandémosz*, azaz közönséges, földi, különböző neműek között való, és ha az ember szerelmi cselekvéséről beszélek, e cselekvés

szépségéről vagy rótságáról, akkor nem tudok nem Erősz szépségéről vagy rótságáról beszélni; és így beszélek mindig egy és ugyanazon dologról.

A keresztény felfogás ezzel teljesen ellentétesen úgy vél ejuthatni a keresett istenség minden látszólagost egyesítő valós alakjához, ha magát a halandót, a porhüvelyt, a testet ítéli látszólagosnak, és a bűn mózesi fogalmának mentén haladva ítéli meg a szerelmi gyönyörnek és a szerelmi cselekménynek mindazon formáit, amelyek nem a valós és halhatatlan alakra vagy nem az emberi létezés folyamatosságának pusztán fenntartásával irányulnak az örökkévalóságra. Így kap centrális helyet a késő középkori keresztény kultúrában a „hús” fogalma, és a kora újkori keresztény episztemológiában a „test” fogalma, amit a lélektelen és ezért a bűnnek egyenesen kiszolgáltatót organizmussal azonosítottak. Ezekben a keresztény fogalmakban már nem beszélhetünk a test és a lélek, a halandó és az örökkévaló dualizmusáról, miként az antik kultúrákban, hanem önálló princípiumokká válnak, de az ember még közel sincs olyan mértékben alárendelve a saját nemének, miként a posztkeresztény gondolkodásban, hiszen mindenkinek a nemétől függetlenül kell a keresett istenségben közös lélekre találnia, és így beszélünk Jézus Krisztus által az Atya látszatokkal szembeni valós létezéséről.

A posztkeresztény szexualitás fogalma szintén elkülöníti a lelket, és a róla való gondoskodást és rendelkezést hasonlóképpen átruházza valaki másra. Igaz, nem az Atyára, hanem a normákat a jogrendszeren keresztül képviselő államra, és nem a papra, aki az istenek és emberek között közvetít, hanem a lélekvezetőre, akinek tudományos bizonyosságai vannak arról, hogy hol húzódik a határ a normális és az abnormalis között, mi a természetes és mi a természetellenes, valamint olyan kimunkált módszerekkel rendelkezik, amelyekkel érvényesíteni tudja a normákat az ezektől elhajló személyeken. Ez a gondolkodási mód nem is tehet mást, mint hogy az ember legkézenfekvőbb fizikai adottságához alkalmazkodik, és a szerelmi gyönyör és a szerelmi cselekmény normáit a sexushoz, a nemhez köti. Az eredmény az egész emberi fajra nézvést pusztító. Ha ugyanis a szerelmi gyönyört és a szerelmi cselekményt a sexusban megnyilvánuló fizikai adottsághoz kötöm, akkor lemondtam arról, hogy a lélekről egyáltalán beszéljek, helyesebben erről is úgy kell majd kezdenem beszélni, mintha bizonyítottan lenne neme. Ha viszont úgy gondolkodom, hogy a léleknek is van neme, tehát van mondjuk „finom női lélek” és van „durva férfilélek”, akkor milyen különbség tehető még a lélek és a test között? A szexualitás fogalmával egy olyan lélekfogalmat kapok, amelyről külön nem is érdemes beszélni, illetve az erről való beszédet azokra hagyhatom, akik tudományosan ismerik és felvigyázzák a nemiségemet. Ez a tudomány pedig tényleg nem tétlenkedik, mert olyan arányban és olyan módon szabadítja föl a férfiakat és a nőket a korábban bűnnek tudott szerelmi gyönyörre irányuló szerelmi cselekmények nyomasztó terhe alól, amilyen mértékben hajlandónak mutatkoznak elfogadni a hatalmi mechanizmusok által kialakított, nemekre vonatkozó normarendszert.

Mindezzel csupán azt óhajtánám mondani, hogy a szexualitás fogalma se a szó jelentése, se a szó alakja szerint nem tartalmazza a lelket, még csak nem is utal rá, s ezért egy emberi önismeretre alapozott felfogás szerint a szexualitás nemcsak analógiája vagy szinonimája nem lehet a szerelem fogalmának, hanem még a része sem. Ha valóban olyannyira a nememhez lennék kötve a szerelemben, mint ahogyan azt a szexualitás fogalma állítja rólam, akkor egyrészt semmiben nem különbözhetnék az állatoktól, tehát nem lehetnék szerelmes, hiszen semmiféle jelentőséget nem ké-

ne tulajdonítanom annak, hogy vannak rúta és szépek, s vannak nekem jó és rossz személyek; másrészt kizárólag a saját nememmel azonos nemű avagy kizárólag a saját nememmel ellentétes nemű személlyel kerülhetnék csupán kapcsolatba, holott mindenki érzékeli, hogy se az egyik, se a másik eset nem állítható a kizárólagosság érvényével. A szexualitás fogalma éppen arra a kérdésre nem ad feleletet, hogy valaki miért éppen ebbe és nem egy másik személybe szerelmes. A szexualitás fogalma úgy fogja föl a szerelmet, mintha az a nemek dialógusa lenne, holott a szerelem nem-hogy nem a nemek dialógusa, de még csak nem is a testeké. A szexualitás fogalma így aztán dialógusképtelen, s mindenki, aki használja, önkéntesen és öntudatlanul dialógusképtelen helyzetbe hozza magát a világgal.

Wittgensteinnel szólva: „*A filozófus úgy kezel egy kérdést, miként egy betegséget.*” Én se tehetek másként, s ezért legnagyobb szégyenemre és sajnálatomra még mindig arról kell beszélnem, hogy miként beszélhetek a szerelemről. Ennek érdekében két nehézséget kéne még megemlítenem.

A szerelemről szóló beszéd *különös* nehézsége a posztkeresztény társadalmak politikai megosztottságából és az ebből eredő élettechnikák immár tekintélyesre nőtt és megcsontosodott különbözőségéből származik. Arra gondolok, hogy más nyelven vagy legalábbis az érthetlenségig más dialektusban beszélnek a szerelemről azok az emberek, akik a jogilag biztosított személyes szabadság lehetőségei szerint éltek át az európai, illetve az európai típusú társadalmak nagy emancipációs és integrációs mozgalmait, és másként azok, akik a személyes szabadság jogi garanciáinak hiánya miatt ezeknek az egész életkultúrát átható szellemi mozgalmaknak legfeljebb a szemléltői maradtak. A nemi egyenlőség és a lélek integrációjának egymással összefüggő mozgalmaira gondolok: a freudizmusra, a feminizmusra és a gay liberation mozgalmára. Ezeknek a mozgalmaknak az elemzése és értékelése nem elkerülhető, a mi vizsgálódásaink szempontjából azonban igen messzire vezetne.

Azt viszont mindenki a maga tapasztalata alapján biztos kijelentheti, hogy másként nők és másként férfiak azok az emberek, akik rendelkeznek az önelemzés szó-tárával, mert az közszájon forog, és rendelkeznek azokkal a viszonyítási rendszerekkel, amelyeknek a segítségével meg tudják határozni a saját nemükkel és a másik nemmel egyként kapcsolatos pillanatnyi pozíciójukat, és másként nők és férfiak azok az emberek, akiket a személyes szabadság jogi garanciáinak hiánya a passzív rezisztencia állapotába s egy olyan virtuális közösségbe kényszerít, amely föloldja vagy szétmossa a személyiség határait, akik az önismeret kérdéseivel nem is kerülnek szembe, és nem pusztán azért, mert nem ismerik az elkülönített lélek elemzésének technikáit, hanem főként azért, mert önmagukat elsősorban e virtuális közösség szempontjai szerint kell értékelniök, s így a magatartásuk és az életvezetésük karaktere a saját személyiségük szempontjából inkább reprodukív, mint produktív jellegű.

Nem csupán másként érintkezik, másról és másként beszél, hanem eleve másként néz a szerelmesre az a szerelmes, akinek az élettechnikája egy állandósított és kétes esélyű szabadságmozgalmak keretei között a pusztán túlélésre, az emberi élet folytonosságának görcsös fönntartására irányul, mint az az ember, aki a saját életét önállóan és a többiektől csupán jogi függőségben véli alakíthatónak. Ezek az emberek a személyességről és a személyiségek egymáshoz való viszonyáról alkotott fogalmaik külön-

bőzsége miatt nem is fognak tudni szót érteni egymással, holott abban a meggyőződésben élnek, hogy egyetlen kultúra keretei között mozognak.

Végezetül e különös nehézség vezet vissza bennünket a kiindulópontához. A megszólítás módjával azonnal meghatároztam a dialógus minőségét, amit viszont a szerelemről szóló beszéd *általános* nehézségének neveznék, hiszen kulturális, szociális vagy történelmi feltételekhez kötöm a beszéd módját, s egyáltalán nem biztos, hogy az általuk közvetített normák keretei között még egyáltalán beszélni lehet-e a szerelemről.

A lehető legegyszerűbb kérdést kell föltennem, ha a lehető legnagyobb nehézséggel találtam szemben magam.

Látok-e embert, avagy ilyesmit soha nem áll módomban látni, hiszen ha valakivel szemben állok, akkor kizárólag nőt vagy kizárólag férfit láthatok.

Ez egy olyan kérdés, amely bízást megfordítható, és akkor így hangzik: vannak-e egyáltalán nemek, avagy csak ember van, az embernek alkata, az alkatnak tulajdonságai, a tulajdonságoknak relációi és különböző szempontok alapján felállítható hierarchiái, s akkor a *sexus* csupán egyetlen elem e rendszeren belül.

Én azon lennék, hogy ez inkább igaz, habár a posztkeresztény tudományosság és a nem kevésbé tiszteletre méltó közfelfogás arra hajlik, hogy hiába meresztgetem én a szemem, csupán nőket és férfiakat láthatok, s legfeljebb akkor fogok majd embert láthatni, ha a civilizáció egy evolúciós folyamatban transzcendens végállomásához ér, és beteljesíti önmagát. Meglehet. Én azonban addig is keresem a szépnek és a rútnek, a jónak és a rossznak, mindannak a helyét, amivel a szerelem foglalatatoskodik, s ezt a helyet kizárólag az ember alkatának foglalatában találom meg, a tulajdonságoknak a tulajdonságokkal való dialógusában és nem a *sexus*ában. Nem a neme szerint beszélek az alkatáról, hanem az alkata szerint beszélek a neméről.

Annak ábrázolására, hogy az emberről való felfogásunkban milyen messzire kerültünk egy ilyen emberfelfogástól, elegendő emlékeztetni a görög származású római orvos, Galenus vizsgálataira. Szerinte a férfi és a nő *sexusa* között annyi a különbség, hogy míg ugyanazon orgánumok az egyiknél befelé, addig ugyanazon orgánumok a másiknál kifelé vannak fordítva. Egy ilyen vizsgálati eredményt a posztkeresztény tudományosság igen naivnak ítéelhet, hiszen éppen azon van, legyen a neve patológia, pszichológia, szexológia vagy szexuálszociológia, hogy a fizikai formában megjelenő, mérhető és elemezhető különbségeket a feltételezett végtelenségig részletezze.

A szerelemmel foglalkozó bölcséletnek itt kéne fülénél fognia ezt az önismerettől megfosztott tudományosságot. Ha ugyanis a két nem közötti fizikai különbségek elvileg a végtelenségig hagyják magukat részletezni, akkor nem másutt vagyunk, mint ahonnan Galenus elindult. Egy olyan emberképnél, amelyben a látszólagos, dualitásokban megjelenő fizikai különbség az egy és megbonthatatlan egészre utal.

Emberfelfogásom védelmében a következőket tudom még elmondani; és most már a szerelemről beszélek.

Platón a TÖRVÉNYEK című művében hosszasan foglalkozik azzal az általános és a mai napig érvényes tapasztalattal, hogy a szép, az okos és a kellemes nem válogat abban, hogy kire hat, s ugyanígy nem válogat abban, hogy kire irányul. Ahhoz azonban,

hogyan az emberek rendezett viszonyok között tudjanak egymás között élni, mégis szükséges megmondani nekik, hogy e szépnek, okosnak és kellemesnek mikor és kire szabad hatnia, s ugyanilyen szabályozás alá kell esnie annak is, hogy kire és milyen körülmények között nem szabad irányulnia. A szerelem e felfogás szerint nem más, mint a sensusnak a sexusra gyakorolt hatása, amelyben a sexus van függőségi viszonyban. Ha közibé iktatjuk a törvényt, akkor alaposan megzavarodnak. És minél szükségesebbnek látszik a törvény, annál nagyobb a zavar. A platóni elv szerint kizárólag az érzékek szerinti kiválasztás áll az egyetemes természeti törvények alatt, s minden más csupán egyezkedés ugyanezekkel. Ha ez nem így lenne, akkor soha senki nem láthatná se szépnek, se okosnak, se kellemesnek se az anyját, apját, nővérét vagy fivérét, igaz, taszítónak se láthatná őket.

Talán azt lehetne mondani, hogy az öntudat által ellenőrizett érzékek általi kiválasztás áll az emberi törvények alatt, amely mindenképpen elkülönítés és elkülönülés mindazon dolgoktól és hatásoktól, amelyek kizárólag az egyetemes természeti törvények hatása alatt állnak.

Ilyen értelemben pedig, mondjuk egy igen végtelen kulturális tiltás példáját említve, nem az incestust, hanem annak az önmagunktól való megtagadását kell természetellenesnek tartanunk. Nem azt, hogy szerelmesek vagyunk a szép és okos anyánkba, apánkba, nővérünkbe, fivérünkbe, nem azt, hogy szerelmesek vagyunk a saját lányunkba vagy a saját fiunkba, akikbe az emberi törvények szerint nem lehetnénk szerelmesek, hanem azt kell természetellenesnek mondani, ha ők jók és szépek, és mégis azt merészeljük állítani, hogy nem vagyunk beléjük szerelmesek. Mintha azt állítanánk, hogy nincsen szemünk, és születésünktől fogva ólom van a fülünkbe öntve.

Ugyanakkor persze az se állítható, hogy az érzékek általi kiválasztás öntudattal való ellenőrizése *ne állana* ugyanezen egyetemes természeti törvények alatt, hiszen az öntudat se lehet más, mint része ennek a nálánál kiterjedtebb egésznek.

Ám nagy különbség valamiről azt állítani, hogy nincsen hatással rám, mint valamiről azt állítani, hogy hatással van rám, mégis azon vagyok, hogy ilyen vagy olyan okokból ellenálljak ennek a hatásnak, és ezzel a döntésemmel persze kitegyem magam a lelki szenvedésnek.

A lélek szenvedése pedig nem vélhetőn, hanem valóban elválaszt bennünket más élőlényektől. A szerelem kísérletet tesz az összeköttetésre.

(Elhangzott a Fidesz Akadémián.)

Baránszky László

MÉG HA OSIRISSZÉ

még ha osirisszé válnék se tudnák itt hagyni soha
 bepólyázva rosszul csomózott visszacsomózott szalagokkal
 kocognék utánad valamelyik supermercatón valahol firenzé
 ben vagy párisban vagy budapesten vagy valahol ahol éppen len
 ni szoktál csak soha nem az ágyadban mert te onnan rend
 szerint hatalmas mondhatnám kozmikus sétákra indulsz és
 ez nyilvánvaló merthogy hiányod konkrét alakját mintegy
 bronzba lehetne önteni

béfilmek szövege *hogyan osirisszé*
változnék se hagynák ésatöbbi [persze hogy nem] lenne bár
 fölöttem egy egész piramis kamrába vezető folyosók lecsap
 dázva mert tetememmel még így is időnként lelécelnek a tol
 vajok alig tudok tőlük egy-egy országút vagy dűlőút melletti
 árokba ledekkolni a döntő pillanatban

fölöttem húznak el
 páncélososzlopok kivégzőosztagok
 füstbe menő tervek tér
 képeit tetoválgatja kipreparált bőrömrre az eső kémiai paszta
 ez

még ha osirisszé mondogatom és meg tudom ízlelni a saját
 nyelvemet

egyszóval a supermercatón ügyetlenkedem ott ahonnan
 a fagyasztott faldokat hoztam sült csirke helyett amikor
 beteg voltál és venerando venerandinál laktunk és huiék is
 beköltöztek és jelenléted az egész városban érezhető volt
majd ha osirisszé változom a folytatás gondolom következik

Fehér Márta

NEWTON, AZ APOKALIPSZIS HARSONÁSA AVAGY: A KORAI MODERN TUDOMÁNY KÖLTŐI ANTIUTÓPIÁJA

„*Newton múzsáért kiált!*” – hirdette Richard Glover 1728-ban, Henry Pemberton Newton természetfilozófiáját népszerűsítő¹ művéhez bevezetőként írott terjengős dicsőítő ódájában. S valóban, a XVIII. századi Európában a tudósok és a laikusok, a papok és a politikusok, a filozófusok és a művészek – ha nem is egyhangúlag, de mindenestre bámulatos harmóniában – zengték Newton és „a világ rendszeréről” a PRINCIPIÁ-ban meg az OPTIKÁ-ban kifejtett felfogás dicséretét.² A költőknek maga Edmund Halley mutatott példát, amikor a PRINCIPIA első kiadása elé függesztett latin költeményében megverselte a newtoni fizika eredményeit. A híres tanítvány, J. Th. Desaguliers pedig 1729-ben hosszú, allegorikus költeményt írt arról, hogy „*A newtoni világregyszer a kormányzás legjobb modellje*”.³ Ezeket a mintákat követik azután a jobbrosszabb zöngemények, az ódák Newtonhoz és a himnuszok a tudományhoz (mint pl. Akenside HYMN TO SCIENCE-e). S a festők sem maradnak le: szívesen festik előkelő (vagy csak tehetős és sznob) megrendelőik portréját Newton- (vagy Newtont népszerűsítő) kötetten a modell kezében. (Mint pl. Quentin de la Tour Párizsban Mademoiselle Ferrand-t Voltaire ELÉMENTS DE LA PHILOSOPHIE DE NEWTON-jával a kezében.) Newton művészi apoteózisának egyik csúcsteljesítménye pedig François Boullé francia építész tervezete, egy monumentális gömb alakú építmény, amelyet a legnagyobb zseni, a világ szellemi újraterejtője, Isaac Newton végső nyughelyéül, a tudás templomául, az ész szentélyéül, a hálás emberiség zarándokhelyéül akart volna felépíttetni az 1790-es években Párizsban. És hogy ez a „templom” ne szűkölködjék látogatókban, arról a népszerűsítő gondoskodtak. Elsőként a már említett Henry Pemberton, majd a Newton-rajongó Voltaire fordul a tanult férfiakhoz, 1737-ben pedig már megjelenik (először olaszul, majd egy éven belül franciául, angolul, németül, sőt: oroszul) Francesco Algarotti IL NEWTONIANISMO PER LE DAME című, hölgyeknek írott népszerűsítő munkája is. Rövidesen azután már nemcsak a dámák budoárjaiban, hanem a gyerekszobákban is Newtonról folyik a csevegés: 1761-ben napvilágot lát a „*fiatal urak és hölgyek képességeihez alkalmazott newtoni filozófia*”,⁴ közkeletű (és a mű főszereplőjére utaló) címen a TOM TELESCOPE. Mindez azonban csak betetőzi azt a népszerűsítési „kampányt”, melyet még az angol klérus kezdett meg a Boyle-alapítvány keretében tartott szentbeszédekkel, már Newton életében, amelyek közül a legismertebbek Richard Bentley tiszteletes prédikációi voltak.⁵

A dicshimnusz összhangzatába vegyült persze néhány diszharmonikus hang is. Főleg az utóvédharcot folytató vesztés karteziánusoké; ezek azonban a század közepétől szinte teljesen elhalnak. A vesztett ügy melletti hadakozásuk pedig csak még fényesebbé teszi a newtonianizmus győzelmét. A keserű Swift a lagadói akadémiáról írott szatírjának éléről pedig a kortársak úgy vélték, hogy csak az avított, de az egyetemeken életre galvanizált skolasztikus tudákosság ellen irányul.⁶

Britannia önmagát ünnepli Newtonban, és természetfilozófiájában a felvilágosult abszolutizmus metafizikai alapjait véli fellelni (amint ezt Desaguliers oly költőien kifejti). Az illuminátusok pedig Európa-szerzte a tudomány emancipatorikus hatalmát, a véres szenvedélyektől és ártó babonáktól megszabadult ráció eljövendő uralmát ünneplik benne.

A felvilágosult matematikai értelem dicséretét zengő általános örömmódába azonban magányos mefisztói füttyszó vegyül (akárcsak Boito MEFISTOFELÉ-jének zseniális fináléjában): William Blake a vizionárius költő szava, aki Newtont a Sátán prófétajának, az Apokalipszis hírnökének tartja, s nem az emberiségnek a tudás általi üdvözítőjét, hanem minden eddiginél könnyörtelenebb béklyóba verőjét látja benne. Blake tehát az emberfeletti magasságokból, a mennyekekből (ahová a kortársak, így pl. Voltaire népszerűsítő könyvének címlapábrája helyezi) az infernális mélységekbe taszítja Newtont, s ördögi tükörképént a newtoni fizika *negatív* apoteózisát írja meg vizionárius kozmogóniájában.⁷ (Míg Berkeley, a minden bizonnyal legkérelmezhetlenebb és legkövetkezetesebb antinewtoniánus csak csendesen és zseniálisan kihúzza Newton alól a gránitpiedesztált, az egekből a földre szállítva a Nagy Embert pl. az ANALYST-ban, ahol Berkeley arra vállalkozik, hogy megmutassa, a matematikai analízis alapelvei episztemológiailag semmivel sem világosabbak, szilárdabbak és racionálisabbak, mint a hittételek.)

Blake angyal helyett démonnak láttatja Newtont és az egész „Szentségtelen Háromságot” (Unholy Trinity): Bacon, Locke-ot és Newtont, a háromfejű pokolbéli szörnnyet.

*Három erős nyak, három szörnnyű, iszonytató fej,
Három agy, mely szörzálhasogató tanakodásban töprenkedik egyre*

– írja a JERUZSÁLEM-ben (Várady Szabolcs fordítása).

Az ő szentségtelen művüknek tekinti az empirista-experimentalista episztemológia és materialista, matematikai természetfilozófia megteremtését, amelyet az emberi szellem intuitív és imaginatív képességeinek elsorvasztójaként az értelem gúzsba kötőjeként, a halál princípiumaként aposztrofál. „Blake gyűlölte Bacon, az empirizmus megalapítóját – írja Szerb Antal⁸ –, mert a tapasztalás csak a látszatvilág hazugságaira vonatkozik, az igaz világ megismerése csak intuitív úton történhetik; s gyűlölte Newtont, mert mechanizálta a világegyetemet, mely eleven és szabad erők játéka.”

Blake szerint a merev, absztrakt és egzakt kategóriákba rendező, osztályozó értelem (Urizen) korlátokat emel és gúzsba köt, az emberi szellemet terrorizálva a logikai és matematikai kényszerek világába löki, a természetet pedig lélektelen, holt gépezetté merevíti, amelyben az ember maga is vak erővé, fizikai kényszerek által determinált robottá válik. Blake profetikus vízióiban a newtoni matematikai fizika, természetfilozófia a gépkorszak izzadó rabszolgáinak szellemi kényszerzubbonya. A Swedenborgon és Jacob Boehmén nevelkedett Blake hermetikus-gnosztikus ízü mitológiájában⁹ (amely olyan átfogó és erőteljes, mintha egy valaha létezett, ősi társadalom – mondjuk: Atlantisz – hagyta volna ránk) a newtoni fizika ama világ (a vegetatív Univerzumban – Vegetable Universe – a „kőből való boltozattal határolt” Világkagyló) – Mundane Shell – leírása, amelyet Urizen, a „Sötét Démon”, a halál angyala, a „holt agyag röge”, a gonosz demiurgosz teremtett, aki

*Fonalat és mérőónt alkotott,
Hogy fölmérje a Mélységet, alant
S mérőlécet formált magának.*

*Mérni mértéket alkotott,
Óriási súlyokat alkotott
És rézből való irányzékot alkotott
És alkotott aranyból körzót.*

(URIZEN KÖNYVE, 7. fej.)

*S világát szörnyekkel népesítette be
Az élet rémítő, csúszó-mászó, hitetlen
Részeivel, melyek kézhez, lábhoz vagy fejhez,
Szívhez vagy szemhez hasonlítottak; alakjuk
Összemosódott, gonosz és rettegett
Rémek voltak, a vér volt a gyönyörűségük.
(URIZEN KÖNYVE, 8. fej. Orbán Ottó fordítása)*

Ez az a világ, amelyben a „Sátáni Malomkerekek” (a newtoni bolygópályák) forognak zakatolva, szigorú és kérlelhetetlen kényszereknek engedelmessé. Ez az a világ, amelyben az ember a materiális létbe süllyed, a többi létezővel való kommunikációjában az őt érzékszervére redukálódik, s elveszíti a lélek többi képességét, a szellemi teljességet. (Urizen maga is abban az állapotában teremti ezt a világot, amelyben elszakad feminin aspektusától – emanációjától: Ahaniától –, s csak „kísértetrésze”, Spectre marad meg, „egydimenzióssá”, egyoldalúan maszkulinná válik. S elválik Lostól „a fényes, szabadságos szellemtől” is.) Míg

*Los zokogva járt a sötét Démon körül,
Átkozta sorsát, mert a gyötrelemben
Urizen kiszakadt oldalából
(URIZEN KÖNYVE, 3. fej. Orbán Ottó fordítása)*

*S az eszme kígyóvá bűvölte át a végtelent
Ölő-irgalmú lánggá: hát az ember elmenekült
Éj-erdejébe; s minden örök erdő szétoszott
A térben forgó földekké, s a tér mint óceán,
Kióntott, elnyelt mindent, csak a hús forró falát nem,
Így lőn a kígyó-templom: véges körpályákba zárt
Abrája végtelennek; s lett az ember angyal és
A menny szörnyű forgó kör és koronás tirannus az Isten.
(EURÓPA: JÖVENDŐLÉS. Weöres Sándor fordítása)*

Ebben a világban, ahol:

*Urizen felhői között forognak Orcus lángjai
Albion Órének teste körül, húsát emésztve és
Nyögés, bőgés, hörgés, sziszegés, sikoly, kétségbeesés*

*Támad körötte Albion páras egén. Lázongva
 A vörös mancsú Angyal már gyötrődve megragadja
 Harsonáját, s hangja bennakad.
 Háromszor kezdi, hogy ébresztené a holtakat.
 Ekkor hatalmas Szellemet kelt Albion,
 Neve Newton: vevé a harsonát, és harsogott!
 Mint hulló őszi lomb, számlálatlan angyal-sereg
 A téli égből hullt alá keresve sírjaik,
 Zörgetve üres csontjaik, süvöltve és zokogva.
 (EURÓPA. Weöres Sándor fordítása)*

Newton tehát Blake profetikus víziójában az Utolsó Ítélet harsonása, a világvége hírnöke. A dolog ironiája (és egyben Blake korábban már említett, visszajára fordító módszerének ékes példája) az, hogy a kortársak Newtont a *teremtés* aktusával hozták összefüggésbe, a szellemi teremtő attribútumaival ruházták fel. Gondoljunk Pope híres és közkedvelt versikéjére:

*Nature and Nature's laws lay hid in night,
 God said: "Let Newton be!" and all was light.¹⁰*

*(A Természeten s törvényein az éj sötétje ült,
 Isten így szólt: „Legyen Newton!”, s mindenre fény derült.)*

Blake Newtona a Sátán (Urizen) prófétája, s a fény, mi körülötte feltűnik, nem a sötétséget oszlató világosság, hanem a világégés, a tűzőzön fénye. A blake-i vizionárius mitológia istene így szól:

*Ó, Sátán, legifjabb szülöttem, nem vagyok-e a Csillagos Seregek Hercege,
 És a Menny Kerekeié, melyek éj s nap Malmaid hajtják?
 Nem vagy-e Newton Pantokrátora, a Locke Szövedékét Szövő?
 A halandók szemében a te Malmaid a minden.*

(AZ ÖRÖKKÉVALÓ EVANGÉLIUM. Várady Szabolcs fordítása)

S azzal, hogy Blake az Apokalipszis hírnökének tünteti fel Newtont, talán ironikus utalást tesz arra is, hogy Newton kommentárokat írt János Jelenéseinek Könyvéhez. Az viszont inkább az eszmék sorsának ironiája, hogy a misztikus Blake mechanikus materializmussal vádolja Newtont – s persze Descartes-ot is, mert e tekintetben nem lát köztük különbséget –, azt a tudóst, aki a kortárs természettudósok közül a legmélyebben misztikus elme volt, s maga is Jacob Boehme ismerői és hatásának befogadói közé tartozott¹¹ – mint erről még nyomtatásban megjelent fő művei, de főleg a kéziratban maradt s máig is csak részben publikált írásai, feljegyzései tanúskodnak. Blake Newton-interpretációja azonban nem intézhető el azzal, hogy félreértette vagy nem ismerte eléggé az angol természetfilozófus nézeteit, sem pedig azzal, hogy „bedőlt” a már akkor kialakulóban lévő (s Newton saját kétértelmű nyilatkozatai által bátorított) „pozitivist”, materialista és velejéig kristálytisztán racionalista Newton képének. Blake interpretációjának igaza és igazolása talán abban a krisztusi mondásban rejlik, hogy „gyümölcsseikről ismeritek meg őket”.

A vizionárius költő látomásai (három évtizeddel Mary Shelley FRANKENSTEIN-je és csaknem két évszázaddal Theodore Roszak A SZÖRNY ÉS A TITÁN-ja előtt) egyszerre *anakronisztikusak és profetikusak*. Blake következményeikben ítéli meg a newtoniánusok szavait és tetteit, mégpedig az Ember és a Természet utópikus (elveszett, de talán eljövendő) harmóniájának nevében. Mitikus kozmogóniája, amelyet a newtoni természetfilozófia helyébe állít, persze anakronisztikus, mert reflektálatlanul antropomorf és avított misztikus (nem úgy, mint Italo Calvino játékosan groteszk KOZMIKOMÉDIÁ-ja, amelyben az olasz író „visszaantropomorfizálja” a mai részecskefizika és a fizikai asztronómia teoretikus, embertelen absztrakt entitásait). Igaz ugyan, hogy Blake minden profetikusságát és emelkedett komolyságát ellenére sokszor távolgáttartó humorról (finom gúnnyal és iróniával) tesz tanúságot. Pl. Bronowski¹² szerint Urizen neve a „Your reason” kifejezésből ered, s az ötletet – egyebek között – az adhatta Blake-nek, hogy J. Priestley (az oxigéngáz felfedezője) ilyen kiáltásokkal provokálta vitapartnereit, a flogiszonelmélet híveit. „Sátáni kacajra” fakadhat az ember, amikor Blake a deisták Nagy Órásmesterét, a világból kivonult Felsőbb Lényt, a karizmánusok deus absconditusát *Nobodaddy*-nek nevezi.

Profétának bizonyul viszont Blake, amikor látni véli, hogy a természet newtoniánus felfogása a természet fölötti uralom ideológiája, nem pedig a harmonikus együttélés bibliája; az Óramű Univerzum (amelyben az ember is gép), az egzakt törvényeknek engedelmessé, szigorúan determinált gépezet – a halál princípiumát hordozza, a „ki kit győz le” elve alapján működik, a lények örök háborúskodásának te-repe, amely csakis apokalipszisba torkollhat. Ezért is ábrázolja Blake híres festményén Newtont egy kihalt pusztaságban (vagy talán víz alatt?) csupasz sziklán ülve, sötét éggel a feje felett, kezében körzövel, geometrikus ábrát rajzolva, miközben lába mellett, a sziklarésben egyetlen élőlény: egy polip bújik meg (ami Blake-nél haláljelkép). A festmény elrendezése hasonló a Hekatét, a sötétség baljós istennőjét ábrázoló képhez, ám ott még élőlények (állatok) népesítik be az előteret.

A XVIII. század, a felvilágosodás korának entuziaszta newtoniánusaitól eltérően a XX. század filozofikus hajlamú tudósai Blake-hez hasonlóan látják a modern tudomány előidézte helyzetet. „A tudomány azzal az igénnyel lépett fel – írja Jacques Monod –, hogy elsöpri százezer év hagyományát, ami eggyé vált magával az emberi természettel. Ez véget vetett az ember és a természet ősi animista frigyének, s az értékes kötelék helyébe nem lépett semmi más, mint szorongó keresés az egyedüllét fagyos világegyetemben.”¹³

De jól látta Blake azt is, hogy az új tudománynak nemcsak metafizikailag, hanem episztemológiailag is súlyos és veszélyes implikációi vannak. „Urizen az abszolút és objektív illúziójára törrő képzelet megszemélyesítője” – írja J. Kittel.¹⁴ Az objektív, absztrakt és értékmentes tudomány mélyén pedig – Roszakkal szólva – „a jelentésnélküliség szörnye” rejtőzik. Steven Weinberg így fogalmaz: „A természet törvényei olyannyira személytelenek és mentesek mindenféle emberi értéktől, mint a matematikai szabályok. Nem akartuk, hogy így legyen, de így leti... A csillagok egész látható rendszere úgy tárul elénk, mint egy része annak a spirális karnak, amely a lötlünk minden irányba terjedő nagyszámú galaxisok egyikéhez tartozik. Sehoh nem látunk emberi értéket vagy emberi értelmet.”¹⁵

A fagyosan közömbös értékmentesség, a jelentésnélküliség: az intelligibilitás érzetének elvesztése és az emberi rációnak a matematikai kalkulusokban a formális műveletek végzésében való jártasságra redukálása – ezek valóban a Newtonnal induló modern tudomány episztemikus hozadékai. S minthogy a tudomány az ész egyetemes és egyedüli birtokosaként lép fel, minden bírálat azt kockáztatja, hogy önmagát

az irracionalitás, az antiintellektualitás vagy a (legfeljebb: szent) örültség képviselőjének kell tekintenie. Vagy – mint Blake-nek – vissza kell hátrálnia a történelemben egy olyan hiedelemvilághoz, amelynek érvényességét egy valóságos vagy fiktív közösség szavatolja.

Ezért hirdeti Theodore Roszak, a „másként gondolkodó” tudományfilozófus (Blake XX. századi rokona), hogy vissza kell térnünk a megismerés hagyományos stílusához, a *gnóvizshoz*, „amelyben a dolgok természete éppúgy volt jelentések, mint tények forrása”. Hiszen, írja: „Lehet, hogy nem minden olvasóm tekinti a jelentésétől megfosztott természetet morális kérdésnek. Én annak tekintem. A jelentésnélküliség reménytelenséget szül, és szerintem a reménytelenség az emberi szellem titkos rombolója, ugyanolyan valós és halálos fenyegetése kulturális épségünknek, mint amilyen veszedelme fizikai létünknek az atomenergiával való visszaélés.”¹⁶

Blake jövődölései tehát – a XX. századi fejleményekből ítélve –, úgy tűnik, nem bizonyultak helytelennek, így hát most már csak abban reménykedhetünk, hogy az Apokalipszis még nincs nagyon közel...

Jegyzetek

1. H. Pemberton: A VIEW OF SIR ISAAC NEWTON'S PHILOSOPHY, Repr. with Introd. by I. B. Cohen, New York–London, 1972.
2. Vö. F. Wagner: ZUR APOTHEOSE NEWTONS, KÜNSTLERISCHE UTOPIE UND WISSENSCHAFTLICHE WELTBILD IM 18TEN JAHRHUNDERT. München, 1974.
- M. H. Nicolson: NEWTON DEMANDS THE MUSE, NEWTON'S OPTICKS AND THE 18TH CENTURY POETS. London, 1946 (1. kiadás), 1963 (2. kiadás).
3. J. Th. Desaguliers: THE NEWTONIAN SYSTEM OF THE WORLD, THE BEST MODEL OF GOVERNMENT. AN ALLEGORICAL POEM. Westminster, 1729.
4. Vö. J. Secord: NEWTON IN THE NURSERY. TOM TELESCOPE AND THE PHILOSOPHY OF TOPS AND BALLS, 1761–1838. *Hist. Sci.*, XXIII. (1985)
5. Vö. J. Dahm: SCIENCE AND APOLOGETICS IN THE EARLY BOYLE LECTURES. *Church History*, 39. évf. 2. sz., 1970. június.
6. Vö. M. Nicolson–N. Mohler: THE SCIENTIFIC BACKGROUND OF SWIFT'S VOYAGE TO LAPUTA. *Annals of Science*, II. évf. (1973)
7. Mint pl. a VALA AVAGY A NÉGY ZOA, a JERUZSÁLEM, az EURÓPA és a többi költeményeiben.
8. Szerb Antal: WILLIAM BLAKE. Széphalom kvtár 10. sz., 1928, 19. o.
9. Blake ui. nem doktriner és voltaképpen nem hermetista, de műveinek szellemisége, továbbá bizonyos általa használt terminus technicusok (pl. az „emanáció”) meg-egyeznek a hermetikuss-gnosztikus metafizikáéval.
10. Amelynek mintájára – A. Koyré közlése szerint – a XX. századi fizikusfolklor a következő versikét produkálta:
"T was not for long, for Devil howling. "Ho, Let Einstein be!" restored the status quo.
- (Ám nem sokáig, mert az Ördög szólt: „Hohó, Legyen Einstein!", s helyreállt a status quo.)
(A. Koyré: NEWTONIAN STUDIES, 19. o.)
11. S ez már a kortársak számára nyilvánossá válhatott abból a levélből, amelyet William Law írt Dr. Cheyne-hez, s amely a *Gentlemen's Magazine*-ben jelent meg 1782-ben. Egyes modern tudománytörténészek persze vitatják a hatás mértékét, de nem a meglétét. (S. Hob-

house, M. Jammer) Vö. D. Ault: VISIONARY PHYSICS. Chicago, 1974, 13–14. o.

12. J. Bronowski: W. BLAKE AND THE AGE OF REVOLUTION. London, 1972.

13. J. Monod: CHANCE AND NECESSITY. New York, 1971, 172. o.

14. In: Phillips szerk.: INTERPRETING BLAKE. Cambridge, 1978, 117. o.

15. S. Weinberg: REFLECTIONS OF A WORKING SCIENTIST. *Deadalus*, 103. évf. 3. sz. (1974)

16. Th. Roszak: A SZÖRNY ÉS A TITÁN: TUDOMÁNY, ISMERET, GNÓZIS. *Filozófiai Figyelő*, 1981/3–4. sz. 180. és 187. o. (THE MONSTER AND THE TITAN. *Deadalus*, 103. évf. 3. sz.-ban megjelent írás magyar fordítása. Fordította Semlyén István.)

Imre Flóra

COMJAT

Provanszál lovag búcsúja kedvesétől

Hiszen ajándék volt, s én köszönöm.
Nem zúgolódó szívvel indulok:
Láttam hőségben reszkető napot,
És ebbe a végső számkivetésbe
Elkísér a két szemed édessége,
Ahogy a vigasztaló, gyöngye hold
Elkíséri az úton baktatót
Emlékeztetve a nap melegére:
Velem marad az egyszer volt öröm
Ezen a szélső, hosszú délkörön.

Velem marad a kezed és a szád,
A szempilláid árnyas erdeje,
S jobban véd, mintha páncél rejtene;
És hogy néztél, az rám süt mindörökre
Esendő testem fényköpenybe fődve,
És melegít a tested melege,
A két karod, s hogy öleltél velem,
S beleragyog ebbe a lassú ködbe
Az emlék, csillaggá izzítva át
Ajkaimon az ajkaid nyomát.

És most és mindörökre tűzőzön:
Combizmaid combizmaim alatt
S a két kezem között a derekad,
És amíg a kettős éjszaka késik,

Megérinteni tüzes kristálytűt
Mellbimbóidnak s a mind lázasabb
Lüktetésben hullámzó válladat,
S a tenyered élet csókolni végig –
Lesz-e ilyen, utánam aki jön?
Hiszen ajándék volt, s én köszönöm.

A LOGIKÁT HÁT VESSÜK EL

a logikát hát vessük el
a felhők alól ki-kisejlik
az ég váratlan feszessége
hosszú az út addig a testig

hosszú az út keleti szél
bizonytalan kontúrú tárgyak
előre vissza menüett
hűvös páracsöppek szitálnak

láz éspedig nem képletes
hosszú az út egymásba olvadt
házak utcák belső terek
van-e nemük az angyaloknak

csak comb csípő és vállizom
csak a gyöngéd száj édes íve
rejtőzködő-feltáruzó
szemek világló testisége

csak percekre süt ki a nap
hosszú az út érinthetetlen
távlatok makacs fájdalom
lüktet a szűkülő erekben

és mégiscsak ez a tavasz
ha fejfájós ha vonakodva
és kései és képtelen
diadalív barbár romokra

ez a viszonylagos csoda
a jégeső mögött szívárvány
egy viaszosfehér virág
a kiszáradt körtefa ágán

végtelen út az öntudat
túllép magán rendezett kertje
napsütötte mezőbe fut
mi szükség már az értelemre

Zeke Gyula

BLACK ÚR A BRITISH MUSEUM MÖGÖTT

„Minekelőtte elutaztam Londonból, szükségem volt még egy bőröndre. Bementem a British Museum mögé egy boltba. Black úr szolgált ki, a tulajdonos, egy aggastyán, aki már túl lehetett a hetvenen. Drágállottam az árut, melyet kiválasztottam, hivatkoztam pénzünk kisebb vásárlóerejére. Erre megkérdezte, milyen nemzetiségű vagyok. Amikor megmondtam, ez az öregember nem törődve a vevőivel, a boltjával, reszkető mutatóujját homloka mellé emelte, és minden bevezetés nélkül énekelni kezdett: Piros bort ittam az este... Ámulva nézték a segítők, én is. Black úr elmesélte, hogy Veszprémben született, azután a Balaton partján nőtt föl. Black úr már harminckét esztendeje élt angolok között. Black úr mégis boldog volt, mint egy gyermek, s azonnal okmányokkal igazolta, hogy magyar, a valódi neve sem az, ami a cégtáblán látható. Schwarcnak hívják.”

Kosztolányi 1927-es kis írása ezúttal nem az kíván lenni, aminek első hallásra föl-kínálja magát, nem asszimilációs példázat. Más okból hozom föl. Ama kevés zsidó tárgyú szövegek egyikének tartom, ahol sikerült a megszólalás. Szeretjük Black urat, avagy sem, most látjuk őt. Ha nem vagyunk túlságosan romlottak és renyhék, nem kételkedhetünk. Amit olvasunk, az igaz. A szavak itt elegendően erősek ahhoz, hogy önálló nyelvi helyzetet teremtsenek. Nem rajzanak szét egy töredezett nyelv kusza struktúráinak erőtereiben, kies teret szabnak elsődleges jelentéseik irracionális tartalmainak. A sorok közül – mint amúgy a Kosztolányi-textúrából rendesen – a kultúra, a művelés nyugalma tempóz alamuszi agresszióval: van világ, mely nekünk kedves.

Maradt-e esély az ilyen megszólalásra? Elérhető-e számunkra ez a fajta Desiré-igazság? A föladat nehézsége nem elsődlegesen morális jellegű, nem valamiféle különleges felelősség kinyilvánított vállalásában vagy elhárításában áll. Ez meg- és át-éjtő látszat. Nem fogadhatom el tisztelt kortársaimnak e nem is mindig serényen működő reflexét. Nem látom be, hogy miként lehetne Auschwitzcal csupán a megmaradt zsidóság és a nem kevésbé megmaradt antiszemizmus kapcsán számot vetni, és mi módon maradhat ez el akkor, ha valaki a fákról, a nőkről vagy bármi egyéb kon-

vencionálisan magasztos vagy közönséges tárgyról értekeznek. Ez a számvetés akkor hiteles, ha a tónus, ha a modor, a beszédhelyzet strukturális szomorúsága.

A jelzett nehézség sokkal inkább magát a médiumot, a nyelvet érinti. Arról van szó, hogy a mai magyar társadalom nyelvében a zsidóságot és annak múltját körüljáró szókészlet és a tipikus nyelvi kisszerkezetek szinte elveszítették jelentésbeli autonómiájukat, alkalmatlanná váltak a kommunikációra. Tünetegyüttessé vedlettek át, történetileg mélyen gyökeredző vélekedések, kollektív beállítódások öntudatlan kifejezőeszközeivé, amelyeket irracionális tudattartalmak tartanak pórázon. Ha szólni akarok valamiről, mindenekelőtt meg kell neveznem. A mi esetünkben a beszélő úgyszólván az első szavával elárulja magát. Az amúgy azonos anyanyelvű magyarok egyik része antiszemitizmusról tud és nem másról, egy másik rész pedig ma is zsidókérdésről beszél. Az első ugye azt jelentené – amint ezt oly sokan leírták már –, hogy egyetlen kérdés van, az antiszemiták, az antiszemitizmus jelen- és mibenlétének kérdése. Aki ezenkívül valamiféle zsidókérdésről is tárgyal, az maga is antiszemita vagy olyan zsidó, aki elvi engedményt tett az antiszemitáknak, aminek az árát majd megszenvedi. Amint e táborban – számokkal dokumentálni nem tudom, de egy immár másfél évtizedes fokozott figyelmet ajánlok az állítás fedezetéül – korántsem csak zsidók vannak, úgy a zsidókérdést emlegetők sem per definitionem antiszemiták. De maradjunk még a nyelvénél! A szóhasználat tendenciózus dichotómiája csak a legnyilvánvalóbb tünet. A nyelv töredezettsége további fontos sajátosságokat rejt. Miután a megszólalás rendre tabuizált, a kollektív tudatalattiba szorult elemeket hoz felszínre, a valódi – többnyire a beszélő által szándéktalanul közölt – jelentést a megszólalás metakommunikációs közege, a gesztusok, a hanghordozás, a mimika továbbítják. A zsidó szó elhangzása például önmagában elegendő vezérszava lehet egy több oldalas esettanulmánynak, mely kimondója személyiségéről, vélekedéseiről, létmódjáról adna számot. Nem is hallottam szót – bár ez lehet már szakmai ártalom is – többféleképpen ejteni, mint ezt.

A mindennapi kommunikációt zsidó ügyekben ma is inkább a félszegség, a dadogás, a zavar jellemzi. A beszéd itt olyan szituáció, amely nem tud legitimitást méríteni az életből, miként más könnyebb-nehezebb dolgok esetében ez automatikus készségünk. Szenved a nyelv, mert romlott történelem és kompromittálódott vagy egyszerűen csak gyenge kultúra áll mögötte.

A beszédhelyzet esélytelenségének további eleme a nyelvi formák jelentéstartalmainak kényszeres történeti beágyazottsága. Ezek a jelentéstartalmak valahol a századforduló táján véglegesedtek, kollektív toposzokká váltak. Fekete lyukak a nyelvben, beszippantják az óvatlan, morálisan amúgy példás textust. Vajon mit és hová érnek Szabó Zoltán, Radnóti Miklós, Bibó István vagy éppen Pilinszky János sorai, ha purpárléba akadnak a zsidó asszimilációval, amely megalázó és sokszorosán túlteljesített imperativus emitt, irritáló befejezetlenség és másságérzékelés amott; mit, ha a zsidó összetartás vagy a zsidó pénzhétség fikciói olyan tényekként kezeltetnek, mint a napfelkelte és a költségvetési deficit?

Ezeket a rossz nyelvi erőtereket nem Auschwitz, de még csak nem is a bolsevizmus hozta létre, ez utóbbi csupán konzerválta őket, hanem – amint helyesen hangsúlyozzák nem eleget – a félsikeres kapitalista modernizáció. A sikeres fél maradéka ma sem szabadulhatnak e siker bűnétől, azt hiszem, ami a mai antiszemitizmus okai közül racionalizálható, az nagyrészt ide vezet vissza.

Semmivel sem könnyebb persze, de egyben – s ez talán meglepőbb állítás – nem

is sokkal nehezebb a helyzetünk, mint Kosztolányié volt. Élünk, úgy értem, életben hagytuk magunkat, miután ki így, ki úgy megtudtuk, hogy mi történt 1944-ben, holott a tapintat és az önbecsülés mást kívánt volna. Beszélünk és írunk, azaz van képünk nem elnémulni, sőt merészelnünk a kultúrát. Ez a tény önmagában arcpírító bátorságra vall, amit ne vezessenek be morális előfutamok. Auschwitzot de facto nagyon is elfogadtuk. A fölháborodás hitelét pedig az fogja megadni, hogy mit tesznek a szőkék, ha a barnákat, az ápolat kezűek, ha a piszkos körműeket, az alacsonyok, ha a magasakat akarják elszállítani.

Az ankét kérdésföltevése a mai antiszemitizmusra vonatkozik. Mindenekelőtt meg kell védenünk az állítást: van antiszemitizmus. Nem csökken, nem növekszik: van. Milyen jelleggel, milyen határokkal? Két fő vonulatot különítenék el. Mindkettő régi mintákon alapszik, mégsem mondanám valamiféle maradványnak, a régmúlt idők csökevényének őket, amelyek csak Molnár Erik tételének elhúzódoó érvényesülése folytán maradtak porondon. Az elsőt amolyan reflexszerű, populáris antiszemitizmusnak nevezném, amelyet nem táplál semmiféle konzisztens ideológia. Nyelvi formáinál csak a vele élő rétegek arculata, összetétele vegyesebb. Archaikus-vallási képzetek keverednek benne modernizációs ítéletekkel. E keveredett állagukban is legalább másfél évszázada bugyognak-érnek a kollektív tudatban, ideologikus elemeik úgy sűrűsödnek, amint a faluból a város felé tartunk. Megnevezésükre az antiszemitizmus kifejezés nem pontos, az csak felszínre bukkanásuk egyik formája. Előítéletek ezek, vagyis nem hagyják a zsidót nem zsidónak lenni, nem olyan embernek, amilyen ő valójában, egyáltalában véve nem lehet egyén, aki csak saját magát képviseli, mégsem feltétlenül és szükségszerűen ellenségesek. Amint a lengyel–magyar barátság – íme, egy önmeghatározása szerint pozitív előítélet – mit sem tompít az úton, utunkban levő konkrét lengyel konkrét utálatán, úgy a zsidósággal kapcsolatos képzetek megjelenése is lehet semleges, jóindulatú vagy a kényszeres psziché ingamozgását hívebben tükrözve: filoszemita is. Az antiszemiták esetében ezért valamiféle tipikus pszichés beállítódásról is csupán annyiban beszélhetünk, amennyiben az utálat a modern társadalom embere és csoportjai számára múlhatatlan szükségletnek tűnik. Negyvenéves szocialista viszonyaink számlájára e részben csupán annyit írhatunk, hogy – kinyilvánított szándékaikkal ellentétben persze – mit sem tettek az effajta utálatok tompításáért, esetenként pedig éppenségg derekasan ápolták azokat. Különösebb szociológiai finomítások helyett így most csak azt mondanám: zsidóznak a népek, ha zsidózhatnakjuk támad. Széles körűnek vagy netán általánosnak semmiképp sem ítélném ezt, még kevésbé sorsszerűnek. Tipikusan olyan jelenségnek tartom, amely a társadalom demokratizálódásával, valamifajta humanizálással, amiben jelentős szerepe lesz a kultúrának, a nevelésnek, erősen visszaszorulhat, jelentéktelenné válhat. Ha elvégeztük ezt a munkát, és mégis marad valami, akkor majd lehet gondolkodni a továbbiakon, vagy csődöt jelenteni.

A második típust intellektuális antiszemitizmusnak mondanám. Ez – amint a megnevezésből is kitetszik – rétegszerűen már pontosabban behatárolható, s minden bizonnyal a tisztelt hallgatóság előtt sem ismeretlen jelenség. Tudok ugyan szociológiai magyarázatokat, ezek azonban engem magamat sem elégítenek ki. Az olyasmi érvek ugyanis, amelyek a réteghelyzet tendenciózus különbségeire, a vidék–Budapest ügyre és az első generációs értelmiségi frusztrációk zsidó–nem zsidó összefüggéseire utalnak, nem adnak választ arra a kérdésre, hogy akkor a nem zsidó értelmiség ilyen helyzetben levő döntően nagyobbik része miért nem lesz antiszemita. A legnagyobb

ereje itt talán a népi–urbánus denúciálás hagyományának van, amely az eredeti és az – engedjük meg – részben ma is meglevő réteggülönbségeken meg az ország boldogításának programkülönbségein túl, ezeket nem csupán színezve, hanem úgyszólván helyettesítve már régóta az értelmiség zsidó–nem zsidó részének szembenállását nevezi meg. Ez haladó hagyomány, amíg nem állítjuk meg, addig haladni fog.

A magam nevében bejelentem, én nem folytatom.

Szeretném viszont, hogy újra legyen magyar nyelv és kultúra. A futball mellett régen is jobbra ez érdekelt, most pedig, hogy nyakunkon a pluralizmus, már csak ez izgat.

Nincsenek illúzióim. Miként a szocializmus, úgy a kivívandó demokrácia sem fogja fölszámolni az antiszemitizmust. De elérhetünk egy szellemileg vonzóbb és erkölcsileg higiénikusabb állapotba, amiben talán az antiszemíták is jobban fogják érezni magukat.

(Elhangzott a Nyilvánosság Klub ZSIDÓK, CIGÁNYOK, ELŐÍTÉLETEK című vitáján [Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem].)

Határ Győző

ÁLOMCIRKUSZ

Karambolzabáló gép

ahogy mind mértéktelenebbül elszaporodunk és elpimaszodunk a bolygón – annyi globális kataklizma, földrengés, repülőgép-katasztrófa, vasúti karambol, annyi tömegszerencsétlenség után rémlátásaim támadnak egy újfajta gépi berendezésről: a karambolzabáló gépről

jön idő, amikor már az apró-cseprő autókarambolokat egy-két halottal nem fogjuk individuálisan „szétszortírozni” – mert sietnünk kell; nem vesszük külön a hullát, az autóröncsöt. Hanem ráeresztjük a karambolzabálót

a kilencoronylántalpas gépóriás a karambolt szőröstül-bőröstül bezabálja, hátrahányja gyomrán a Nagy Incinerátorba, s a gépbelső, rövid körülkordulással, máris produkálja azt a gyufaskatulyányi *összhamut*, ami a karambolból megmarad (ez, a komputerizált rálelő számmal, továbbítva a karambol-nyilvántartóba)... – a többi?

a többi nyom nélkül elfüstölög

Cselédkönyv

hosszú-hosszú idő után újra építészirodába kerülök. Nagyon előkelő cég egy múlt századi palota tetőemeletén; a környezet spektakuláris, mahagóni ajtófeltétek, süppedő szőnyegek. Roppantul boldog vagyok

eleinte nem csinálok semmit – elsőül nevetségesen kis munkát kaptam, egy kis csőszkunyhó költségvetésének ellenőrzését: megettem egy óra alatt. Utána egy hétig ölbe tett kézzel csak ülök-ülök, és semmi dolgom

a nyolcadik napon, alighogy bemegyek, elkezdnek valamit duruzsolni a fülemből, hogy ezentúl nem ide, hanem oda kell bemennem –

– hova oda? Ide?

– nem oda. Amoda-amoda!

a padlášhodályba, ott lesz a helyem és nem a rajzasztalok előkelő termeiben; teát kell csinálnom, körülhordanom mindenkinek a süteményeket, árulnom a reggelit – – –

egyre hűvösebben hallgatom az új rendelkezéseket, kivált amikor kiderül, hogy később majd még főznöm is kell, főznöm, gulyáságyúval a szafaládét, ennek az egész tetőemeleti óriás irodának... Igen-igen, mondom, csakhogy én mindehhez egyáltalán nem értek; kiül az arcomra, mennyire nem tetszik az egész. Mire kitárnak előttem egy csupa angyal mahagónifeltétes kétszárnyú díszajtót, előbukkan az építészfiataltság; valamennyien kötényesek, és kuktának vannak öltözve

nagyokat kacagnak rajtam, hadonásznak a fakanalaikkal, majd összefogódkodnak, és muzikálforma groteszk táncot járva, gunyoros nótát faragnak rám –

*jaj de még mennyire megszokja faterka
jaj de még mennyire! ahogy dukál!
várja már nagyon a Julcsa Marcsa Terka
– megy ám a konyhán a ferbli a kvaterka
s patakokban bivalytej folydogál*

*mindig számárlétra legalsó fokárul
kezdí kezdő-újrakezdő: úgy ám fater
Kiközvetítő megfeledekezzék magáruł:
lócáján égígérő petrezselymet árul
s hogy facér marad – a Céh szavatol!*

*ide közénk a táncba: felcsapni! parolázni!
konyhán öreginasnak – gyöngyélet! remek!
koszt-kvártély potya bor-ser halászlé
kincstári pipihús – hű micsoda mázli:
áldja istenét s magát becsülje meg!...*

*jaj de még mennyire megszokja faterka
jaj de még mennyire! ahogy dukál!
várja már nagyon a Julcsa Marcsa Terka
– megy ám a konyhán a ferbli a kvaterka
s patakokban bivalytej folydogál*

a körtánc közepén találom magam, a fiatal építész-kukták mókásan megfenyegetnek a színpadi fakanállal: kipsz-kapsz lesz!... Mire aztán nagyon elszontyolodom, és *ilyen körülmények között* az irodavezetőnek azt mondom: *ilyen körülmények között* mondja meg a főnökének, hogy holnap már nem is jövök be, és nem vagyok hajlandó ---

már megyek is kifele; de a márvány lépcsőházban eszembe jut, hogy a holmijaimat össze kell szedni, haza kell vinni... Visszalépek, és megkérem – ugyan adjon már egy celofánzacskót a vonalzóimnak, háromszögeimnek. Ad is: egy ormótlan nagy, szemétkuka kibélelésére való fekete plastikzsákok. – Tessék – mondja az irodavezető –, tessék még egy, meg még egy, meg még egy ---

majd kiborul a kezéből a halom, rengeteg fekete plastikzsákok akar rám szólni – ne, nem, elég! elég!

tiltakozom. Az elsőbe már rakom is be a betyárbútoromat, s közben elkámpicsozodom. Éktelen csüggedés, elkeseredés vesz rajtam erőt. Egy álló hétig boldog voltam, majd a bőrömből ugrottam ki, hogy ötven év után újra építészrajztábla előtt ülhetek, s öreg fejjel megint állásom van

de csak ez marad, ez az alapállás, hogy megesteg facér vagyok, és róhatom az utcákat, megesteg facér. Mit mondok majd, ha a fekete plastikzsákokkal telegyömködött nagy fekete plastikzsákkal a hátamon beállítok, mit a feleségemnek és mit a családomnak: miért volt, hogy kiadták a cselédkönyvemet...?!

(álom: 1988 07 12)

Vízikém

Országom hivatalos küldetésben a szomszédos Ruritániába rendel, hogy kémleljem ki az ország ivóvizét. A feladat nincs ínyemre, fintorgok-viszolygok, de nem tudok kibújni alóla. Duzzogva elhatározom, hogy – ha nem is félrevezető, de szürke és semmitmondó jelentéseket fogok hazaküldeni, melyek gondom lesz rá, hogy egy idő után elapadjanak, s majdcsak megfelelkeznek rólam.

Édesanyámmal utazom a Kémeknek és Diplomatakknak kijáró kényelemben, fenntartott fürkében – de már az úton gyanús jeleket tapasztalok; váratlanul felnyíló részen rám lesnek a réslesők; újság mögül a sarokból távcsöveznek; az étkezőkocsiban a rágásomról leolvassák, mit eszem – szájleolvasók stb. Rá se hederíték. Megérkezem a ruritán fővárosba, és némi csinnadratta után, a Vörös Szőnyegen átnyújtott diplomáciai megbízólevelemet arról, hogy a ruritán kormány mellé akkreditált kém vagyok, és titkos megbízatással érkezem (megbízatásaim egyike, hogy ne áruljam el).

- Feladata? Olyannak minősül?
- Excellenciád szolgálatjára.
- Katonai? Ipari?
- Miniszter úr! Mindenkor készséggel.
- Folyószámlája? Névre szóló diszkrecionális joga...?
- Állok rendelkezésére.

Okmányaim átvizsgálása után a kémosztály élén álló tárca nélküli miniszter szűk körű fogadást rendez tiszteletemre, és rövid, de kimagasló beszédben méltat engem, és üdvözli országom érdemeit. Ruritániának nincs kifogása ivóvizének ivása, élvezete, sőt mértéktelen fogyasztása ellen sem, mármint ha valaki ennek a szenvedélynek hódol. De tartózkodásom tárgyát további megfontolás tárgyává tenné, hogyha Ide-

gen Hatalom beleártaná Orrát a Nemzet Vízjárólóiba, helyesebben az ország vízelátásának felhatalmazása nélkül, mi több, kifejezett tilalma ellenére kémlelőcsöveibe töltögetve kémvizsgálat alá venné ivóvizét, és ilyen értelmű jelentéseket küldözgetne olyanoknak, akikre ez nem tartozik.

Az üdvözlő beszédet megtapsolják – én is –, a sajtó fotóriporterei számára beállított, szokványos kézfogás, barátság-pózos mosoly és egyéb diplomáciai formaságok után félrevonom a tárca nélküli minisztert, és a következőket mondom neki.

– A leghatározottabb formában vagyok kénytelen felhívni Excellenciád figyelmét arra, hogy nem vagyok kém, nem hoztam magammal kémcsőkészletet és csőállványt tartalék epruvettákkal, nem kémlelni jöttem az ország ivóvizét, és kémjelentéseket ivóvízről küldözgetni nem fogok. Ezt becsületszavamra állíthatom, úgy is, mint a ruritán kormány mellé akkreditált rendkívüli meghatalmazott miniszter, és úgy is, mint kémjelentések küldésével megbízott nagykövet. Ivóvízről elvből nem írok, sőt semmilyen vízről, velem született vízviszonyomnál fogva; fióknak írni meg éppen nem szokásom, ezért fiókjaim átkutatása fölösleges: ivókutak, itatóvályúk és az artézi vízellátás fejkendős trécselése nem tartoznak írói témakörömbe, és legyen meggyőződve Excellenciád, hogy itt-tartózkodásom alatt tartózkodni fogok mindentől, amivel kémjelentéseimre felhívhatnám nagybecsű figyelmét. Csak az imént nyújtott Baráti Jobbomra fogadom, hogy minden ténykedésem kiállja majd a legteljesebb nyilvánosság próbáját.

– Lovag úr!

– Excellenciád...

Rövid biccentéssel válunk el, mindketten tudjuk, mit tartsunk a másiktól. Félrevonom a sarokba, vissza Édesanyámhoz, aki a fülembé súgja:

– Tudod-e, fiam. Hogy már amikor átléptük a határt, már akkor nekem minden gyanús volt. – Itt lehalkította a hangját. – Már akkor! Kilométerekkel előttünk jó tuccat motorkerékpáros titkosrendőr járta a határt, és körülrobgott minden községben, minden majorságba bezörgetett, és miért?

(– Miért, mama? – kérdeztem hangtalanul, tátva felejtett szájjal a csodálkozásból.)

– *Azért* – hangzott, tenyere mögül, a felelet. – *Hogy elzárógassa a vízcsapokat.*

(Am ezt már leírhatatlan-kedves mosolykivirágzással az arcán mondta; mert történetesen – tekintetek véletlen találkozása! – odakoccintó talpas pohárkával a kezében, épp akkor talált ránézni Ruritánia.)

(álom: 1988 04 19)

Sárkánykereskedés

Mottó: „a kígyónak az egyenes vonal a kacskaringó”

kínai sárkányt keresek. De jó helyen kereskedem vajon? Sárkányban utazó vigécek igazítottak útba, erre-erre, bácsika, erre a sárkányzajlás

figyelem a tömeget: zsbaj; batyumatatás; botfülelés a hegdésekben. Hogy éppen itt kell legyen az én sárkányban-sántikálásom, utánakajtató sárkánykereskedésem, cbben a rossz hírűben, amilyenek ezt a negyedet nézem

bódékkal telehintett, szedett-vedett ócskapiac téres közepén, egy kanálishorpadásban volna-ha-az volna. A kínai bolt

– ez az?

– arra-arra, bácsika, a sárkányos, a maga kínai boltja

hászén kínainak kínai, de boltnak nagyon ódon. A bolt padlója teknős, zsúfolásig tele „érdeklődőkkel”. Boltosék engem is csöcselékszamba vesznek, és igen gorombán bánnak velem; mind csak hessegetnének, és „el a portékától, ragyás!” – támadnak rám. Magam is megsokallom az arcátlan girheseit: bámész, elhordd-magad banda. Alig tudom keresztülverekedni magam ahhoz, akit annak gondolok. Az idősecske kínai boltosnak elmondom, mi kell –

– *An image, a print, a painting of sorts or some kind of representation of a Chinese dragon: a very fierce and fiery one, for a book cover*

tenyerét kagylóformán a füléhez emeli. Fejét csóválja. Nem ért ez magyarul?

de mikor nagy végtére megérti, hogy nem vagyok se piti-vagány, sem enyveskezű ószereskonkurencia, és kezdi hajazni, mi kell és miért, menten mosolygósra változik a taplóképű, nagy reverenciával oldalt tessékel a bolt hátsó raktárszentélyéhez, és a színtű jutafüggőny mögül előhizza –

– kínai sárkány, uram

– alkalmas ez könyvfedélre?

– hogy alkalmas-e? már hogy ne lenne! minden kínai sárkány alkalmas könyvfedélre

mustrálok-nézegetem. Agyonnyútt kínai merített papíron finom ecsetrajz, csudálmformán hunyorítok, nem látom. Nagyon megörülök neki

– mennyit fizetek?

az ára persze horribilis (az ár érdeklődésem arányában nő); mégis. Az, ami kell. Elégedetten hagyom, hogy kifosszanak, szúrom-szúrogatom a százasokat lefele, és fizikailag érzékelem elszegényedésemet. Odakint veszem észre a turpisságot. A rajz régi ugyan, és könyvfedélnek is alkalmas, csak épp, finoman szólva, baszik kínai sárkánynak lenni. Agg konfucianus bölcs, fa alatt áll és mosolyog: minden, csak nem kínai sárkány.

benről boltosék ki-kifigyelnek. Mulatnak rajtam? Mindegy; se bosszankodni, se reklamálni. Nincs időm. Tudom, délre jár, ebédre harangoznak, haza kell sietnem. Piroskám is nagyon készül rá, és nekem is rendezgetnem kell a papírjaimat: ma este felolvasásom lesz, sok barát is jelentkezett, zsúfolásig az auditorium... Nyomás! Előresietni, fel a hegynek, és ki innen, ki ebből a bazári majomforgatagból – – –

a hegyoldali kaptatón szörnyen rám jön a siethetnék, de se szó, se beszéd, valami felcsőállványozott magasház építkezésének sokadik-legtetején találom magam, s a szembefényben olvasom a toronydaru vakító betűit, MCALPINE... Innen előbb le kell kecmeregnem, hogy (jóval odébb) rákerüljek a hazataláló sugárútra... Körös-körül hosszan elnyúló, magas csőállványrengeteg, bujtatók-járatok fel-le, a fele rámpa, a fele falépcső, az ácsolatok raktere roskadásig tele; huzaltárasák, göngyölegrakaszok, homok és mésztrogglis, elszóródott téglatörmelék. Merre most?

szépen vagyunk. Körüllesek (szorongó szívvel). Nemsokára a rámpákon tódulnak felfele az Építő Seregek, és ha a melósok meglátnak, hogy zsebre dugott kézzel valaki munkaidőben lefele lengedez, hát nem veszik jó néven... És dezertáló lopakodás közben szurkolva – azzal biztatom magam, hogy benne vagyunk a délutánban, későre jár, amikor (álomkóborlásaimban újabb drámai hézag:) teljességgel nem értem,

miféle fekete álomautó elfüggönyözött hátsó ülésébe csöppentem bele anélkül, hogy beszálltam volna

leghátul ülök, az őrszemélyzet elüvegezett szakaszában, a középső üvegezett diplomáciai díszszakasz üres

két fülkével előrébb, a Cadillac parádés, körülgyémántos ékszer-volánjánál – ott látom a borostás körtepopfájút, aki vezet, de igen egyenruhátlan és arról a döf-pöf háttárról ítélve kellemetlen fráter.

Nem tud rólam

dörömbölni kezdek az üvegen, hová a csudába, mért megy rosszfelé? De ennek ugyan zörömbölhetek ítéletnapig, *köztünk van a diszülés üres fülkéje* – nem hallja. Akkor veszem észre, hogy többen felfigyelnek, a vezető is: *nem vagyok egyedül*. A főgengszter gombot nyom, ülésém támlája lefekszik, én hátraesem. Felszakítják az ajtót, kirángatnak, vannak vagy hatan-heten. Pirosszöke kakastaréj hajviseletük, fémmorrú bakancsuk, kültekli eleganciájuk nem oszlatja el gyanúmat, hogy bandával állok szemben, zsaroló bandával. Mert miről van szó? Mi ez, ha nem szervezett megrohanás? Tiszta sor –

(mi lesz a vacsorával, a felolvasással? Még az anyagot is át kell vennem, szent isten, fürödnöm, átöltöznöm...)

– *majd a Duna...!* – veti oda foghegyről a bandavezér (de hogyan értelmezzem? hogy az majd megoldja minden bajomat, a Duna, ha hátraragtapaszolt kézzel, egy plasztiksákban, behajítanak, és a kőnehezék is rám kampózza: így gondolja?)

– ...mit akarnak, kérem, és kicsodák?

maguk se tudják, mit akarnak és kicsodák, sok váltságdíj nem néz ki belőlem. Egyet annyi bizonyos, hogy nem akarnak. Elengedni

– ...de nekem ma este előadásom van! Eresszenek!

fogalmam sincs, ezt is hogy minek hozom fel, mit magyarázom a bizonyítványomat *ezeknek*. – Elengedniiii-i! – (Hagyjam, hogy ez a kilátástalan szóharc dulakodássá fajuljon?)

– elengedjük! De hova...?!

– apafej! haha! ki tartja vissza?!

hatan ülnek rajtam

mángorolnak, dögönyöznek. Lármát csapok, jajveszékelek. Nem messze behemót, éjkék üvegépület, KONGRESSZUSI SZÉKRÁMOLÓRAKTÁR, onnan jön a hang, vígan vannak, dudogálnak – a diszkó bőg, a papírtrömbbiták tutulnak, a vásári szintetizátorok hangrobbanása felernyőz, és lármapernyébe borítja az eget: mulat a tömeg óbégatok, üvöltök. Segítség, segíiii-itsééé-ég! (alig hallom magam is, és aki odaát a mulatók közül idenéz, az is csak vaklármának véli)

egy már felfigyel. Valahára! Egy tagbaszakadt, pufók, hórihorgas MCALPINE tréningruhás átveti magát a mellvédfalon... jönnek már, jönnek, tízen-húszan... már a gondviselés (töviskoszorús szíve) is megesis rajtam: dől a lavina, szakad a hegyoldal (különös felmentő sereg)

freccsen a közúzálék a keramiton, kopognak a kavicsok-sörétek-lapillik, kopognak a táblaüvegen

kőgörgeteg indul – ránk dől a hegyoldal

szuroktömbök (disztkövek) fekete síremlék-szikláit zuhognak a derült égből, a gengszterekre – tehát *rám, a jámborra* is, hiszen *közrefogtak*, nem tágítanak mellőlem, amilyen dögügyetlen ez a gondviselés

--- ez marad meg a felébredés gyomorsavat fellövellő, torokmaró álomlepedékén,
ez marad

a fogcsikorgató keserűség, a gondviselés elfuseráltsága fölött való fogcsikorgató
keserűség – hogy lám nem elfogott ez az útonálló bitang banda, és most mi van?

vagy *általuk*, vagy *velük* pusztulok

(álom: 1988 06 19)

Rácz Péter

BERLIN, HEINRICHPLATZ

Petri Györgynek

Most itt, a Túlvilág kávéházban
eltűnődhetek még e világ
számomra véges dolgain – két tükrös fal
közt fényt elnyelő és visszaverő test.
Múltkor, mikor átellenben a Vörös Hárfa
kék betűs felirata alatt a teraszon ültem,
lélekben már idevágtyam. Akkor *hely* nem volt
a Túlvilágban. Elgondoltam, micsoda
riadalom támadna odaát,
ha itt (onnan nézve persze: ott, túlnan)
egyszer csak kitennék a Megtelt táblát.
Várótermekben vészelnénk át e kínos időt,
a kezünkben sorszám – régi újság.
Most *idő* nincs, az ideát töltött lejár
– e tér, a vak is látja, az idővel korrelál.

E végső órára kerékpárosan, egyedül
érkeztem, két napja úgyis már csak
„oda elmegyek még egyszer”, „még megnézem ezt”.
(A folyó és a Fal volt megnézendő.)
Most ha kávémből felnézek, a háromszögbe,
amelyet biciklim (még megvan),
a Vörös Hárfa és mi, a Túlvilág
csöndes dorbézolói képezünk,
néma, agg pizzoár vegyül.
Nyers zöld, mint aki Párizsból érkezett.
Vagy szökött. S most a Túlvilág bejárata
előtt esténként lapos lámpaernyő
sárga fényében ácsorog. Mint aki megállt.

Én meg menni kényszerülök
át a Falon
(amely fölött az idő, csak úgy – eljár),
foghíjas, gazos telkek
– gyerekek Grund Hotelja – mellett,
szóval mint Pestről Budára.

Kocsis Zoltán

MAGYARLONDON

Tudom, sokan irigyelnek bennünket, utazó művészeket; ki ezért, ki azért. Míg régebben – a világútlevel bevezetése előtt – viszonylag szabad határátlépési lehetőségeink miatt nézett ránk furcsa szemmel honfitársaink többsége, ma már inkább csak a „siker, pénz, csillogás” asszociációi váltanak ki némi idegenkedést. Hogy ez utóbbi mennyire téves, arról leghitelesebben talán egy pályakezdő tudna írni, felidézve mindazt a nehézséget, megpróbáltatást, sőt megaláztatást, amivel óhatatlannul szembe kell néznie, ha mégoly tehetséges is. De néha bizony megesis karrierjük delén lévő művészekkel is, hogy olyasmit vállalnak, ami ellen – legalábbis kezdetben – testük-lelkük berzenkedik.

A pontosan tizenegy napig tartó svájci–angol turné – a szerződéseket természetesen akkor írtam alá, amikor senki még álmodni sem mert a politikai életünkben bekövetkező változások üteméről – számomra nem kevesebb, mint hét fellépést jelent, amelyek közül öt megfelel az Országos Filharmónia azóta megszűnt besorolása szerinti A kategóriának (zenekari kíséretes versenymű előadása, önálló hangszeres szólóest), míg a további kettő a C kategóriás szereplés (zongorakíséret komoly műfajban, hangszeres közreműködés) ismérveit meríti ki. Ez alkalommal a C kategória összehasonlíthatatlanul nehezebb – és izgalmasabb. Kurtág György műveiről van szó ugyanis. Volt mestercemnek egy egész fesztivál megrendezésével róják le hódolatukat angliai tisztelői. Az öt hangversenyből álló sorozat október 30-tól november 5-ig tart, egy ősbemutató és három szigetországi bemutató mellett további tizenkét Kurtág-kompozíció kerül műsorra. Ez utóbbiak – a legtöbbje többször – elhangzottak már az Egyesült Királyságban; errefelé kétségtelenül Kurtág a legtöbbet játszott magyar zeneszerző. A hangversenyciklus egyébként egy másik, hasonlíthatatlanul nagyobb rendezvény része, amelynek számunkra kissé furcsa címe – *MAGYAROK Britain salutes Hungary* – mögött a nagynevű patrónusok és névtelen szervezők valójában nemes, hazánkat lehető legelőnyösebb oldalairól bemutatni kívánó szándéka rejlik. Lesznek itt bőségesen kulturális és társadalmi események, megjelenik Rubik Ernő, jönnek a Polgár lányok, képviselteti magát a magyar gasztronómia és így tovább. A megnyitón a Budapesti Fesztiválzenekar játszik a Barbican Hallban (amely az egész ünnepségsorozat fő helyszíne). Mind ezt, mind a megelőző két svájci hangversenyt a szo-

kottnál is nagyobb izgalommal várom, nem utolsósorban azért, mert kíváncsi vagyok, fog-e lényegesen különbözni a Magyar Köztársaság polgárának kijáró fogadtatás a korábbiaktól.

Pedig a dolog nem indul túl biztatóan. Barátom, Raymond a fesztivál alatt nem lesz Londonban, s noha kicsit messze lakik a központtól, felbecsülhetetlen előnyt biztosítana, hogy használhatnám a zongoráit. Mert bizony gyakorlási lehetőséget általában nem biztosítanak, ezt a kényes kérdést szeretik valahogy megkerülni a szervezők. Megegett már, hogy hangszerhasználatért fizetnem kellett (Hollandiában), de előfordult az is, hogy hiába várt felhangolt zongora a szállodaszobában (Japán): a vendégek tiltakozása megghiúsított minden, gyakorlásra irányuló kísérletet. Egyszóval most valószínűleg meg kell elégednem az otthon gyűjtött tartalékkal. Ezért az utolsó napokban kettőzött erővel dolgozom, próba próbát követ, sőt a Fesztiválzenekarral kétszer – Veszprémben és a Fővárosi Operett Színházban – eljátsszuk a londoni műsort is, minthogy az különbözik a svájci programtól. A koncertek a körülményekhez képest jól sikerülnek, a zenekar tele energiával s a küszöbönálló utazás felett érzett örömmel.

*

Egyelőre azonban még itthon vagyunk. Elutazásunk előtti napon történik velem a buszmegállóban a következő eset.

Várom a 7-esre, közben észreveszem, hogy egy idősebb, ám feltűnően jól ápolt asszonyság fixíroz. Frissen nyírva most jövök a borbélytól, sapka és ballonkabát van rajtam, teljes biztonságban érzem az inkognitómat. Amikor közelebb megyek a járdaszélhez, hogy megnézzem, jön-e már a busz, a hölgy – mintegy saját magának – elrebeci: Kocsis Zoltán...

Ránézek, alig észrevehetően talán még bólintok is: tudomásul vettem.

– Kocsis Zoltánra hasonlít – mondja most már félreérthetetlenül nekem adreszálva.

Ismét bólintok.

– Tudja, ki az?

Most szólalok meg először, bár nem azt mondom, amit szeretnék:

– Igen, hogyné.

– No, maga rá hasonlít – szögezi le, s egy pillanattal később: – Csak ő sokkal magasabb.

Hm.

– Igen, magasabb – erősíti meg –, és már nem valami fiatal.

Ámulatom a tetőfokára hág, szívesen megtudnék magamról egyebet is, de jön a busz, a nénit elsodorják, többet nem látom. Tulajdonképpen igaza van. Sokkal idősebb vagyok magamnál. Minden csontomban érzem a földünkön töltött harminchétt és fél évemet.

Október 22.

Felkelés után a szokásos: reggeli, a tegnap elfelejtett holmik bepakolása. A repülőtérre korán kiérek, nem is csoda: vasárnap van. Másfél óra semmittevés, pedig a gép pontosan indul. Bizonyára ismét – mint annyiszor – túlszervezés történt. Unalmamban veszek néhány újságot, köztük a *Beszélő* próbaszámát, amely szinte pillanatok alatt elfogy a standról. Végigolvasása sem oltja ki a régi, stencilezett számok

iránti nosztalgiámat, pedig a szerkesztői munka kiváló, a tipográfia szokatlan, de érdekes.

Zürichig a légi út kellemes, érkezésünkkor igazi májusi időjárás fogad. A bennszülöttek szerint évtizedek óta nem volt erre példa október végén. Az már kevésbé szívdörítő, hogy ebédről szó sem lehet, majdhogynem egyenesen a reptérről kell a Tonhalléba menni a KÉKSZAKÁLLÚ próbájára. Minden rendben megy, az énekesek – Takács Tamara és Polgár László – nagyon készségesek, a zenekar egy csöppet fáradt. Este végre vacsora, utána véget nem érő esztétizálás Fischer Ivánnal Bartók operájáról.

Október 23.

Hetek óta nem aludtam ennyit. Reméltem, hogy lesz egy szabad délelőttöm, de rögtön reggeli után befut egy stuttgarti videoproducer, aki kizárólag ezért a beszélgetésért autózott ide. Muszáj vele legalább egy órát tárgyalnom. Miután cipőt kellene vennem, alig várom, hogy véget érjen a dolog.

*

A cipővásárlás sikerült, a délutáni alvás annál kevésbé. Nem lehet persze előre biztosan tudni, hogy ez végső soron káros-e. Talán jobb, ha az ember fizikailag fáradt, de képes a koncentrációra, „ott tud lenni”, mint ha kipihent ugyan, de nem teljesen ura önmagának. Egy-egy kitűnően sikerült délutáni szieszta után bizony megesett, hogy este a koncerten nagyon rosszul játszottam. A próbáig tehát – jobb híján – tévézek. A hotelban tizenhét csatorna közül választhatok, ebből a RAI (az olasz 1-es program) által, a lazacok életéről készített ismeretterjesztő film tűnik aránylag a legérdekesebbnek. Arra azért van idő – ha máshol nem, a fürdőkádban –, hogy elgondolkozzam az elmúlt napok otthoni eseményein. Pető Iván megfontolt szavai és Király Zoltán handabandázása (maig sem értem, kik lehetnek az SZDSZ „szélsőséges elemei”) járnak a fejemben. Meg a nyilas röpirat. Meg az eltűnt robbanógyutacsok. Vajon az esti közönségből hányan fogják tudni, hogy ez a mai nap nekünk, magyaroknak mit jelent?

Villámgyors öltözködés, az elmaradhatatlan körömvágás és rohanás le a buszhoz.

*

Ma este három emberré kell lennem. Liszt ESZ-DÚR ZONGORAVESENY-én kívül el kell ugyanis játszanom a KÉKSZAKÁLLÚ cseleszta- ill. orgonaszólamát is. Azok számára, akik ezt nem érezhetik, el kell mondani, hogy ilyesmi a bennfentesek körében egyenlő az illető leírásával. Komoly szólista – titokban bármennyire kedvére volna is – soha nem vállalhat szigorú értelemben vett zenekari szólamot anélkül, hogy ne csorbulna a tekintélye. Ezzel természetszerűleg jár sajnos együtt az is, hogy a zenekari muzsikust viszont nemigen becsülik, általában elintézik a „csalódott” jelzővel. Az egész egy nagy számárság: kizárólag az elüzletiesedés hozta magával az „image” ilyen mérvű fontosságát; hovatovább azt szinte vigyázzállásban kell az arra kiválasztottnak éjjel-nappal őriznie. Ebbe semmiféle, úgymond „megalázó” vagy legalábbis megkérdőjelezhető momentum nem illik bele: a művész lehet leprás, narkós, AIDS-es, nem baj; de „méltatlan feladatokat” ne vállaljon.

Az akusztikai próba eredménye gyászos. A Tonhalle közönség nélkül visszhangzik, mint egy uszoda. Csak egy pillantást vehetek a zongorára, máris tolják kifelé, kezdődik a hangverseny. Fischer Iván – szokása szerint – csak a legutolsó pillanatban húz-

za fel a frakkot. Próbálok a MAROSSZÉKI TÁNCOK alatt gyakorolni a művészsobában, de érzem, hogy ezzel nem lehet pótolni egy nap – sőt most már kettő – kiesést. Színpadra lépés előtt a szokásos toj-toj, bemegyünk. A Tonhalle dugig tele, igazi koncerthangulat. A zongora egy perc után lehangolódik, de nemcsak ez zavar. Valahogy nem lehet rajta igazi nagy fortét kihozni. Mire ezt tudatosítom, máris túl sok energiát elhasználtam felesleges erőlködésekkel. A végére teljesen lemerevszem. A közönség valahol megérzi ezt, a siker nem kirobbanó. A szünetben a zenekari tagok s régi barátaim, ismerőseim – köztük olyanok, akiket huszonöt éve nem láttam – őszintének tetsző gratulációiból nem tudom kihámozni, vajon ők is észrevették-e. A KÉKSZAKÁLLÚ megrendítően szép, kiderül, hogy egyáltalán nem volt haszontalan a próba. Némileg zavaró, amikor a közönség – a szövegkönyv hangos lapozásával – aktívan részt vesz az előadásban, de túltesszük magunkat rajta. Fischer Iván kotta nélkül dirigál, közben súgja a szöveget az énekeseknek, én sikeresen csúszkállok ide-oda a cseleszta és az orgona között. A végén tomboló siker. Hazaérve a szállodába ismét felülkerekedik bennem a gyakorlás elmulasztása feletti rossz érzés, nehezen is alszom el.

Október 24.

Utálom ezeket a kora reggeli csomagolásokat. Ha csak tehetem, előző este már elkészülök. Sajnos tegnap erre nem volt mód, túl későn kerültünk ágyba. Lausanne-ig a buszozás kényelmes, érkezéskor még ebédelni, sőt utána valamelyes pihenésre is marad idő. A terem száraz, a zongora jobb, a cseleszta és az orgona rosszabbak, mint tegnap. A hangverseny viszont sokkal magasabb színvonalú; hiába, a pódiumon szerzett tapasztalatokat semmi sem pótolhatja. Egy váratlan esemény mégiscsak történik: a második rész alatt Polgár Lacinak a művészsobában hagyott tárcájából úgy eltűnik az impresszárió által délután kifizetett előleg – négyszázötven svájci frank –, mintha soha ott sem lett volna. A zenekar minden tagja gyanún felül áll, a KÉKSZAKÁLLÚ-ban – hatalmas együttes – valamennyien játszunk. Az egyetlen számba jöhető tettes helybéli. Laci elegánsan viselkedik, nem csinál botrányt, még a zenekar tagjaival is csak másnap közli a történeteket. Elgondolkozom a közel- és távolabbi múlt hasonló eseményein, amikor történetesen mi, magyarok voltunk sárosak. Ha csak tehettem, milyen kéjes élvezettel csámcsogott akkor rajtunk a nyugati sajtó! Mi most – bizonyíték híján – csak a gyanúperrel élhetünk, hogy ezek szerint becstelen emberek még a tisztes közép-nyugat-európai polgárok között is előfordulhatnak.

Október 25.

Ébresztő fél hétkor, villámgyors reggeli után busszal Genfig, majd repülés Londonba. A gépen hallom, hogy tegnap este Tamarától is ellopták a pénzét. Sajnos Gatwick-ra érkezünk, ez a repülőtér jóval messzebb van a városközponttól, mint a légi utasok által jól ismert Heathrow; az utóbbi azonban nem volt hajlandó fogadni a MALÉV különgépét. De úgy látszik, a társaságnak már meg sem kottyán két újabb óra buszozás, frissen érkezünk a szállodába. Leírhatatlan a különbség akár egy másodrangú svájci hotel és a Royal Scot között. Hogy a szoba icurka-picurka, hogy a frissen tisztított padlószőnyeg szinte kibírhatatlan bűzt áraszt, még csak megszoknám valahogy, de a keverő csaptelep hiánya európai, vagy ahogy itt mondják, a kontinensről jött ember számára elviselhetetlen. Pihenésre gondolni sem lehet, máris megyünk próbálni. Eleinte megzavarja a kedélyeket egy eltűnt bőgő – ez veszteséglistánkon már

a harmadik tétel –, de a lényeg az, hogy a Barbican Hall szép és – ami ennél jóval fontosabb – nagyszerűen szól. A környezet igazán inspiráló.

A hangverseny a kenti hercegi pár, sok magyarbarát arisztokrata és Pozsgay Imre – a fesztivál védnöke – jelenlétében zajlik. A himnuszokat a zenekar felállva (gondoljuk el: a csellisták is állnak!) játssza végig. A MAROSSZÉKI-t megint nem hallom, végre gyakorolhatok egy kicsit. Amikor belépek a színpadra, a notabilitásokat nem látom, ebben a pillanatban nem is igazán érdekel, itt vannak-e egyáltalán. A zongora kitűnő, a bal pedál ugyan egy kicsit mélyebbre megy a kelleténél, és nazálissá teszi a hangot, de nem zavar túlságosan, mert egész idő alatt érzem: értik, amit csinálok. (A versenymű vége felé eszembe jut, hogy Londonban ezt a darabot most játszom harmadszor. Első ízben a Royal Philharmonic Orchestrával adtam elő pontosan tizenhat éve, a kiváló – azóta elhunyt – francia karmester, Jean Martinon vezényletével, aki a főpróbáról való *egyperces* késése miatt úgy megorrolt, hogy többé nem állt szóba velem, sem a koncerten, sem utána. Ez szerencsére nem akadályozott abban, hogy észrevegyem ennek a Magyarországon is sikerrel vendégszerepelt muzikusnak tagadhatatlan kvalitásait; Paul Dukas C-DÚR SZIMFÓNIA-jának ugyanezen a hangversenyen elhangzott tolmácsolására mindig emlékezni fogok.)

A siker óriási, aztán hirtelen abbamarad a taps, mintha elvágta volna: felállt a hercegi pár, kivonultak, ilyenkor mindenkinek illik legalábbis úgy tennie, mintha sürgős dolga volna odakint. A szünetben a szokásos szerkli, gratulációk. A második rész egyetlen műsorszámát, Bartók CONCERTÓ-ját a nézőtér bal széléről hallgatom. Kicsit könnyednek, jobban mondva túlolajozottnak érzem az előadást, nincs nehézkesség ott sem, ahol esetleg szükség lenne rá, minden „bejön”. Lehet, hogy ezek kizárólag nekem szűrnak szemet, illetve fület, de megeshet, hogy egyszerűen eltűnt – mint felesleges faktor – az izgalom, lévén, hogy fáradtan csak a leglényegesebb dolgokra lehet koncentrálni. Az ELÉGIA gyönyörű. Kíváncsi lennék, képes lett volna-e a zenekar ezt ilyen szépen játszani a KÉKSZAKÁLLÚ előadásai nélkül (Bartók ebben a tételben saját bevallása szerint is operájából merít reminiscenciákat). A végén tomboló siker, amit az együttes Brahms VI. MAGYAR TÁNC-ának fergeteges előadásával hálál meg. Koncert után rövid találkozás a magas vendégekkel, mindenki kedves, egyszerű, senki sem fölényes. A díszvacsorára már nem megyek el: nagyon megfájdult a fejem, és hát hullafáradt vagyok.

Október 26.

Zuhog az eső, igazi londoni időjárás. Áldom az eszemet, hogy sapkát is hoztam, mert már korán reggel el kell mennem, szállodát cserélek. Délben visszajövök, hogy elbúcsúzzam a BFZ-től, majd rohanás a Maida Vale stúdióba, a BBC-zenekar főhadiszállására. Eötvös Péter kiválóan dirigál, friss, mint mindig, az együttes viszont olyan fásultan és rosszul játszik, mintha több hónapos távol-keleti turnéről érkezett volna. Pedig Bartók II. ZONGORAVERSENY-ét minden évadban előadják itt jó néhányszor. A hangverseny, amelyre próbálunk, hivatalosan nem része ugyan a magyar fesztiválnak, gyakorlatilag azonban igen. Az I. tételre nem marad időnk, majd a főpróbán. Helyette beszélgetés hármásban, Eötvössel és Dékány Bélával, a több mint harminc éve Londonban élő kitűnő koncertmesterrel. Egy perc után a politikára terelődik a szó, nagyon izgalmas, ahogy – háromféle rezidensek lévén – háromféleképpen látjuk a magyarországi állapotokat.

Kicsit rosszkedvűen megyek vissza a szállodába. Lehangel, hogy a zenekarokkal

már Londonban, a muzsikások egykori paradicsomában is bajok vannak. Még a pompás kínai vacsora sem feledteti rossz érzéseimet.

Október 27.

Az idő most már valószínűleg ilyen marad, hideg van, kezdem vékonynak érezni a ballonkabátot. Reggel Kurtágékkal – akik a fesztivál kezdete óta itt vannak – megyek át a Guildhallba, ahol egész nap a ...QUASI UNA FANTASIA...-t, Kurtág ún. „kis zongoraversenyét” fogjuk próbálni. A mű hangszerösszeállítása messze esik a szokványostól: többek között öt szájharmonika is szerepel benne! Megszólaltatása fáradságos munkát és igen nagy koncentrációt vagy pontosabban hitet igényel. Az ajánlás Eötvös Péternek – és nekem – szól, logikus lenne, hogy ő is dirigáljon. A karmesteri pulton ezzel szemben Sian Edwardst (nő!) pillantjuk meg. Késéssel kezdünk: úgy látszik, a híres angol pontosság a múlté. De a fegyelem sem éppen a legtokéletesebb, a London Sinfonietta nehezen rázódik össze. Pedig egykoron milyen nagyszerű volt ez a csapat! Miután az idő ugyancsak szűkre szabott, igényeinket jócskán alább kell adnunk. Az ebédszünetben egy általam azelőtt soha nem látott emberke, bizonyára valami szervezőféle, Kovács úrként mutat be egy másik ismeretlenné. Kurtágék már is helyesbíteneék, de intek a szememmel, hogy ne tegyék. Ma már derűsen tudom elviselni az ilyesmit – régebben hasonló esetekben majd megütött a guta –, akár rosszindulat, butaság vagy egyszerűen tájékozatlanság az ok. A délutáni próba már a kutyáké: másfél órával előbb be kell fejezni a tervezettnél, két ütős távozása miatt. Kár, mert most tele van diákokkal a terem – a Guildhall tulajdonképpen egy zeneiskola –, közben a darab frissen megjelent partitúrája. Kurtág vigaszdíjként előadást rögtönöz nekik – bár látom, hogy ő is ideges –, én meg felmegyek az emeletre gyakorolni, rám fér. A teremben elég hideg van, ám az agyonjátszott, de mégis minőségi hangszer kellemes emlékeket ébreszt bennem régi, éjszakába nyúló gyakorlásaimról a Zeneakadémián. Két órát maradok. A szállodába visszatérve rövid telefon-eszmeccsere Fischer Ivánnal – aki londoni lakos – a tegnapelőtti koncert sajtófogadtatásáról. Túlnyomórészt felsőfokban írnak a lapok, egyedül a *Daily Telegraph* nevezi „arid”-nek, vérszegénynek a játékomat (érdekes, ugyanez az újság 1973-ban ugyanezt a művet recenziálva, ki nem fogyott a dicsőítő jelzőkből – szinte lehetetlen, hogy azóta ennyit romlottam volna). Este bekapcsolom a tévét, Pozsgay, ma látom őt a képernyőn hetedszer, mióta itt vagyok. Itt még mindig hihetetlennek tartják, hogy odahaza kiáltották a köztársaságot.

Október 28.

Reggel főpróba a BBC-zenekarral a Royal Festival Hallban. Valószínűleg ez az egyetlen jelentősebb nyugati koncertterem, ahol oroszul is ki van írva minden. Furcsa a világnak ezen a táján cirill betűket látni, de hát szovjet művészek igen gyakran megfordulnak itt, s különben is, az angolok előzékenysége mindenre kiterjed. Azaz-hogy mégsem egészen: a számomra kirendelt öltöző ajtaján nevem újabb változata (KOVISIS) fogad. A próbára ez esetben a „próbálkozás” szó jobban illenék, mivel érdemi munkáról – az idő rövidsége miatt – szó sem lehet. A zenekar viselkedése minősíthetetlen: Eötvös Pétert olyan hangnemben oktatja ki az egyik klarinétos, hogy nem is értem, miért nem távozik. Én semmiért, még égbekiáltó hibákért sem szólok, csak azt várom, hogy túl legyünk már az egészen. Délután pihenés, tévézés (Pozsgay megint szerepel), telefonálgatás. A hangversenyre földalattival megyek, csakis

így van garanciám, hogy egyáltalán odaérek. Kottát csak illendőségből viszek magammal, tudom, hogy bele se fogok nézni. Rutinszerű előadásoknál ez csak zavart okozhat. Közvetlenül a koncert előtt közlik, hogy kb. egyharmad ház van. Nem csoda: a BBC gyenge zenekar hírében áll. Elkezdődik a zongoraverseny, másodpercek alatt kiderül, hogy ami nekem fontos, az együttesnek még itt, a pódiumon sem. Nem is hallok igazán, olyan falmellékien kísérnek. Közben utálok magamat meg a világot, folyton úgy érzem, mintha hamis pénzzel akarnék fizetni. Péter hősieesen küzd, de bárcsak itt volna a Fesztiválzenekar! A szünetben sokan bejönnek, de mondhatnak akármit, érzem, hogy ez az előadás többet ártott Bartóknak, a zenének, nekem, mint amennyit használni tudott volna száz jó. Ezzel az együttesrel mindenesetre ez volt a búcsúkoncertem: good-bye, BBC!

Október 29.

Vasárnap van, mégis aszfaltfúró hangjára ébredek korán reggel. Itt ma éjjel lépett életbe a téli időszámítás (nyertünk egy órát), és az esőt is fölváltotta a szél; majd elsodor, amikor kiszaladok újságot venni. Most van alkalmam először szemügyre venni a városnak ezt a részét. Tudom, hogy illene egy kicsit írnom Londonról, de ez a világ valahogy idegen tőlem, averzióm legyőzhetetlen. Sehogyan sem bírok megbarátkozni a kövekkel, a lehangoló tűzfalakkal, amelyek számomra nem a történelem, hanem az avultság levegőjét árasztják. Tévedés ne essék: mint a múlttal szükségszerűen szerves kapcsolatban lévő embernek, nem a szépen megöregedett épületek, hidak, falak – amelyek pl. annyira jellemzőek az angol *vidékre* – ellen van kifogásom, hanem a vacak, lebontásra régen megérett, eltakarításra váró limlomok tömkelege zavar. Világbirodalom ide, hagyomány oda, csúnya város London, menthetetlenül csúnya; ezen még az sem segít, hogy itt valóban mindent, de mindent megtalál az ember. Kényelmetlen és lehangoló lehet talán még a Buckingham Palace intérierje is. S bár jól beszélem a nyelvet, nem vagyok képes igazán követni a gondolkodás vargabetűit, naivan és értetlenül állok szemben az „understatement”-ekkel, a fitymáló magatartással, fontoskodásuk lényegtelen dolgokon mosolyra késztet, szomorúan csodálkozom az újonnan feltűnt arrogancián. Az emberek morális tartása a Thatcher-kabinet drákói intézkedései ellenére rohamosan hanyatlik, az egykori virágzó és méltán vonzó londoni zenei élet az üzlet ördögétől megszállva csupán vegetál.

Pontosan tizenkettőkor a gyomrom jelzi, hogy még a régi időszámítás szerint működik. Lassan elérkezik az ideje, hogy a Barbican Hallba induljak: ma délután szólóhangversenyem van. A zongora természetesen más – miért is ne lenne –, mint amelyen a Fesztiválzenekarral játszottam. Gyakorlok rajta egy órát, de nagyon nehéz járású, úgy érzem, mintha ólomból lennének a tagjaim. A hangoló félvállról veszi az inkább könyörgésnek, mint utasításnak hangzó megjegyzéseimet, egyébként az egész koncert alatt a tévét bámulja. Az első rész viszonylag szépen lemegy, szeretném egyben lejátszani a hat Liszt-darabot, ám a közönségnek ellenállhatatlan tapskényszere van. Még a GYÁSZGONDOLA után is azonnal felharsan a tetszésnyilvánítás. A CSÁRDÁS MACABRE ezen a hangszeren olyan fárasztó, hogy az ellenségemnek sem kívánom ezt az érzést. Schubert hatalmas B-DÚR SZONÁTÁ-ja ezen az estén rosszul jár: a közönség unatkozik – hogy Bulgakovot idézzük. De azért minden tétel után becsületesen beletapsolnak – emlékeztetőül: Londonban, a világ zenei fővárosában vagyunk! –, s a SCHERZÓ-t követően is csak azért nem, mert rögtön, „attacca” kezdem a zárótételt. A végén viszont aránylag elég korán abbamarad az ováció. Alig állok a lábamon, men-

nék is ágyba azonnal; egy régi tanítványom alig tud rávenni, hogy tartsak velük vacsorázni.

Október 30.

Reggel géperejű bérkocsival megyünk az Almeida színházba, amely kicsi, mocskos és bűdös, Kurtágék mégis lelkesednek. A helyszín ugyanis tökéletesen megfelelő a QUASI... előadására. Az együttes gyalázatosan viselkedik és – ami elszomorító – játszik, nemcsak ebben a műben, de a többiben is. Ha a BBC-konцерtról a Fesztiválzenekart hiányoltam, ezúttal Eötvös Péter kellene ide, az egyetlen, aki ráncba tudná szedni ezt a hordát. Mihelyst egy pillanatra le kell állniuk, csevegnek, fecserésznek, többen újságot olvasnak. Egy órakor az egész társaság, mintha rugóra járna, felpatlan: vége a próbaidőnek. Játszani egy hangot sem hajlandók többet, viszont ott maradnak, úgy kell kiebrudalni őket, mert mi természetesen szeretnénk tovább dolgozni. Délután bemegyek a városba kottát vásárolni, de a két legjobb bolt megszűnt, a harmadik elköltözött. Kénytelen vagyok az egészet holnapra, utolsó londoni napomra halasztani.

Este gyalog megyek a koncertre. Érdekes, mintha rövidebb lenne, mint a délelőtti taxizás. A színház zsúfolásig tele. A TRUSZOVÁ-t az első sorból hallgatom, valahogy átvergődnek rajta, de a szünetben senki sem boldog. A második féldő azután kárpótlást nyújt. A NYOLC ZONGORADARAB – annak ellenére, hogy nem gyakoroltam – sikerül, a HÁROM RÉGI FELIRAT már igen nagy hatást kelt. A JÓZSEF ATTILA-TÖREDÉKEK-ben Csengery színészi alakításával is remekel (hátról hallgatva nem tudom megállapítani, hogy a hevenyészett fordítás alapján tudja-e követni, aki nem ért magyarul). A QUASI... bonyolultságához képest eléggé jól megszólal, bár sok hibával. Sebaj, megismételjük. Kurtág homlokáról ekkorra már eltűnnek a ráncok, tud örülni a sikernek. Ha nem is egészen úgy, mint tavaly Berlinben és Bécsben, érzik az emberek, hogy valami rendkívülivel találkoztak. Kezdetnek nem rossz.

Október 31.

A mai hangverseny színhelye a St. Giles Crippelgate templom. Ha lehet, ez a koncert még fontosabb, mint a tegnapi: ma van ugyanis a londoni Kurtág-fesztivál egyetlen ősbemutatója. A Dalos Rimma verseire készült REQUIEM EGY BARÁTÉRT című dalciklusban ismét Csengery Adrienne a partnerem.

A Barbican épületkomplexumától közrefogott, kilencszáz éves fennállását ünneplő templomba lépve rögtön érezzük, hogy történelmi falak közt járunk. Járt ide Shakespeare, ezen a helyen esküdött örök hűséget Cromwell Oliver 1620-ban Elizabeth Bouchier-nak, itt temették el Milont (zongoraszékem bal hátsó lába a koncerten pontosan a hajdani sírhely fölött lesz), ennek a templomnak volt orgonistája Thomas Morley, akit természetesen ugyanitt helyeztek örök nyugalomra.

A hangversenyre való készülődés izgalmában sem felejtjük el ezeket a nevezetes dolgokat, pedig ez alkalommal a jelenkor hírességeiben sincs hiány. Eljött például Ligeti György is, aki tegnap csak operájának bemutatója miatt nem tudott ott lenni (párhuzamosan Ligeti-fesztivál is zajlik Londonban). Itt van továbbá egy sereg esztéta, kritikus, újságíró; Kurtágot sokan ostromolják, de ő elvből soha nem ad interjút. Az első szám a NYOLC ZONGORADARAB. Rosszabb a zongora, de jobban megy, mint tegnap. A kórusművekből sajnos csak foszlányokat hallok kívülről, de a Pilinszky-dalok előadásához már kinyitjuk az öltözőajtót. Egy tüneményes svájci basszista, Clau-

dio Danuser énekli őket, csaknem kifogástalan magyarsággal. A REQUIEM nem megy úgy, mint vártuk, ezért azonnal megismételjük az egész darabot. Másodsorra valamit sikerül megfogni. A közönség lelkesedése nem ismer határt. Ismét a JÓZSEF ATTILA-TÖREDÉKEK, de ez már a zárószám. Úgy érzem, Kurtágék most igazán boldogok. A magam részéről leeresztek, mint egy űftballon, a gratulációkat inkább csak hallom, mintsem értem. Sajnálom, hogy éppen most kell hazamennem, amikor az oroszánrész még hátravan.

Távozáskor a templomból kilépve magyar szó üti meg a fületem.

– Azért ő sem egy Bartók...

Hát ha más még nem is, ezt sikerült villámgyorsan eltanulnunk az angoloktól.

November 1.

Hajnalban sebtében bekapott reggeli, taxi, repülőtér. Megveszem az újságokat, csupa tudálékos maszlag, szinte semmi szeretet.

A légi út zavartalan, a gép az előre jelzett időben landol Ferihegyen. Már a buszból látom, hogy várnak. Mehet a szmoking a tisztítóba, az útlevél vízumoztatásra, én pedig mehetek egy hét múlva a badenweileri Kurtág-fesztiválra.

Gerald Larner

A NEMZET SZABADSÁGA KURTÁG GYÖRGY HELYE A MAGYAR ZENEI ÉLETBEN

Rakovszky Zsuzsa fordítása

Milyen szerencsés véletlen (ha ugyan véletlen): éppen akkor, amikor Magyarország a demokratikus átalakulásra készül, mi az ország művészeti életének egyik kiválóságát ünnepeľjük egy nagyszabású londoni fesztivál keretében. A „Magyarok” Fesztivál időzítése kétségekívül szerencsés ugyan, de éppoly kevésbé független a politikai helyzettől, mint az, hogy a szeptemberben Southhamptonban megrendezett Nemzetközi Új Zenei Hét egyik fő attrakciója a lengyel zene bemutatása volt. A háború utáni időszakban a demokrácia felé tartó politikai fejlődés és a művészetek nagykorúvá válása kéz a kézben haladt, és elválaszthatatlan volt egymástól, bármilyen visszaesések jelentkeztek is az egyik vagy a másik területen.

A Varsói Szerződésnek az a két tagállama, amely elsőként teremtette meg a demokráciát, elsőként enyhített több mint harminc évvel ezelőtt a művészetek politikai szabályozásán is, legelőször éppen a zene területén. Habozva merem csak leírni, hogy ez a tény mintha Sztáľint igazolná, aki a maga totalitárius elveinek megfelelően a zenében is megpróbálta elfojtani az egyéni tehetség minden megnyilvánulását. Az azon-

ban vitathatatlan, hogy míg a demokratikus Lengyelországnak megvan a maga Witold Lutoslawskija, a demokratikus Magyarországnak pedig a maga Kurtág Györgye, az NDK, Románia vagy Bulgária művészetét (mivel nincsenek nemzetközi rangú művészek, tekintve, hogy hiányoznak az ilyen tehetségek kibontakozását elősegítő körülmények) nem áll módunkban ünnepelni ebben az évben.

És nem véletlen az sem, hogy nagyjából ugyanabban az időben, bár egymástól függetlenül, folyik a Royal Albert Hallban a „Ligetitől-Ligetiről” című fesztivál, és a „Magyarok” Fesztivál az Almeidában, ahol Kurtág György munkásságával is megismerkedhet a közönség. Ebben az esetben azonban az időzítés már jóval kevésbé szerencsés. Sokkal tanulságosabb lett volna, ha ezt a két zenei eseményt, amely a magyar zenei hagyomány két legsikeresebb ma élő képviselőjét mutatja be, annak rendje és módja szerint összehangolják, ahelyett hogy ellentétbe állítják egymással. Igaz, az egyik zeneszerző annak idején, az 1956-os felkelés után úgy döntött, hogy elhagyja Magyarországot, a másik pedig otthon maradt, de ez még nem zárja ki, hogy legyenek bizonyos hasonlóságok a két életmű között, hogy az egyes művek utaljanak egymásra, sőt, ami azt illeti, azt sem, hogy a két zeneszerző igen jó barátságban legyen egymással.

Hiszen Ligeti volt az, aki – rövid nyugat-európai tartózkodás után – azt javasolta Kurtágnak, hogy neki is körül kellene néznie Nyugaton, hogy megismerje az ottani zenei életet. Így esett, hogy 1957-ben Kurtág az első adandó alkalommal csakugyan elutazott Párizsba, ám ő legálisan hagyta el az országot (a felkelést követő időszakban az nem ütközött olyan áthidalhatatlan nehézségekbe, mint korábban), így megmaradt rá a lehetősége, hogy visszatérjen Magyarországra, és ez is volt a szándéka. Egészen addig Kurtág nem sokban különbözött a Bartókot és Kodályt követő nemzedék többi tagjától (ő is, akárcsak Ligeti, Veress Sándortól és Farkas Ferenctől tanult a budapesti Zeneakadémián), és minden jel szerint a szocialista realizmus hűséges követője volt. Ám miután egy-két évig hallgatta Messiaen és Milhaud előadásait, és rengeteget dolgozott együtt Marianne Steinnelel, készen állt rá, hogy hazatérése után (harminckét éves korában) mindent előlről kezdjen, amit az is bizonyít, hogy 1959-ben írott vonósnégyesét az op. 1 sorszámmal látta el.

Mivel korábbi művei gyakorlatilag hozzáférhetetlenek, igen nehéz kijelölni Kurtág helyét a magyar zenei hagyományban, és stílári szempontból elhelyezni a „Magyarok” Fesztivál szerzői között. Amikor az ember első ízben hallja az opus 1-es vonósnégyest, könnyen arra a következtetésre juthat, hogy az új Kurtág szántszándékkal utasította el magától mindazt, ami nemzeti háttéréről árulkodott. Annyi bizonyos, hogy semmiféle utalással nem találkozunk benne se a magyar népzeneire, se Kodályra, és Bartókot is legfeljebb a mű megírás módja idézi, nem pedig a dallamanyaga.

Ezzel szemben – bár nem tudhatjuk, szándékosan-e vagy sem – közvetlen utalást találunk benne Janáčekre, és csakugyan, ha az ember Kurtágot hallgatja, ez a cseh zeneszerző előbb ötlük az eszébe, mint Kurtág bármelyik magyar zeneszerzőtársa. A hat rövid tételből álló vonósnégyes szerialitásának és aforisztikus szerkezetének megfelelőit megtaláljuk ugyan Webern munkásságában is, de az egyes tételek mozaikszerű szerkezete, az egymást követő apró „sejtek”, de néha még maga a hangzás is Janáčekre emlékeztet.

Ám az átlagos zenehallgató számára Kurtág hangszeres zenéje igencsak kemény dió. Kurtág ugyanis jóval kevésbé törődik a kontinuitással, mint bármelyik elődje. Az a hallgató, aki a VONÓSNÉGYES első három ütemében érzékelte a tematikus jelleget,

már a következő ütemben elveszti tájékozódását a négy játékos meghatározatlan hangmagasság felé törekvő glissandója és a láb alatt játszandó ütőhangszerszerű gesztuspárjai hallatán. A kontinuitást, akár csak Janáčeknél, itt is a drámai intenzitás pillanatig sem csökkenő feszültsége képviseli, csak éppen Kurtágnál kevesebb az ismétlődés. Az első tétel visszhangjai a mű végén oly távoliak, hogy voltaképpen nem is nevezhetők ismétlésnek.

Kurtágnak és Janáčeknek van még egy további közös tulajdonságuk is: mindketten élénken érdeklődnek az orosz irodalom és különösen Dosztojevszkij iránt. Egyik közeli barátja szerint Kurtágot időnként ugyanolyan heves lelki kínok gyötrik, mint Dosztojevszkij hőseit, és noha szemlátomást élvezzi a fekete humor némely termékeny fajtáját, annyi bizonyos, hogy többnyire rendkívül melankolikus tartalmú szövegeket zenésít meg. Ilyen például két legismertebb dalciklusának, A MEGBOLDOGULT R. V. TRUSZOVA ÜZENETEI-nek (op. 17) és a JELENETEK EGY REGÉNYBŐL (op. 19) című ciklusnak a szövege is. Mindkettőt Dalos Rimma, egy Budapesten élő orosz költőnő írta, s így érthető, hogy sok közös van bennük, elsősorban „asszonszerelem, asszonsors” jellegű témájuk és jórészt rövid tételek sorozatából álló szerkezetük. Ám a két ciklus között jelentős különbségek is vannak.

Az ÜZENETEK-et 1979 és 1980 között írta Kurtág Mary Thomas számára, és szerintem világosan érezhető rajta Peter Maxwell Davies és a Fires of London hatása (Davies 1970-ben látogatott el Budapestre). Schönberg, Ligeti és Bartók hatása is felismerhető, ám az EGY KIS ERÓTIKA című rész negyedik dalában, a CSASZTUSKÁ-ban az erőteljes ütőhangszeres részek és a „Hacker”-szerű klarinét szólam különösen élénken emlékeztetnek a Fires expresszionizmusára. Mary Thomas azonban sose adta elő ezt a dalciklust, és végül egy fiatal magyar szopránénekesnő, Csengery Adrienne előadásában ismerhette meg a közönség Párizsban, 1981-ben. Csengery Adrienne-t az Ensemble Inter-Contemporain kísérte, és az énekesnő a bemutató előtt hat hétig egyfolytában gyakorolt a szerző irányításával. Azóta Kurtág több mint száz dalt írt Csengery Adrienne számára, néhány dalnak pedig a szövegét is maga az énekesnő választotta ki. Ezek a dalok korántsem érződik olyan erősen az expresszionizmus hatása, mint az ÜZENETEK-en, de éppoly kifejezők, dallamosabbak, és éppolyan nagy követelményeket támasztanak az énekes technikájával és hangjával szemben, mint azok. Kurtág nem akarja, hogy műveit válogatás nélkül bárki előadja: azzal a követelménnyel, hogy a szopránénekesnő hangterjedelme háromoktávnyi legyen, kétségkívül a lehető leghatékonyabban védekezik az illetéktelen előadók ellen.

A hangszeres zene területén a kontinuitás problémájával szembekerülve visszaközött ugyan, a BORNEMISZA PÉTER MONDÁSAI-ban (op. 7) viszont megtalálta az utat a szekvenciálisan rendezett dalciklushoz, és ekkor született meg az a Kurtág, akit ma ismerünk. Ennek a rendkívül erőteljes műnek a megírása után hosszú időre alkotói válságba került (a dalciklust öt évig írta, 1963-ban kezdte, és 1968-ban fejezte be), ám az ÜZENETEK sikere és Csengery Adrienne felbukkanása megerősítették benne a hitet, hogy jó úton jár. Bizonyos hosszú távú, hangszeres zeneművek írására vonatkozó terveinek megvalósítása késik ugyan, például egy időre elhalasztotta a Kocsis Zoltánnak ígért zongoraverseny megkomponálását, de kárpótlásul itt van az olyan gyönyörű darabok egész sora, mint a fantasztikus KAFKA-TÖREDÉKEK (op. 24) és a JELENETEK EGY REGÉNYBŐL. Csengery Adrienne szerint ezeknek a daraboknak az ének-szólama Monteverdire emlékeztet; nekem, bevallom, megint csak Janáčeket juttatják eszembe.

Ugyanakkor Kurtág újabban mind többet enged látni magyar (vagy román) gyökereiből. A JÁTÉKOK című rendkívül izgalmas zongoradarab-gyűjteményében, amely miniatűrök naplószerű sora, helyenként népdalokra való utalásokkal találkozunk (ebből a művéből Kurtág és felesége, Márta november 5-én előadnak néhány részletet), és az 1961-ben írott NYOLC DUÓ (op. 4) óta a cimbalom állandóan ott szerepel Kurtág zenéjében; a JELENETEK EGY REGÉNYBŐL című dalciklusban az énekszólámot cimbalom, hegedű és nagybőgő kíséri, márpedig ez a román cigányzenekarok jellegzetes összeállítása, amit Kurtág akkor fedezett föl, amikor hosszú távollét után visszatért szülővárosába, Lugosra (ezt a helységet az első világháború után csatolták Romániához). És a KAFKA-TÖREDÉKEK hegedűszólamában az erdélyi cigányzenészek hegedűjátéka is ott kísért.

Annak a koncertnek, amelyet november 5-én hallhatunk az Almeidában, talán az a legizgalmasabb felfedezése, hogy II. VONÓSNÉGYES-ében, amelynek alcíme OFFICIUM BREVE IN MEMORIAM ANDREAE SZERVÁNSZKY (op. 28), Kurtág visszatér ahhoz a műfajához, amelyhez korábban csak egyszer, tíz évvel ezelőtt fordult, a TIZENKÉT MIKROLUDIUM-ban (op. 13). Sajnos bizonyos szerzői jogi bonyodalmak miatt – a darabban szerepel ugyanis egy idézet Webern MÁSODIK KANTÁTÁ-jából – Kurtágnak ez a műve csak kéziratos formában létezik, és így nem volt mód tanulmányozására. Azok, akik a mű budapesti bemutatójáról beszámoltak, azt állítják, hogy akárcsak orosz kollégája, Alfred Snitke, akit Kurtág rendkívül tisztel, Kurtág is az utalás művészetének megteremtésében találta meg a megoldást a hangszeres zene által felvetett strukturális problémákra. Bármi legyen is azonban a helyzet, szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy rövidesen alkalmunk nyílik a saját véleményünket is kialakítani róla.

(Megjelent 1989. november 2-án, Kurtág György londoni koncertje előtt, a Listener című hetilapban.)

Stambukely VII. 3
1936
(1978 bi.)

Peti jeny: kagy

gö-ze-ke-zott son ki-her ke-ges nyon kékkelan

Detailed description: This is a handwritten musical score for a piece titled 'Peti jeny: kagy'. It is dated 1936 and has a reference '(1978 bi.)'. The score is written on five staves. The top staff is a vocal line with lyrics in Hungarian: 'gö-ze-ke-zott son ki-her ke-ges nyon kékkelan'. The second and third staves are piano accompaniment. The fourth and fifth staves are also piano accompaniment. The music is in a key with one sharp (F#) and a 4/4 time signature. There are various musical notations including notes, rests, and dynamic markings like 'mp'. The handwriting is somewhat messy and includes some corrections and scribbles.

[Egy igéretesnek indult kaland
eleje-vege]

Detailed description: This is a handwritten musical score for a piece titled '[Egy igéretesnek indult kaland eleje-vege]'. The score is written on five staves. The first staff has a large blacked-out section on the left side. The second and third staves are piano accompaniment. The fourth and fifth staves are also piano accompaniment. The music is in a key with one sharp (F#) and a 4/4 time signature. There are various musical notations including notes, rests, and dynamic markings like 'mp'. The handwriting is somewhat messy and includes some corrections and scribbles.

Tandori Dezső

„LONDONI MINDENSZENTEK...”

Londoni Mindenszentek, Szpéróval mit üzentek?
Kell-e a régi kabátja; e tollal – vár odaátra?
Vagy ha csupán halogatja, kalitkám egyre kiadja,
Jók-e az égi lakók így, támad-e támogató frigy?
...Nézem a gépen a szárnyat; ahogy lenn föl-s-le-se járnak;
Nézem, ahogy feketülvén kékbe-fehérül az örvény,
Hallom, a gép – robajával – vinne, nem-átra, magával,
Integetek; fogy a vodkám; látom is így: ugye... ott... lám...
Innen azért egyelőre nem illek az égi mezőbe,
Romlani kell, kijavulni... De kell-e a télre a hol-mi?
Mindenszentek, Szpérót kérdem: amúgy... az... a vég volt?

Petri György két megzenésített versének kottája

Kurtág György: KEGY (zongora, ének – befejezetlen)

Kocsis Zoltán: EGY ÍGÉRETESNEK INDULT KALAND ELEJE-VÉGE (hegedű, harsona)

FIGYELŐ

RADNÓTI MIKLÓS NAPLÓJA

Sajtó alá rendezte Radnóti Miklósné. A szöveget gondozta Melczér Tibor, Székely Sz. Magdolna Magvető, 1989. 384 oldal, 60 Ft

1) A napló műfaja nagyon nehezen írható körül. Keletkezésének okai pedig oly sokfélék lehetnek, hogy akár csak válfajokba osztani is őket igen kérdéses vállalkozás. Ugyanakkor műfaj és ok mögött egyaránt áll egy egyszerű általános indíték. Írója a vele és a körülötte történeteket érdekesnek, fontosnak tartja följegyezni, mert vele és körülötte történtek. Miért tartja így, ezt viszont megint sokféle külső-belső mozgató magyarázhatja. Az ő személye kiemelkedő, a vele történetek fontosak, az ő kora mozgalmasabb más koroknál, s ő meg jobban látja a dolgokat kortársainál – és így tovább és így tovább. Egészen addig az egyszerű megfontolásig, fél, hogy elfelejti, s később nem tudja majd földézni a maga múltját. S ha író is az illető: fölmerült, de egyelőre föl nem dolgozott életmozzanataiból és tapasztalataiból, élményeiből és gondolataiból később művet, műösszetevőket formálhat. Mintegy elraktározza őket, jövődönt munkái nyersanyagaként és ihletőiként. Radnóti naplóírásában valamennyi említett s még említendő készítetésnek szerepe lehetett és volt is.

A történetíró, különösen a művelődés- és szociáltörténetíró számára a naiv, mindennapi ember följegyzései csakúgy fontosak lehetnek, mint a tudatos, magas iskolázottságúé is. Csak meg kell találni azt a szöveget, azt a léptéket, azt a kapcsolódást, amellyel egyiknek is, másiknak is közléseit a korszak képernyőjére vetíti, amellyel őket a képegszbe illeszti. Sajátos körforgás ez: az tudja igazán ezt a rávétítést, ezt a beléhelyezést elvégezni, aki már ismeri, s éppen ilyen, a napló családjába, rokonságába tartozó művekből is ismeri a kort. Ezért sajnálatos, hogy ez a napló ilyen *nagy késséssel* jelent meg.

Az viszont megint csak igen érdekes, s egy másik korszakra, ez esetben az elmúlt negyven esztendőre fényt vető kérdés, miért kellett a kiadásnak ennyit késnie. Lehet forrása e késésnek, persze, egyszerű személyes, alanyi tényező is: a közvetlen hozzátartozó, ez esetben a feleség, nem érezte még érzelmi vagy egyéb okokból elegendőnek a távot a történetekhez. Lehet, hogy így volt; de valószínűleg más megfontolás is közrejátszhatott, sőt ezt a föltételezett alanyit is befolyásolhatta.

2) A NAPLÓ-ban igazában – néhány tény-, esemény- és személyi kérdésen túl – semmi olyan általános elvi-történeti érdekű vonatkozás nincs, amit a magával szemben becsületesen őszinte literátorvilág ne tudott volna kezdettől. Viszont van egy egész sor, s éppen *a tudottakból*, amelyeket sem a hatalomnak, sem a hatalom által favorizáltaknak, sem pedig a hatalom által megnyerni óhajtott literátoroknak eleve nem állt érdekében nyomtatva, a közönség elé tárva, a közönségben tudatosítva látni. Ilyenek: a magyar literátor- és literátustársadalom meglehetősen részének közömbössége, részvétlensége az üldözöttekkel szemben, még a társadalmi haladás bizonyos kérdései, például a földreform mellett szólók részéről is. Vagy: a nemzeteszme erős áthatottsága a rasszizmussal. Vagy: a népiesek szívszív ellenérzése az európai előrehaladást mozgató liberális szociáldemokrata eszméket illetően. Vagy: a Németh László-iskola heves idegenellenességének, rágalmas vádjainak behatolása a köztudatba az ún. asszimilánsokkal szemben, s mélymagyar messianizmusának elfedő kártékonytsága a valódi kérdések tekintetében. Vagy: a neokeresztény, neokatolikus mozgalmak megnyergelése irodalmi iparlovagok által. Vagy: a munkásosztály tájékoztatatlansága s erős megosztottsága a náciizmus, illetőleg a szomszéd népek kérdéseiben. Vagy: a kommunista mozgalom nem különösképpen hatékony jelenléte és befolyása a munkások mentalitására. Vagy: a Hitler-Sztálin-paktum rendkívül kiábrándító sokkja az értelmiségre.

Vagy: a moszkvai emigráció szellemi beszűkültségének, esztétikai jelentéktelenségének riasztó volta. Íme, egy csokor.

Aztán olyan kérdésekben is sok képtelen, hamis törekvést gátolhatott volna meg e NAPLÓ ismerete, amelyek közvetlenül Radnóti költészetét, felfogását, állásfoglalását illetik. A Révai-adeptusok – akár népiesek, akár polgáriak, akár keresztények, akár zsidók – ama fölfölmerülő törekvése, hogy a hírhedt agyalmányhoz, a „Petőfi-Ady-József Attila-vonalhoz” illessék őt is, tökéletes képtelenségnek bizonyult volna. Arany számára mindenek fölött való, s nemcsak az irodalom tekintetében. A legnehezebb emberi helyzetében is hozzá fordul, s munkaszolgálatos zsákjában hordott műveihez minden tárgyánál inkább ragaszkodik; az ő költészetével akar társaiba is erőt, erkölcsi-szellemi lényegüket megőrző magatartást önteni. S ha Arany az örök állócsillag, *Babits*, a kezdeti ellene való lázadozása után, egyre inkább a csendes és bölcs, az igaz és óvó szavú atya szerepét, az indulattól mentes kritikus megtestesülését jelenti számára. *Kosztolányi* pedig a mestert, aki mindent meg tud csinálni; de nemcsak ezt – a szembenéző embert is. A HALOTTI BESZÉD-et úgy citálja, mint a lehető emberi magatartások s emberszemléletek egyik legmagasabbikát. *Márai* botlásait és zsurnaliszta beütéseit nem hagyja szó nélkül, de Európához ragaszkodását, mesterségtudását mindig nagyra tartja. S ha *Füst Milán* gyermeki önközpontúságát, örök sértődöttségét megmosolyogja is, ha *Kassák* folytonos bizalmatlanságát, tüskébe magába húzózkodását fönn tartással szemléli is, mindkettejük művészi teljesítményét szívesen ismeri el. *Ady*ről mindössze háromszor ha szól, s akkor sem mint példakép költőről; *Petőfi* művészetét, népszerűségét pedig némi gyanakvással veszi; s rá elsősorban *Németh László* ún. elméleteivel szemben hivatkozik, s veszi őt védelmébe. A közvetlen kortársak közül tán *Vas István*hoz érez legszemélyesebb kapcsolódást, s *Illyést*, mégpedig a prózaíró *Illyést* emlegeti legnagyobb respektussal, s ha néha közéleti ügyességét megcsipkedti is, soha nem hozza *Németh László* közelébe vagy éppen véle egy síkra, mint teszik ezt manapság némely utódok. A legfőbb kortárs élmény és példa számára azonban, a *Szép Szó* iránti föl nem engedő ellenszenv ellenére is, *József Attila*. Mégpedig az a kései és

betegséggel küzdő *József Attila*, akit nemcsak a Révai-protezsék, hanem egyes „lukácsosok” ellenében is olyan nehéz volt az igazán korszakos nagy költőként elismertetni.

3) Ez azonban már nemcsak irodalmi, sőt tán nem is elsősorban irodalmi kérdés. Hogy ezt világosan értsük, vessünk a NAPLÓ stílusára bármi rövid, de elemzőféle tekintetet. Hangnem és előadásmód, érdeklődéskör és magatartás, látás és modor tekintetében három szakaszra oszthatjuk.

Az első az 1938-as évig tart úgy, hogy a 38-as évet átmenetnek vesszük ahhoz a második részhez, amely valódi, erdélyi munkaszolgálatos idejéig tart, s amitől viszont a harmadik rész datálódik. Nem becsülnénk eléggé Radnótit, ha tagadnánk, hogy ez az első rész jó részt nemcsak érdektelen, de vonzást sem nagyon vált ki. Túlságosan sok a saját tehetségével, nagyráhatottságával való bíbelődés; a súlytalan irodalmi-poétikai okoskodás, a magatetsző műveltségélvezés és -megmutatás; főleg pedig a kicsit nagyos lélektani elméletieskedés, fölfedező magyarázkodás. A hang nemcsak mutál, de imitál is, és másol is. Nem egyvalakit, hanem az *irodalmisságot*. Apja második felesége, nevelőanyja szerelmi históriájának előadása után például az olvasó, ha nem tudná, ki írta, nem volna csoda, ha letenné a könyvet, olyan taszítóan mesterkélt, modoros, utánérzett.

A második részre röviden azt mondhatnánk, a hangnem már megvan, de a modor még nem egészen kész; a tárgy már érdekes, a felfogás azonban még nem mindig reveláló; a látás és előadás már jellegzetes, az egészbe fogás, a teljessé szerkesztődés viszont még kihagy. Persze a helyzetből is adódik ez: az egyes napokon igen különböző időt szán naplójára. Néha csak emlékeztetőt jegyez be, néha eset szintjén marad, máskor teljes történetet, gondolatvezetést mond el. Amit jellemzőnek mondtunk e szakaszra, az elsősorban ez *utóbbi* jegyzésfajta vonatkozik.

A harmadik részben aztán a *változás olyan nagy*, hogy olvastán az ember hajlamos azt mondani, nemcsak egy nagyon jó költőt, de egy majdani *kiváló prózaíró*t is veszítettünk benne. Előadása határozott, egyenmű, tisztázott; modora tárgyias, leveti az érezhetően szándékolt vagy visszacsengő idegen irodalmiasságot. A természetes közlés emelkedik, a helyzet

lélektanához alkalmazkodva, irodalommmá. A tárgy egyedi, de egyben általánosítást is erősen sugalló; a felfogás, az előadottakhoz való modális viszony világos, szuggesztív, összetettségében is egyértelmű; a személyes, erősen karakterisztikus látásmód nemcsak a történetté formáltak esetében kelti az egészben látott világ benyomását, hanem egy-egy eset utalásos előadása folyamán is. Az előbbire hozzuk föl a két kis román gyerekhez való barátságának előadását (103–104. o.), a nyomorult román öregasszony rettegésének bizalomra válását (112–113. o.) vagy az öreg hatvani cukorgyári munkás sors történetét (259–260. o.). Mindenik kicsi, karcolatnyi elbeszélésremek. Az utóbbira, a magánál többet, egészségbet jelentő utalásra meg a magukra maradt éhező kutyák rajzát, vagy a munkaszolgálatosok keserűségének a válogatatlan fadöntés „szadizmusában” való kitérését, vagy a fehér kesztyűs pökhendi főhadnagy búcsúzásának burleszk mozaikját.

Irodalomról itt viszonylag kevés szó esik. Írótsákról is ritkán, s többnyire messziről, mint szenvedőkről vagy mint tisztességtelenségüket föltárókról. Leszerelése, Babits halála s a *Nyugat* megszűnte után kerül újra előtérbe az irodalmi élet, de immár szorosan a közélettel egytűt.

4) Ez a harmadik rész, hogy úgy mondjuk, gyakorlattá testesülten mutatja meg magatartással érett erkölcsi-világsemléleti s történeti elveit. *Négyet emeljük ki közülük*. Elsőnek a nemzet kérdését. Nemcsak Németh Lászlóék kizáró, osztályozási és bíraskodási elveit és jogigényét utasítja el megvetéssel, de azok felfogását is, akik szenvedő alanyként elfogadják ezt a kizárást, ezt az osztályozást. Legélesebben az a vitázó levél mutatja ezt, amit – a különben igen nagyra becsült – Komlós Aladárhoz írt, a zsidó írók külön föllépése ellenében. Ahhoz a nemzethez tartozik mindenki, különösen pedig az író, hangoztatja nyomatékkal, amely nyelven, amely kultúrában, amely történelemben tudatosult, szellemi, erkölcsi lényé, azaz egyedi emberré lett, mégpedig magát szemlélő, világát érteni akaró, alkotni vágyó emberi egyéniséggé. Nem vérségi származása alapján tagja az ember egy nemzetnek; mint ahogy a nemzetben való értékét is egyéneként, erkölcsi, tevékenysége, eredményei minősítik, s nem valamely állítólagos

nemzeti alaptulajdonsághoz vagy prófétált történelmi küldetéshez való viszonya.

S ez szemléletének második alaptényezőjéhez viz: *katolicitásához*. Egy nemzetnek csak úgy lehet valaki igazán értékes tagja, ha ezzel együtt a nemzetek közösségének is értékes tagja. Az emberi értékek egyetemesek, az emberi életet védők, emelők. Radnóti megkezesztelkedését sokféleképp magyarázták. Egy bizonyos: semmiképpen sem „menlevélszerző” akció volt. Egyrészt maga mondja, hogy régóta készült rá, másrészt, hogy az általa választott vallásban látta a legteljesebben megvalósult a vallás legegységesebb emberi értékeit, funkcióit megtestesülni. Ugyanakkor, *szolidaritásból* a többi üldözöttel, ekkor külön is hangsúlyozza – egyébként számára többnyire közömbösnek tekintett – zsidó származását. Mennyire vette a kereszténységet teológiai-dogmatikai értelemben *kegyelemadónak*, nem lehet eldönteni. Nekünk úgy tűnik, szimbolikus, asszociatív jelentésére, értékére is esett legalább akkor a hangsúly.

S ez a harmadik vonáshoz viz át: kereszténységével egy olyan nagy lelki-történeti-társadalmi közösség tagjának vallja magát, amely, szerinte, mindenekelőtt a szeretet és a részvétel erényében nyilvánítja meg egyetemes-ségét. Hangsúlyozni kell, a NAPLÓ harmadik részének egyik fővonása a minden élő, főleg a minden szenvedő iránti részvétellel teli szeretet, szeretettel teli részvétel. Még az állatokra, sőt növényekre is kivetül nála ez a részvétel. Mennyire, hogyan volt korábban marxista, nem tudjuk. Itt az „osztálytudat” a szegényekkel, az elnyomottakkal, a megaláztatottakkal való együttérzés, azonosulás, a szeretet s részvétel parancsa s velejárója. Egyik legkeményebb, legkegyetlenebb részletét írja NAPLÓ-jának, midőn megtudja, hogy a hatvani cukorgyár fiatalon öreg, megrokkant munkásai milyen siralmas órabért kapnak rettenetesen nehéz munkájukért. Nem szatírává, hanem grasszálló, öngigazoló botránnyá válik szemében *Hatvany Lajos* baloldali irodalompartolása; fölháborodása odáig megy, hogy provokálja a báró unokaöccsét, a műhelyen lezseren végig-sétáló Hatvany Endrét.

Mindhárom említett vonást átjárta, egybekötötte, a világ széblettértékévé emelte az *individualitást*, a személyiséggé alkotott individualitás követelménye. Csak a magát szemlélő,

mérlegelő, formáló egyén választása igazi választás, odatartozása igazi odatartozás, alkotása igazi alkotás, gondolata igazi gondolat. Három példát, három következményt erre. Korábban is, de attól fogva, amikor már érett költő, hevesen elutasítja a csoportélmény, a csoportstílus, a csoportfölfogás magyarázatát a művészetben. Örök vitában áll Halász Gábor (diltheyes) nemzedékélmény-, nemzedékstílus-, nemzedékszemplélet-magyarázataival, okadásaival. Traklt, akiben igazában saját nyelvének irodalmi is csak később látják meg a század egyik igazán nagy lírikusát, mintegy ellenpéldaként fedezi föl: nem nemzedékének, hanem azokénak hangja az övé, akiket egyedi sorsuk ugyancsak ársaságra, társtalan-ságra, szélhelyezetre, halálközlekre ítelt. Móriczról ritkán, inkább semleges tisztelettel, mint személyesen szól. Kemény Zsigmond-át-dolgozása miatt azonban valósággal kirohan ellene, hogyan merte, micsoda semmibevevéssel az irodalom egységének tenni ezt. S hogy ez nemcsak Keménynek, a nagy írónak szól, mutatja, hogy Tolnai Lajos átírásának szándékát is hasonlóképp fogadja. S ha a NAP-LÓ első szakaszában némileg zavar az egyedi mesterségtudás önmagán való példázása, a másodikban s a harmadikban meghat áhítata Arany nyelvi-poétikai egységére (és sohasem különködése), József Attila szemléleti önállósága s versbeli egyedi invenciózussága, Kosztolányi egyéntsizetele és folytonos egyéni stílusbravúrja iránt; s éppúgy meggyőző, mint ama szenvedő társaival szemben való – részvéte ellenére is – idegenkedése, akik nem jutottak el a kereskedés és a pénz, az asztal és a bordély szokványörömein túl semmi egyedihez, holott anyagi lehetőségeiknél fogva juthattak volna. Mint *Babits Goethe* nyomán is, ő talán *Babits* nyomán is, úgy vélte, a tudatosult, az erkölcsi belátás alapján cselekvő egyének közössége a legnagyobb és a legegységesebb közösség. Az egyén nincs alárendelve s nincs fölébe rendelve a társadalomnak, *kölcsönösségi viszonyban van vele*, mégpedig úgy, hogy a társadalom *nem cél, hanem eszköz* az egyén lehetőségeinek kiteljesüléséhez.

5) Mindent összevéve: lehet, hogy egy politikai naplójának vagy éppen a hivatalos politikai iratoknak egy ideig tartó zárolása bizonyos ritka helyzetekben megokolt – az íróé, a nem közvetlen politikai tevékenységű embe-

rő (– a hátramaradott hozzátartozók személyi érdekeit, érzelmeit károsító részek, természetesen, kivételek –) gátolja a múlt tisztánlátását, ahelyett, hogy káros vagy egyszerűen csak hamis legendák képződését akadályozná. Ez esetben is ilyen következtetésekkel állunk szemben a késés okán.

Németh G. Béla

KÖNYÖRGÉS KOMOLYSÁGÉRT

*Balassa Péter: A másik színház
Szépirodalmi, 1989. 310 oldal, 53 Ft*

Nincs könnyű dolga az olvasónak, ha meg akar birkózni Balassa Péter A MÁSIK SZÍNHÁZ című esszékötetével. Nem az elemzések hivatkozásainak, utalásainak messze az átlagot (a szakmai átlagot) felülmúló műveltséget vagy inkább tájékozottságot követelő rendszere miatt, nem is az egyes mondatok sűrített, rengeteg rejtett információt tartalmazó tömörsége, sokrétűsége vagy a szóhasználat különösége miatt, hanem azért, mert nagyon nehéz megérteni, mit is olvasunk tulajdonképpen.

A kötet egy PARSIFAL-tanulmányrészlet kivételével 1976 és 1987 között különböző orgánumban, részben vagy egészben megjelent írások gyűjteménye. Nem a megírás időrendjében felsorakoztatva, hanem laza, tematikus összefüggésben fejezetekre osztva, mely elrendezés mélyén gyaníthatóan a szerző gondolatvilágába való módszeres bevezetés szándéka húzódik meg. Mondhatnánk, hogy az elemzés tárgyát képezi itt színelőadás, opera, hanglemez, film vagy drámaelmélet, de akkor nem fogalmaznánk pontosan. Ugyanis a művek, melyekhez az írások kapcsolódnak, valójában és többé-kevésbé bevallottan nem szolgálnak az elemzés tárgyául, hanem inkább alkalmat adnak a szerzőnek arra, hogy kifejtse különös, sok tekintetben eredeti nézeteit művészetéről, művekről, ideológiáról, az életünkről. Balassa Péter, ha jól értem őt, hatalmas ismeretanyaga ellenére sem mindenképp műelemző, esztéta vagy filozófus. Akivel itt ta-

lálkozunk, alig letagadhatóan, szelídsége, nyitottsága, türelme ellenére elfogultan szenvedélyes ígehirdető, vagyis próféta.

Persze ez a szó még mindig nem elég pontos. A prófétáknak ugyan általában vannak analitikus képességeik, és a próféták a valóság egyes jelenségeinek értelmezéséből építik fel példabeszédeiket, de a példa jelentősége mindig eltörlődik a tanulság, az ige mellett. Szerzőnk esetében nem ez a helyzet. Neveltetése, szellemi gyökerei és talán századunk kötelezően a tudomány bűvöletében mozgó kifejezőmódja miatt az analízis gondolkodásának uralkodó eszköze, és az ige éppen csak észrevehető szülött a létrehozásán munkálkodó hatalmas gondolati apparátus mellett. Vagyis Balassa korunk szorongó, állandó bizonyítási kényszerben szenvedő gyermeke, tudománnyal megvert analitikus-próféta, egy művészi eszközöket nem leelő művész. Ha jól érttem őt.

A továbbiakban megkísérlem megvilágítani, miért jutottam a kötetet olvasván a fenti következtetésre. Javasolom az esetleg már megrettent érdeklődőknek, hogy a könyv olvasását, a szerkesztés szándékai ellenére, kezdje a végén, az ÚJ TRAGIKUM című fejezettel (285. oldal), nemcsak azért, mert ez a kötet egyik legsikerültebb darabja, hanem mert itt kerülnek kifejtésre legvilágosabban a szerző látásmódjának fundamentális elemei.

Az említett tanulmány kiindulópontja egy nagy hatású, kitűnő színházi előadás, Jeles Andrásnak Dobozy Imre szövegére felépített próza-operája, összekapcsolva a hetvenes évek végének és a nyolcvanas éveknek néhány más jelentős művészi teljesítményével, elsősorban Petri György költészetével, Nádas Péter írásaival, Kornis Mihály, Spiró György drámáival, Fodor Tamás, Ascher Tamás és Ács János rendezéseivel. A fenti, egymástól nagyon különböző alkotók műveiben egy új, tragikus világlátás megjelenését látja közösnek, és Jeles előadását, mint ennek a világlátásnak legmarkánsabb megnyilvánulását elemzi. Mi is hát ez az új, tragikus világlátás?

„Sorsom kiált... Csak menj, követtek!” – mondja Hamlet, és ennél jobb, tömörebb összefoglalása a tragikus életérzésnek azóta sem született. Mégis félelemtől és részvétől zavart elménk minden korban újból nekilát felfogni a tragikum aktuális mibenlétét. Tragédiák nél-

kül talán élhetünk, az élvezetek széles körű fogyasztására, biztonságra, túlélésre programozó korunk legalábbis ezt sugallja, de a tragikum lehetőségének, sőt szükségességének tudomásulvétele (vagyis egy jó tragikumelmélet) nélkül biztos, hogy nem. A modern művészet történetét meg lehetne írni úgy is, mint a tragikus magaslat eléréséért folyó küzdelem történetét.

Íme, Balassa meghatározása: „*A tragédia nem egyszerűen stílár, atmoszferikus komorság, hanem egy létező világgép komolysága és szenvedélyessége: átéltsége, vagyis a sors világos felfejtése és benne az emberi lény problémáinak megoldásképtelensége vagy drámája feletti megrendülése, amely félelem és részvét által megtisztítja a tárgyat, vagyis az adott életproblémát.*”

Látszólag ugyanarról van itt szó, amiről Hamlet beszél, de valójában éppen az ellenkezőjéről. Ebben a tragikumképben, ahol vállalni kell (vagy lehet, tehát lehet nem vállalni is) a komolyságot, a szenvedélyességet, az átéltséget, nem a sors kiált az emberért, az ember küzd azért, hogy sorsa legyen. A komolyságtól, méltóságától megfosztott ember harcol a tragédiáért. De hát – mondhatnánk – tragédia vagy van, vagy nincs. Lehet-e a tragédiát akarni?

(Természetesen most úgy tűnik, hogy a fenti gondolatmenet összekeveri a tragédia hőstét és a tragikus szemléletű művészt, a tragédia alkotóját. De véleményem szerint ez a két dolog mindig is azonos volt, és Balassa tragédiát követelő világnézete, mint később látni fogjuk, különösen indokoltá teszi ezt az egybeomlást.)

Ha valaki látta Jeles András szóban forgó előadását, annak ellenére, hogy mindenképpen érzékelnie kellett a mű megrendítő erejét, egyáltalán nem biztos, hogy klasszikus tragédiaélményeihez hasonló hatások érték. A Dobozy-darab (a SZÉLVIHAR) ugyan tragédiának, sőt történelmi tragédiának íródott, de művészi és ideológiai silánysága kizárja, hogy valóban az legyen. Jeles átértelmezése még jobban kifejezi az alapanyag idétlenségét (ezért az ironizáló DRÁMAI ESEMÉNYEK cím is). Ennek ellenére Balassa ragyogó elemzésben bizonyítja be, hogy amit látunk, az grotesksége, hősnélkülisége, pátosnélkülisége ellenére tragédia. Az előadásban végletekig fokozott tartalmi és formai hazugság túllép a paródián,

és életünk tragikumát fejezi ki félelmetes erővel. Az a tény, hogy az alkotó a hazugságot választja az igazság felmutatásának közegévé, ez maga a tragédia. A végzet helyébe a mindent átfogó hanta lép, befonja a szereplőket, a befogadókat és az esszéírókat egyaránt. Vagyis a kibogozhatatlan hazugság hálójába gabalyodott tragikus hősök mi magunk leszünk.

A hazugság hálója mint végzet. Íme, máris kiderült, hogy Balassa tragikumelmélete mennyire helyhez és korhoz kötött. Amiről beszél, az a mi külön bejáratú, kelet-európai tragédiánk. Természetesen a tragikumnak ez az érzékelése túlmegy a közvetlen politikai motiváción. A harc a hazugság világának jellemzősége természetesen ellen is folyik, sőt elsősorban ez ellen folyik. Ezért a morális pátoz, ezért a tragikus szemlélet elszánt akarása. Vagyis Balassa nem a tragédiát követeli, hanem azt a következetes erkölcsiséget, amely a mi körülményeink között tragédiához kell, hogy vezessen (művészi ábrázolásban és az életben egyaránt). A hazugságok hálójában vergődő embernek, hogy hős legyen (hogy egyáltalán valaki legyen), különleges morális erőre és éleselméjűségre van szüksége, olyanra, ami ma már nem sajátja, amitől megfosztották, szinte születése pillanatában, tehát szükség van megújuló szellemi forrásokra, amelyekből táplálkozhat, amelyektől elzárták, vagy amelyek betemetődtek, különösen itt nálunk Kelet-Európában.

Ennek a kötetnek többé-kevésbé kimondott vezérlő elve ilyen források keresése, felmutatása a művészet, ezen belül elsősorban a drámai művészetek, hangsúlyosan a színház világában.

A valamivel több mint háromszáz oldalban témák, műfajok, ötletek, hivatkozások, elemzések elképesztő gazdagságban zsúfolódnak össze. Reménytelen vállalkozás lenne akár csak érintőlegesen is végigmenni rajtuk. Kénytelen vagyok néhány, a dolog természetéből adódóan sommás, Balassa lelkiismeretességéhez mindenképpen kevésbé méltó megfigyelésre szorítkozni, amivel módszerének legszembetűnőbb problémáit szeretném megvilágítani.

Ennek a módszernek legnagyobb pozitívuma, hogy kiindulópontja mindig az élmény, az a művészi hatás, amit a mű a maga egészében reá, mint elfogulatlan befogadóra, nézőre,

hallgatóra gyakorolt. Sajnos művészettel foglalkozó közírók esetében tapasztalataim szerint ez rendkívül ritka erény. Balassát becsületes és egyszerű műélvezői magatartása biztosan vezérli a művek és alkotói világában. Nem elméletei eredményeképpen tudja, hogy melyik a rossz mű, és melyik a jó. Minőségérzékelése szinte hibátlan. (Talán csak egyszer téved, Nádas TAKARÍTÁS című darabjának győri előadása esetében, ami az én emlékeim szerint sikerületlen alkotás volt. Ezeket az emlékeket inkább megerősíti, mint cáfolja Nádas Balassa által sokat idézett PRÓBANAPLÓ-ja. De ez a tévedés bocsánatos, hiszen egy hosszú időn át a színpadokról letiltott mű első előadásáról volt szó, és ez a fegyvertény joggal homályosította el a vállalkozás művészi kudarcát.)

Balassa jó művekkel foglalkozik, nemegyszer remekművekkel, de mint írásai elején gyakran bevallja, nem célja ezeknek az alkotásoknak a maguk totalitásában való elemzése, csupán nyersanyagként használja őket, illusztrációként mélyebb vagy magasabb elgondolásai kifejtéséhez. Saját megfogalmazása szerint műelemzés helyett a „jelentést” vizsgálja. De mi is ez a „jelentés”? Nem lehet más, mint a mű egyes hatáselemeinek a művön kívül álló rendszerbe való átemelése. Tehát a kezdetben elfogulatlan befogadót műelemzés-töredékeiben már prékonceptiók befolyásolják, és ez a módszer kiemelkedő, autonóm világú alkotások esetében legalábbis kétséges. Ráadásul az így nyert eredményeket előszeretettel kapcsolja össze más művek egyes részleteiből kiszűrt, az illető mű szüverén összefüggéseiből szintén kiragadott, átértelmezett gondolatokkal, és így hivatkozások, utalások nehezen átlátható és igazolható (persze éppúgy nehezen cáfolható), igen egyéni és igen önkényes rendszere jön létre. Lehetsz-e ez az eljárás egy esszéíró sajátos költészete, mely bevilágít az esztétika rejtelmeibe, de sajnos nem ez a helyzet. A remekművek iránt érzett közös lelkesedésünkkel visszaélve Balassa nyilvánvalóként kezel korántsem nyilvánvaló megállapításokat, nem evidens evidenciák tömegével bombázza az olvasó agyát. Az eredmény többnyire kétségbeejtő, különösen ha ismerjük az éppen szóban forgó műalkotást. A beavatottság boldog állapota helyett a kirekesztettség boldogtalansága lesz osztályrészünk.

Nádas Péter NÉZŐTÉR című kötetének elemzése közben Balassa, félvén, hogy Nádas őszintén feltárt problémáit a győri próbákkal kapcsolatban rosszindulatúan gondolják tovább, leszögezi, hogy „*van jó félreértés, és van rossz*”, sőt tovább megy, általánosítván a gondolatot: „*mert a válság állapota, amiben vagyunk, a földolgozás helyett a félreértést választja, óhatatlanul. Ez is hozzátartozik természetrajzunkhoz*”. Hát igen, erről van szó. Balassa módszere azt a benyomást kelti, hogy félreértések, félreanyagarázások bonyolult szövevényéből építi fel a maga gondolati rendszerét. Mintegy rendszeresíti a félreértéseket. Pedig gondolatai gyakran figyelemre méltóak, kár, hogy nagyon megnehezíti feldolgozásukat.

Az aktuális színházi állapotokat ostromozó INKÁBB A BÁBU? című tanulmányában egy kis részletet idéz Rilke gyönyörű NEGYEDIK DUNÓI ELÉGIÁ-jából (Rónay György fordításában). Most a csonka idézet még csonkább lényegét citálom ide csupán:

– csak most jött a táncos.

*Nem az. Elég. S bármilyen könnyed is,
álruhában van, polgár lesz belőle
és konyháján át megy be a lakásba.*

*Nem kellene e félig teli maszkok,
inkább a bábu. Az telt.*

A Rilke-vers elemzésétől itt el kell tekinteni (kérdés, hogy egyáltalán lehet-e kielégítően elemezni egy Rilke-verset). Természetesen nem a színházról szól. Erősen egyszerűsítve talán azt mondhatnánk, hogy egy, az öregedés küszöbén álló, az örökkévalóra tekintő férfi nehéz, de kőkemény elfordulását fogalmazza meg az érzékelhető világ múló értékeitől. A színház itt csak hasonlat, a lélek színpadán (hanyadszor már) lezajló folyamatok plasztikus kifejezésének eszköze.

Balassa a színésztől a „*naturalizmus*”, valamint az „*absztrakt-elidegenített stílus*”, a „*vértelen érzékeség színházával szemben, az ürességgel szemben a szenvedély és gondolat színházát*” követeli. „*Embereket szeretnék látni a színpadon, és emberi viszonyokat, melyek teltek.*” „*Az előadás nagyon szóljon valamiről, az örömet akár a kétségbeesés és a vadság szférájába terelve.*” S mivel minderre a jelenkori színház nem képes, másik színházat szeretne. Inkább a bábu? Látszólag tehát ugyanazért jut ugyanoda, ahova Rilke, és minden rendben van.

De ez a gondolatsor a MEGHÍVÁS KÖZBEN című fiktív naplórészletben kezdődik el tulajdonképpen. Itt a színészt mint ördögűzőt elemzi: „*A színész... fölveszi az emberiség álarcát, fölveszi a gonosz rítus lepleit és fátylait, hogy megszűnjön a maszkban, persona legyen, semmi több, csak a hangon át történő Beszéd eszköze...*” „*A színész kietlen, sivár mozdulatok és arcjátékok, hamis, de mélységesen átélnek hitet és akart maszkindulatok együttese, nem-ember, per sona. Pusztá közlés, megjelenés...*” És megint Rilke a csattanó: „*A színész kénytelen inkább Rilkével a bábút szeretni: önmagát. Mert az – Rilkével szólva – telt, amennyire csak egy bábu lehet...*”

Figyeljünk a két gondolatmenetben felhasznált ugyanazon Rilke-idézet funkciójában és tartalmában rejlő óriási, de rejtett különbségre. Az első (a kötetben és időrendben a második) gondolatmenetben: „*Embereket szeretnék látni a színpadon, és emberi viszonyokat, melyek teltek.*” Rilkéhez a fenti elvárás teljesületlensége miatt érzett csalódás juttatja el: Inkább a bábu? A második (a kötetben első) esetben pedig a szakrális, mágikus, szertartásos kifejezőmód követelése. Itt a lemondás pozitív program, a színészparadoxon megoldása. Inkább a bábu! De ez a bábu már nem ugyanaz a bábu.

Vagyis Rilke bábuja először azért telt, mert legalább nem hazudik, mint az ember teszi, szálnalmas kóc és drót mivoltában megnyugtatóan azonos önmagával, másodsor viszont azért telt, mert üressége, „nem-ember” volta mágikus erejű kifejezés lehetőségét hordja magában.

Ezt a két különböző gondolatot természetesen össze lehet kalapálni egy többé-kevésbé koherensnek látszó színházelméletté, valahogy így: Ha már a színész nem lehet a színpadon hazugság, hamisság nélküli teljes ember, akkor legyen jel, pusztá közlés, s ezt a közlést töltsük meg a világ nagy misztériumainak kifejezésével. Például használjuk ördögűzésre. Volt és van ilyen színház, különösen a Távol-Keleten, archaikus formák örökös-ként, de ezek a formák a mai európai színházban csupán (inkább halott, mint élő) kuriózumoknak számítanak. Persze ha valaki kisétál a Hősök terére, ott megfelelő díszletek között találkozhat a „bábu”-val, kettővel is egyszerre. Mindkettőre igaz a meghatározás: „*sivár mozdulatok és arcjátékok, hamis, de mélységesen átélnek*

hűt és akart maszkindulatok együttese, nem-ember, per sona. Pusztá közlés, megjelenés...” Díszőrséget állnak ök, szép tiszta egyenruhában, és csak a „lényeket” tartalmazó mozdulataik legalább ezer évet akarnak kimarkolni az időből. Erre gondolt-e Balassa? Mi köze van mindennek Rilkéhez, pontosabban, Rilkének mi köze van mindehhez? Kulturális dekoráció ő itt, végig nem gondolt gondolatok díszítőeleme. Balassa módszerébe, mely műveltnék és elegánsnak tűnhet, akaratlanul is be van programozva a homály, a félreértés lehetősége.

De nem szeretném, ha a „rossz félreértők” táborába kerülnek. Balassának a lényeket illetően igaza van. Igaza van, amikor támadja a naturalista rutinból dolgozó színészeket, igaza van, ha tiltakozik az enervált „gondolatiság”, a szenvedélynélküliség, a formátlanság ellen. A Diderot színészparadoxonában rejlő kérdéseket mindig újra fel kell vetni. Így született például Sztanyiszlavszkij színjátszóiskolája is. De megannyi Rilke-idézetben sem oldódhat fel egy kimódolt, túlhaladott vagy éppenséggel primitív válasz.

Nádas Péternek színházelmélete impulzust adott néhány nagyon jó színdarab megírására, de ezeknek a daraboknak meggyőző színpadi megvalósítása még várat magára. Valószínű, ez színházaink ma létező legnagyobb adóssága a kortárs drámairodalommal szemben, de én azt gyanítom, hogy a probléma megoldása nem abban rejlik, hogy az elméletet megpróbáljuk visszafordítani a színpadra.

Az európai színházban hosszú ideje már a színész személyisége áll a centrumban. Az a művész, aki tehetségében mindig másként, egyszeri, megismételhetetlen módon képes megoldani a paradoxont. Az az ember, ha tesszik: polgár, aki annak ellenére, hogy olykor a konyhán át közlekedik, a színpadon mégis hiteles lény, akinek „jelenléte van”. Reméljük, hogy a Nádas-darabok is előbb-utóbb megtalálják maguknak a megfelelő, hiteles személyiségeket.

Balassa tehát, úgy tűnik, a problémákat jól érzékeli, de túl sok mindent, sokszor egymástól merőben különböző megközelítést igénylő dolgokat kísérel meg egybesűríteni tanulmányaiban. Ez a kitűnő részletek, mély és eredeti megfigyelések ellenére zavarosságához, esetleg a kérdések végiggondolásának elhanyagolásához vezet. Remekműveket lehet

elemezni, megérteni és megértetni, vagy rajongani értük, de egységes világgépet nem lehet felépíteni belőlük, de még igazolni sem velük. Ez módszertani hiba. Fordítva is igaz. Lehet erkölcsi és politikai követelményeket, esztétikai elvárásokat megfogalmazni, lehet valamilyen új stílus profétájának lenni, de akkor vállalni kell ennek személyességét, az eredeti megfogalmazás minden kínját, és nem szabad mások műveit paravánként használni, az elemző objektivitás látszatát keltve elrejtőzni a kultúra összerángált kulisszái mögé.

(A stílus, mint mindig, Balassa esetében is pontosan jelzi a gondokat. A tömörítés, a különböző dolgok összefogásának kényszere néha remek megoldást eredményez. A film erotikáról írt tanulmányában például a technicizált, elidegenedett és misztifikált szeretkezés-dömpingről szólva így kiált fel: „*Obskúrunk!*” Sajnos sűrűbben találkozhatunk szószörnyetegekkel. Ljubimov budapesti DON GIOVANNI-rendezése „*szerializálta*” a szegény énekeseket, a karmestert, még a zenekart is, Kornis Mihály pedig egyenesen „*karnevalizmusban*” szenved, mintha nem lenne elég „*izmusunk*”, meg Kornisnak elég baja.)

Honnan hát ez a zűrzavar, amely nem nélkülözi a tehetséget? „*Bűne a koré...*” – kívánczik ide az idézet, és a Jeles-előadásról szóló, már említett tanulmány egyik központi gondolatmenete jól megvilágítja annak igazságát.

Balassa szerint a DRÁMAI ESEMÉNYEK alapvető inspirációját a „68-as értelmiségiek” magyarországi válságában kell keresnünk. A 68-asságban a tradicionális baloldali progresszió utolsó fejezetét látja, és Jeles előadásában ennek a gondolkörnek végleges meghaladását ünnepli: „*Jeles létrehoz egy olyan nézőpontot, amely a 68-asság elitista, majd dezillúziós és öndesztuktív tudatfolyamatába nem fér bele.*”

Kimutattam már, hogy Balassa efféle belelátásai nagyon is kétségbe vonható igazságtartalmúak, mint ahogy az az ötlet, hogy Jeles visszavetítve a „68-as értelmiség” élményeit 56-ra–, „...1956-ot olyan elitmozgalom következményének mutatja be, amely nem válthatja meg a »lent«-et...” – nyilvánvalóan nem igaz. Jeles, ha így járna el, ha 56-ot bármilyen összefüggésben egy elitmozgalom következményeként ábrázolná, nagyon hazug művész lenne. (Csak egyszer láttam ugyan az előadást, de meg mernek esküdni rá, hogy ezt nem teszi.)

De nem ez a fontos most, hanem az a jelentőség, amit Balassa a 68-as szellemiség hazai hordozóinak tulajdonít.

Így látatja őket: „A 68-as értelmiséget sok tekintetben elitáriánus góg és autoriter személyiség-tendenciák nyugtázták. Később a szabadító alapeszmék, kifutás és szeretetletika meg egyszerű szolidaritás híján a magánélet terrorisztikus alakzataiban próbáltak életben maradni.” A morális értékek útját a nevezett értelmiségiek előtt „...a baloldali szótárból kiüzetett testvériség (szeretet) hiánya zárta el, továbbá az, hogy a magánszférát ez a magatartás csúfos vereségre és lepusztulásra ítélte, azáltal, hogy hagyta áthatni valamely összemberi, individuumtelenes eszkatológiával, súlyosan ideologikus tradícióból kiindulva, hogy a szükséges és lehetséges hatalomgyakorlást mindenekelőtt a saját eliten kell autoriter módon érvényesíteni...”

Egyértelmű, hogy Balassa itt a baloldali értelmiségiek egy szűk csoportjáról beszél (habár ezt elfelejti tisztázni), azokról, akik alapvetően bolsevik hagyományokon nevelődtek fel (túlnyomórészt Lukács György szellemi vonzókörében), és 68-at a kelet-európai kommunizmussal kapcsolatos utolsó illúzióik elvesztéseként élték meg.

Ez a szellemi és emberi válság sokkolta jól érzékelhetően Balassát is, és ennek a válságnak a leküzdése érdekében elegyítette a testvériség jelszavát immár nélkülöző baloldali gondolkodást egy erős katolikus hatást mutató szeretetfilozófiával, a kultúra értékeinek alapvetően morális szemléletével, hogy vállalhassa ismét, szép kifejezésével élve, az európai kultúra baloldalának „eretnek-anarchista” örökségét.

Így aztán a hazugság világának jellempusztító, tragédiafosztott sötétjétől megundorodva, negatív oszlopszentként (ha szabad Örkény tréfáját kiforgatnom) leásta magát egy jó mély kútba, ahol csak azt kell szemlélnie, amit érdemesnek tartott magával levinni. Őszintén remélem, hogy észreveszi, a kinti sötétség már nem olyan áthatolhatatlan, esetleg virrad is, talán érdemes kimászni.

Nagy szükség lenne rá, hisz igen kevesen vannak ma, akik a művészet dolgait érve érzékenyen, eredeti módon írnak. Hibáik, tévedéseik ellenére is meg kell becsülnünk őket.

Babarczy László

HÍMVESSZŐ ÉS IRODALOM

- Görgey Gábor: *A vadászszönyeg*
Maecenas, 1988. 232 oldal, 55 Ft
Molnár Géza: *Az elpazarolt birodalom*
Szépirodalmi, 1986. 637 oldal, 57 Ft
Szalay Károly: *Szerelmes éveink*
Magvető, 1985. 376 oldal, 40 Ft
Szalay Károly: *Párhuzamos viszonyok*
Magvető, 1988. 559 oldal, 58 Ft
Szalay Károly: *Bikakolostor*
Magvető, 1989. 604 oldal, 80 Ft
Szász Imre: *Ménesi út*
Második, átdolgozott kiadás
Magvető, 1987. 411 oldal, 46 Ft

A könyvek listája (is) talán meghökkeníti az olvasót. S joggal: nagyon különböző tradíciójú, nagyon különböző minőségű írók kerültek e felsorolásban együvé, s ami fő, nagyon különböző önértékelésű művek. Molnár Géza elele főművének tekinti regényét, s Szász Imre könyvében is érezhető a nagy ambíció, míg Görgey Gábor célja a kellemes és persze tanulságos lektűr lehetett. Szalay Károly három kötetben érzékelhető a menet közbeni váltás, az első, olvasmányosnak szánt regényes memoárféleség az olvasói siker nyomán kezdhett folytatódni és sokszorozódni.

De a közösség is feltűnő. Ezek a művek bizonyos jellegzetességeik alapján egy rövid életű műfajt képviseltek az elmúlt évek magyar irodalmában, amelyet tárgyilagosan s minden előzetes ítélet nélkül félpornóknak nevezek. A fél előtag itt több mindent jelent. Azt, hogy egyes esetekben nem csak, másokban vélhetőleg egyáltalán nem kereskedelmi megfontolások vezették az írókat. Sőt az OXFORD SZÓTÁR némileg körben forgó meghatározásával az „obszcén vagy szemérmellen tárgy kifejezésének vagy felidézésének” célja nem is öncél e művekben, noha az sem szükségképp kárhoyzatható. A részben hagyományos, részben azonban cenzurális okokból az elmúlt évtizedek magyar irodalmában jelen lévő szexuális tabu provokálása minden esetben együtt jár a politikai cenzúra áthágásával, kikezdésével, irritálásával. A (viszonylag) leplezetlen beszéd a politikáról felszabadítja és igazolja a szerkezezséről való leplezetlen beszédet, a tiltott, de hagyományosan jutalmazott odamondogatás

a tiltott és hagyományosan szankcionált szabadszájúságot. Árukapcsolás, mondhatjuk alacsonyról közelítve a témához, a kimondás két nagy akadályának elhárítási munkálatai, mondhatnánk emelkedetten.

A kimondhatóság akadályai persze különböző természetűek. A politikai tiltást a civilizatorikus gátlástól világok választják el, s mindkettőt a kimondandó nem létezővé varázsolásától (amikor nincs vagy csak a bűn és a betegség terminusaiban van *nyelv* valami kimondására). Ám bármennyire is különböző a *van, de* nem engedélyezett, a *van, csak* nem kimondható, illetve a *nincs* világa, ezek mégis éreztették egymásban sajátos hatalmukat. Mindhárom világ jelen volt a magyar életben, mind a szexusban, mind a politikában. Ha szabad előzetes bíráló megjegyzést tennem ezekre az olyannyira különböző színvonalú könyvekre, akkor ez éppen ezzel kapcsolatos: szabadszájúságuk a politikában kizárólag az engedélyezettség cenzurális falainak áttörésére, a szexusban kizárólag a civilizáció megreformálására irányul. Az első esetben – mindegy, hogy milyen következetességgel és milyen politikai radikalizmussal; ezt nem vizsgálom, mert nem politikai kritika a céloom – nyilvánosságra hoznak egy nyelvet, amelyen, legalábbis az értelmiség nagy része évtizedek óta érintkezett egymással, csak evidens cenzurális okokból nem nyilvánosan. A második esetben felszabadítottak egy nyelvet, melyet civilizációnk ilyen-olyan okokból viszonylagos szigorral az intimszféra körébe utalt (mi sem éke-sebb példa erre, mint hogy *szavai* a nyilvános használatban jelentésüktől megfosztva, kontextusukból kiemelve – *bazdmeg* – neutralizálta). Hogy a nyilvános politikai beszédetől való megfosztás évtizedek alatt civilizatorikus és persze személyes depravációvá vált, az nem tűnhet ki ebben a szerkezetben – még akkor sem, ha szavakban elismertetik. Nem tűnhet ki ugyanis művészileg: a karakterekben. Hogy az erotikus nyelv nyilvánossá tétele nyelvi problémákat is fölvet, amikor egyszerre fehér lapokon olvasható a szeretkezés nyelve, hogy ezt minden e tekintetben fölzsabaldult irodalomnak ki kellett találnia, ez az ugyancsak művészi probléma elhomályosul vagy föl sem merül a kimondás lázában. Végül a harmadik, a sötét világ, a nincs világa ezekben a művekben valóban egyszerűen

nincs, mert a politikai statement kétségtelesen *igaz*, az erotika pedig – egészséges.

Azt persze gyorsan tisztáznunk kell, hogy a politikai beállítottság korántsem azonos. A különbségek finomszerkezetét mellőzve is világos, hogy Molnár Géza más csoportba tartozik, mint a többiek, akik – ha már – beleillegnek egy leírásába: „*az irodalmi jobboldal reprezentánsai voltak ezek... műveik a lappangó ellenzékiesség széles skáláján fogalmazódtak...*” (AZ ELPAZAROLT BIRODALOM, 382. o.) Főhőse Kossuth-díjas, főszerkesztő, írószövetségi alelnök, képviselő, a rendszer féltett gyermeke, csakhogy... Ezt a regényt megjelenésekor teljes visszhangtalanság fogadta, ami irodalmi értékét illeti, teljes joggal. De az irodalomnak, kivált a prózának dokumentáris értéke is van, s e tekintetben – egyszerre látelkedésként és tünetként – bizonyára megérdemel három bekezdést. A panasz, ami a regény tartalma, ugyanis igaz. Az úgynevezett konszolidált irodalompolitikának erkölcsileg kétségtelesen az egyik legviszolyogtatóbb – noha, tegyük hozzá, és ez a hozzátétel is erkölcsileg züllesztő jellegére vall: pragmatikusan bizonyára hasznos – oldala volt a mélységes megvetés azokkal az írókkal szemben, akiket *támogatott*. S az áhítatos tisztelete azoknak, akiket *túrt*. (S a rettegés attól az igencsak kevéstől, akit *tiltott*.)

Molnár Géza hőse felbomlását követi ebben a képtelen helyzetben, abban ugyanis, hogy a hivatalos elismertség közmegvetés tárgya, még maguknak az elismerőknek a szemében is. De azt mondhatnánk, a regény maga is bomlottan, felbomlott állapotban követi ezt a felbomlást. Hol tárgyilagosan leírja a priviligiumokat, amivel e rendezhez tartozás jár: fantasztikus utazásokat (a 60-as években), a másodpercek alatt kikilincselhető rózsadombi öröklakást, a korlátlan előlegeket, a rendszeres whiskyszüröslést stb.; hol teljes mellel beleveti magát az intrikákba: a főhősnek csökken a befolyása stb.; hol újra és újra nekilődül az „eszme” megvédelmezésének, pontosabban a regényben oly gyakran szereplő újmagyar szóval *felvállalásának*. S mivel mindebbe regény és főhős kibogozhatatlanul belebonnyolódik, marad a szexus – ebben a könyvben stílárisan is nyomon követhetően pótszerként –, marad – az író becsületére legyen mondva – a hős szívinfarktus általi meggyilkolása, marad – szervesen ellenpontként, a mű végére

biggyesztve, regényt a regényben – a főhős hátrahagyott írása egy ideális kommunista orvosról, amelynek írásakor az író, nem a hősrő, hanem Molnár Géza író olyannyira elvesztette türelmét, hogy a nyilvánvalóan magnós nyersanyag legkilégőbb szálait sem varrta el.

A hímvessző pedig regnál, a regény erotikus csúcspontja egy „magyar módra” való bugyiletépés egy Párizs környéki chateau kertjében. A nő szeméremtest kétszer is kilencoldalnai távolságban „*forró kis állat*” (Görgeynél: „*meleg, bundás állat*”), „*s mikor a gyönyör a test vad vonaglászai, rángászai közben tetözött, s miután egymásba olvadva, még mindig szorosán összetapadva feküdtek, Miklós, dobhártyájában hallva szíve lázas, nehéz harangütéseit, arra gondolt, ebben a szürke, nehéz és közönséges életben is megjelenik a csoda*”. (161–162. o.)

Görgey Gábor *dolgozata* – hogy ezúttal a helyén használjam a mostanában elharapódzott kifejezést – igénytelen-elegáns módon tulajdonképpen megoldotta a maga elé kitűzött feladatot. „*Szeretett a szőnyegen szeretkezni*” – hangzik első mondata, s egy kiadós szeretkezés keretében regéli el mindazt, ami hősenek a becses szőnyeg és a becses ifjú hölgy kapcsán a zivatáros ötvenes évekről eszébe jut. A helyzet kissé mesterkél, mert a gondolatokat a jelenlő gyönyöröktől időnként eltéríteni a szerelmi techné hasznos eszköze lehet, de széles ívű, izgalmas történetek egész sorát közben végiggondolni talán mégiscsak csökkenti a „*kimerítően nagyszerű ölekezés*” intenzitását. Mint ahogy mesterkél a frappánsabb kifejezések s megfogalmazások („*Sartre irodalmi pénisz*”, „*Le a tangával*”, „*Egészséges erotika*”, „*Ágnes lovagol*”, „*Nóra is lovagol*”) lapszéli kiemelése is. A csattanó is erőltetett, hogy ugyanis Ágnes, a szőnyeg hölgye, a régi szeretőnek, Nórának a lánya. De van egy politikai memoár a kitelepítések világáról, a tábornok apa nem is érdektelen jellemrajzával, a vadászszőnyeg kultúrtörténeti krimije az ávós-becsős '56-ban újra feltűnő figurájával stb. Mindezt jó adag idő választja el a jelen időtől, amikor az ötven felé járó férfi szeretkezik a szőnyegen. Nehéz is összekötni a két időt, s ez korántsem válik hasznára a főhős jelleme plaszticitásának. Am éppn ez a hiány nincs teljesen ellentétben magával e jellemmel, azzal a hüvös úrifűsűsgal, amely saját életében is főképp csak meg-

figyelő. Mindent összevetve a regény egy kulturált író könnyű mutatónya, s mivel nem is akar több lenni, jőban van önmagával.

A tán kissé zavarosabb viszony önnön produkciójához Szalay Károlyt egyenesen arra sarkallta, hogy (eddig) utolsó könyvében, a BIKAKOLOSTOR-ban egész apológiát hevenyessen a pornográfiának, az „*őszinte, meztelen erotikának*” – állítván, hogy a halál mellett ez volna a művészet alaptémája. Nos, téved. A pornográfia, hiába régi a szó, modern jelenség. Modern a szexust *elkülönítő*, az érintkezés, az ember, a kultúra teljességéből kiemelő gesztusa. Ha Giorgione ALVÓ VÉNUSZ-ának ölet kétségkívül fogó és nem takaró tartása valakit – mit sem törődve az arc tökéletes meditív nyugalmával – arra ösztönöz, hogy CSIKLÓJÁT BIRIZGÁLÓ VÉNUSZ-t; egyértelműen maszturbáló nőt lászón (BIKAKOLOSTOR, 126. o.), akkor ez éppenséggel a modern, pornográf látásmód. „*...ezek a két lábón járó genitáliák...*” (SZERELMES ÉVEINK, 41. o.) Emögött az a rettenetes naturalista tévedés van, hogy az emberek *lényegében* mindig egyazon módon *gyaktak*, és amit történelemnek, kultúrának, civilizációnak nevezünk, az változatos állótozet, de ha lehullanak a leplek, ha *merünk őszinték lenni*, akkor – nos, akkor marad a meztelen, egészséges kopuláció.

Szalay Károly könyveiben van valami primitív – noha intellektuális – ravaszság, s van egy kétségkívül dicséretes szeretet tárgya iránt. Ami az elsőt illeti, a lehetséges kritikai reflexiók egy részét a könyvbeli reflexiók (gyakran lapalji jegyzetek) özönével játssza ki. Néha még arra is főlhívja a figyelmet, hogy más írőktől merít: Karinthy Ferencről, Szentkuthytól. (Említhette volna többször is: a SZERELMES ÉVEINK kurvajelenetével kapcsolatban – 83–89. o. – például Csurka István TISZTÁLKODÁSTÓL TISZTÁLKODÁSIG című emlékezetes novelláját.) A tárgy iránti dicséretes szeretet illetően leírásokból oknyomozható: „*Szép húsos, vaskos szeméremajka volt, mélyen fekete nyílás. Szemét lehunyva feküdt, mozdulatlanul, két formás combja szétnyitva, valósággal integetett.*” (PÁRHUZAMOS VISZONYOK, 199. o.) „*A combtövek között tenyérnyi széles, izmos öle volt, dúsan göndörödő fekete szőre, a szőzet közepén kicsi lila nyílás, és a nyílásból előbűjő halvány rózsaszín csiklója, olyan nagy és olyan gyönyörű, amelyet még álmodni sem mertem volna magamnak.*” (Op. cit. 218. o.) „*A kis szűk*

nadrágocska lepréselte a szórét, olyan volt, mint valami sűrű, dús anyag.” (SZERELMES ÉVEINK, 252. o.) Ám ez valóban pusztán a tárgy iránti szeretet, ami nem jobb, nem is rosszabb a bundás állat-metaforánál.

Mert az okos vagy okoskodó reflexiók elháríthatják a fölületes vagy prüd kritikát. De annak a *nyelvnek* a valódi természetét, amely itt megszólal, nem leplezhetik. Ez ugyanis Szalay Károly önvédelmével szemben nem a páros nemű öröm magafeledt himnusza, s ezért nem is a szexuális intimszféra szavainak és tetteinek nyilvánosságra hozatala, hanem a *férfitársaság* az előbbinél nemtelenebb emléképeinek és fantáziáinak publikussá tétele. Az ember akár még legfutóbb szeretőjét sem szokta „*példátlan szigorúsággal megkúrni*” (PÁRHUZAMOS VISZONYOK, 37. o.), vagy „*példás szigorúsággal megdugni*” (BIKAKOLOSTOR, 440. o.), de nagyon is így szokta – ha szokta – az *esetet* vagy képzelt esetet cimborái előtt fölleveníteni. Nők ennek megfelelően nem is szerepelnek Szalay Károly regényeiben. A női alakok lepusztult irodalmi toposzok (a halálos beteg, aki utoljára kivirágzik a tomboló szeretkezésben, a paraszti Magna Mater, akinek anyásága, szemérmessége szilaj szexualitást rejt, a „nimfomán” nő stb.). S persze a férfiak sem alakok, hímvesztjük „*fülöp*”, „*filkó*”, „*milord*”, kedvezőtlen esetben „*pöh*” névre hallgat, de ők legalább – hiszen itt minden csak férfiszemzőgből nézetik – előadják azokat a politikai igazságokat ’56-ról, kommunizmusról, kádárizmusról, Németh Lászlóról, miegyébről, amelyek jó lelkiismeretet biztosítanak az írónak a báró Beverneki Kemény Farkas-féle kellemetes férfifantáziákhoz. Inkább olvasnék egy jó, egyszerű hard pornót! Amikor a műfaj rövid életét említettem, erre gondoltam: a politikai cenzúrát immár nem kell áthágni, a bukinisták pultjain pedig megjelenik az áruféleség tiszta formájában, remélhetőleg előbb-utóbb nem *csak* a Czére házaspár (Perella márkinő et Co.) tollából.

Most pedig magasabbra kell vetnünk tekintetünket. A MÉNESI UT-at valóban író írta – ebben hasonlatos Görgey Gáborhoz –, s valóban valami súlyosat és jelentőset akart mondani – ebben nem hasonlít A VADÁSZSZÖNYEGHEZ. A regény egy időseőd férfi és egy fiatal nő nagy, erotikus találkozását kapcsolja össze egy nemzedék s tán nemzedéki mítosz, az

utolsó Eötvös-kollégiumi generáció titkának, igazi történetének feltárásával. A fiatal nő ezt kutatja, ezért jár interjúzni a férfihoz, s ezekben születik meg szenvedélyes kapcsolatuk. A regényt a kollégium utolsó éveinek és felszámolásának legfontosabb dokumentumai egészítik ki.

A vállalkozás nem sikerült, s ezt szomorúan kell mondanom, mert a bírált könyvek közül egyedül itt érezhető művészi küzdelem az anyaggal, itt érezhető egyedül a felismerés, hogy embert csak úgy lehet karakterizálni, ha nem szakítják el a *mű tettek vele* ez esetben történelmi-politikai kérdését a *mivé lett* individuális kérdésétől. Itt érezhető egyedül művészi törekvés a *normatív szexustól* való megszabadulásra, s tárul fel a „pornográfia” kiaknázatlan lehetősége a magyar irodalomban: hogy ugyanis a szexualitás által való önismeret – az irodalom fogalmaiban a szexualitás és az erotika minden emberben és minden érintkezésben egyszeri titkának fölidézése, mint *jellemzés* – a legerősebbek egyike, ha nem a legerősebb. Hogy a hatalom, amit nyerünk vagy nem nyerünk, megnyerünk vagy elveszítünk egy másik test és ember fölött, a hatalom, ami kölcsönös vagy egyenlőtlen, a világról és önmagunkról való legnagyobb tudássá konvertálható.

Szász Imrét a művészi radikalizmus hiánya, jelesül tisztázatlan viszonya főhőséhez térítette el könyve e lehetőségétől. Valami – persze nem morális, hanem írói értelemben vett – gyávaság, mely sokszor tetten érhető könyve lapjain, legkivált a végkifejletben, ahol a halálra ítélt kapcsolatot bizonytalanul mégiscsak megörökíti. Más oldalról pedig az alcímben is föltüntetett REGÉNY ÉS DOKUMENTUM tisztázatlan viszonya egymáshoz. Mert itt nemcsak arról van szó, hogy a 263 oldalas regényhez 142 oldalnyi dokumentumanyag csatlakozik a függelékben, hanem arról is, hogy a kollégiumi történet memoár jellegű felidézése szervesen kapcsolódik a jelenkori történet regénystilizációjához, s ezért még nála is nehézségekbe ütközik a főhőst és egykori kollégistát mását összekapcsolni.

Szeretnék rámutatni egy idézettel arra a pontra, arra a lehetőségre, amely Szász Imre könyvét értékes és tiszteletre méltó vállalkozásból jelentős művé tette volna. „*Román Anna megfordult, és meglátva Forrai kimeredő hím-*

tagját, térdre esett előtte és ráhajolt. Tükörképük, a térdelő lány, a rogyant szürke nadrágból kibúvó hímtag a látvány leírható csúfságával és leírhatatlan elragadtatásával mindkettejükben már-már az önkívületig fokozta az izgalmat. Fordított narcizmus, gondolta később még sokszor Forrai, a maga bomlását a szép fiatal test mellé helyezvén.” (144. o.) Igen, ha ez a fordított narcizmus lehetett volna a regénynek nem is vezéreszméje, hanem vezérlő formája, akkor lett volna több, mint ami: az itt tárgyalt többi könyvnél persze jóval magasabb színvonalon kórkép és tünet.

Radnóti Sándor

ROSSINI ÉS A BRAZÍLOK

Ferencz Győző: *Omlásveszély*
Szépirodalmi, 1989. 70 oldal, 28 Ft

Először is hadd toldjam meg egyvel a fenti adatokat: a kötetsterv és a tipográfia Práczky István munkája. Épp ilyennek képelem az ideális verseskönyvet: puha fedelű, de tartós, célszerű és elegáns, majdnem olyan, mintha egy előkelő angol kiadó, mondjuk a Faber and Faber terméke volna – még a tartalomjegyzék is elől van, mint az angol könyvekben. Mind ez nagyon is helyénvaló Ferencz Győző esetében. Nemcsak azért, mert angol nyelv és irodalom szakos tanár, angol könyveket szerkeszt és fordít, de egész lényében és költői alakításában is van valami angolos. És persze hatottak is rá angol költők, azzahogy eleinte inkább az amerikai John Berryman, a modern önvalómáslíra egyik hangadója, később azonban, ahogy érlelődött, visszafelé tájékozódott az időben, aminek kitűnő fordításokat is köszönhetünk többek között a klasszicista Pope és a barokk Donne műveiből.

Már első kötetében is (HA NEM LENNE SEMMI NYOM, 1981) feltűnő volt a kettősség: a nyelv túróképességének határait feszegető analitikus szemvedély és – ezt folyvást ellenpontozva – egy szintetizáló, a hajmeresztő szintaktikai és szemantikai kalandokba bocsátkozó mondatokat szilárd verstani alakzatokba, különös előszeretettel szonettformába irányít-

tó igény – és tudás. Voltak természetesen magyar mesterei is, de Ferencz Győző hangja, látásmódja, élményköre, nyelv- és verskezelése kezdettől fogva összetéveszthetetlenül a sajátja. Nem ragadta magával semmilyen mozgalom, sem politikai, sem poétikai – talán ezért is nem keltett a tehetségével arányos feltűnést. És talán éppen anyagának kivételes egyedisége igényelt legalább a külső formában valami általánost, hagyományon, közmegegyezésen alapulót. Mert amúgy e szonettekben sem a közlés hangneme, sem maguk a közlendők nem hívják fel rá a figyelmünket, hogy költéssel van dolgunk, és még csak nem is tüntetően nem. Mintha egy megkezdett beszélgetést folytatna a szerző valakivel, akivel fél szavakból is értik egymást. Nem mindig világos, hogy miről van szó, de az igen, hogy a gyökeréig hatol a csak neki, de neki aztán életbevágóan fontos kérdésnek. És nemcsak a kérdésnek: a szavaknak is, melyekből a választ kirakja. Mint egy boszorkányos elektroműszerész, jelentéskörüket megbontja, átköti, váratlan szikrákat csíhol – és mindent, mondom, úgy, mintha csak társalogna. Ami mutaványnak sem utolsó; ő azonban mindenekelőtt önmagával akart tisztába jönni, az alakuló, felnövő önmagával.

Eltelt nyolc év, és ez a mostani karcsú kötet már a felnőttkoré. A kapcsolatok alakulásának tárgyi körülményei, a magántörténelmi fordulópontokat sejtető intimitások – hogy „*A kisvasút-sínek / nem ott vezettek*”, hogy „*volt még egy fölkkukorica-evés*” – kiszorultak az érdeklődés homlokteréből, maradt az önmeghatározás egyre kínzóbb és egyre elvontabb régiókba merészkedő igénye és ennek a dolog természetéből és az élet alakulásából egyaránt adódó nehézségei. „*Mintha nem én volnék, aki akkor előttetek álltam: / Úgy állok most itt, ki előtt, s nézem magam akkor*” – ez a két hexameter, illetve a belőlük készült – és a címlapon meg a borítón is leleményesen kiaknázott – betűszöves találat a nagyon tudatosan szerkesztett kötet közepe táján, mintegy a tengelyében. Ez az átlós mintába rendezett szónégyzet, ahogy az első sor egymás alatt mindig egy betűvel csökkenve fokozatosan elfogy, és a másik, a gondolatjelekből képződő átló túldoldalán, a visszajáról kitelik, mintha a betűvető egyszerre játékos és fájdalmas melankóliáját vetütné elénk, egyfelől leképezve az életet elszántan

megérteni igyekvő elme bebörtönözöttségét a nyelv egyezményes és magukból oly könnyen kiforgatható – bár a költőnek épp ezzel hasznára is váló – jeleibe, másfelől megérezkítve a múlt idő keserű következményeinek megvilágosodását, ahogy egyszer csak összeáll a kép, mint a jó regények egy-egy lírai kilátópontján. És itt feldereng a kötet figyelmes olvasójában, hogy e látszólag oly elvont gondolati líra háttérben egy fejlődésregény cselekményének a körvonalai is kivehetők. Az első kötetben még Sturm und Drang-korszakában megismert hősünk úgymond révbe ért: családot alapított és hivatást választott, méghozzá olyat, amelyben magára találni látszott – másokban. Biztos helyen állt: a tanítványai előtt. Hanem aztán az élet kényszere úgy hozta, hogy másba kezdett, majd megint másba, de abba se hagyta végleg egyiket se: „*Csúsztatam egymásra három időt*” (A HÁRMAS ÚTNÁL). És közben úgy érzi, egyre messzebb kerül önmagától. Csakhogy mi is voltaképpen ez az ön maga, ez az én? A kérdésből számos további ágazik szét. Mikor – és miként – *van* az ember egyáltalán? „*Vagyok, vagyok, hogyne volnék*” (TÚL SEJTHETŐ HATÁROKON) – na de biztos ez? „*Honnan tudjam, hogy életben vagyok / Még?*” (IDEGEN LAKÁSBAN) És mikor *nincs*? „*Azt akarom, hogy ne legyél*” – mondja, bizonyára nem a fizikai megsemmisítés szándékával (UTÓSZÓ). „*Kettő helyett nem lenni: ennyi dolgom / se volt: helyett nem lenni, szüntelen!*” (KIJELÖLT HELYEK) „*Most arra várok itt, hogy elfeledj, / És mi lesz, hogyha sikerülni fog. / Megérezem-e és mit, ha nem jelentek / Semmit: s ami történik így, esik / Velem? Vagy veled? Is? Ha nem vagyok.*” (AMIKOR MEGPRÓBÁLT ELFELEJTENI) Én és ti, én és te – ez a névmásokba lepárolható viszonylatrendszer uralodik a kötet első felében, a mindig kétes érvényű valóságból a nyelvtan menedéke felé tapogatózva. De a nyelvtan is szétfoszlik (NYELVTELEN EMLÉK-KÉPP), és a valóság sem hagyja magát: ha közvetlenül csak egy vers erejéig is, betör Ferencz Győző gondosan elkerített magánvilágába, minden helyi és tágasabban kelet-közép-európainak titulált balkáni mocskával és kificamodott Szózat-tanulmányával (A TANULSÁG). Ha úgy tetszik, ez is egy fejezete a látens Bildungsromannak: pedagógus hősünk osztálykirándulás alkalmával „*a csoportos vasúti / Kedvezmény érvényesítésekor*” megtapasztalja a magyar valóságot. Ami Vö-

rösmartyból a saját világába beépíthető tanulság, az a „*halnod kell*”. „*Éljem bele magamba magam, / Föltérképezve, hátha, így / Megvont időm határait*” – olvassuk a következő oldalon. És mostantól – nem időrendben, hanem a kötet szerkezeti rendjében haladva – az én-én viszonyé a vezérszólal, mégpedig a múlt és kimért idő közegében. Ámbár ez a kimérség sem olyan egyszerű. Már a kötet első versében azzal jár a végig-gondolás, „*Hogy nem tudom, mi az, hogy vége van*”, az utolsó versek pedig rendre valamiféle túljutás lehetőségét feszegetik, túl azon a határon tudniillik, amely nem más, mint önmaga. „*Rosszul vagyok az abroncsolt világban, / Szorongok benne, hogy magamra-váltan; / Mint búra, szűk héj feszülök / Magamra: félig-alig áteresztve, / Mi terjedne szemközti fél-terekre. / A feloldás mind sürgetőbb.*” (ROSSINI ÉS A BRAZILOK)

Ezekben a versekben a gondolat menete a szokásosnál nagyobb szerepet játszik. Mégsem támadhat az a benyomásunk, hogy a vers csak álruhája az eszmélkedésnek. Lator László mesterien elemezte (*Kortárs*, 1989/8), hogy például a TÚL SEJTHETŐ HATÁROKON című versben hogyan forrósodik elemi lírává az elvont okfejtés és a természetudományos szakszerűség. Meg aztán Ferencz Győző nemhiába járta ki az angol metafizikus költészet iskoláját. Maga és elvont tárgya közé nemegyszer beiktat valamilyen nagyon konkrét (vagy másként elvont: például összhangzattani) metaforát vagy hasonlatot, és ennek pontos, érzékletes kibontásán keresztül éri el célját: „*Ha épület volnék, most darabokban / Lemállanék rólam a vakolat, / És kiütöznék rajtam, úgy, ahogy van, / A megroggyant víz a felszín alatt*” (VIGYÁZAT; OMLÁSVESZÉLY!) – ezt valóban akár Donne is írhatta volna, már amennyiben ma és Magyarországon él (mert a hasonlat a belső meghasonlás tágabb külső környezetét is megeleveníti – „*Hogy nem maradt nyomtalan belövés / És bekötés...*”). Aminthogy az OLY SZÜRKE SÁV-ban meg az elshuhanó mostból a múlt alig-áttekinthetősége egy eltéveszthetetlenül kelet-európai vonatút apránként, szinte észrevehetetlenül kibontakozó metaforájában képződik meg. Ez a két vers és mellettük az ÖRÖK JELENIDŐBEN kiemelkedő darabja nemcsak ennek az egyébként is magas színvonalú kötetnek, hanem az egész újabb magyar költészetnek – és talán az „újabb” is csak fölösleges óvatoskodás.

Hosszan lehetne részletezni, milyen kivételesen magas fokon tudja Ferencz Győző a mesterségét. Hogy milyen új hangszerelésben és célokra képes felhasználni például a magyar alexandrint, az öreg, agyonstrapált felező tizenkettest (FÉLÁLLÁSBAN; MINT SZÉL FÚJ ÁT HAJAMON). A VIGYÁZAT, OMLÁSVESZÉLY!-ben, miközben a feltételes módot finoman átjuttatja kijelentő módba, a hasonlatot metaforába, és a pontosságot így az enyhe groteszk-ségig csigázva („*És most lép ki rajtam, vissza se néz / Utolsó lakóm, én, s hogy elhagyottan / Mered homlokzatom*”) kivédi a témában rejlő melodramai veszélyt, még arra is futja az erejéből, hogy az angol költészetben is kivételes Spenser-féle szonett amúgy is bonyolult rímképletét még egy fokkal tovább szigorítsa. De alighanem többről is van itt szó. Nehéz nem tulajdonítani valamiféle jelentést annak a nagyon szembeeső ténynek, hogy omladozó ház-önmaga képét milyen megbonthatatlanul szilárd szerkezetűvé építi fel a költő – még a cím sem áll kötetlenül: rímelt az utolsó két sorral! Arra már nem mernék vállalkozni, hogy ezt a jelentést meg is határozzam, mindenesetre érzek valami hasonlóságot azzal, ahogy a KÉT HEXAMETER akkor és most-jának csődbevállását olyan mozdíthatatlan és a szemnek is tetszetős képletbe rögzíti. Vigaszul? Ellensúlyként? Ironikusan? Vagy mind a három okból? Vagy netán a játékos virtuozitásnak az az ösztöne működik itt, amelyet a zenében például Rossini, a futballban a brazilok testesítenek meg? És amelyet Ferencz Győző az utolsó pillanatra szándékozik tartalékolni: „*És az lesz az igaz, ott / Meglődulni majd, más cél ahol úgyszincs: / Magamon oly könnyelműn jutni túl, mint / Rossini és a brazilok.*”

Akárhogy is, ha fölmerül – és joggal fölmerülhet – a kétség: hogyan és merre folytatható ez a költészet, amely a maga aggályosan a lényegre csupasított kérdéseinek ennyire módszeresen a végére járt, reményt meríthetünk az energiataralékoknak abból a bőségéből, amely a mégoly nagy gondnal megmunkált sorok mögött is ott érezhető.

Várady Szabolcs

HATÁR GYŐZŐ: AZ ÉG CSARNOKAI

*Auróra Ezotéria sorozat 7.
London, 1987. 171 oldal*

„A mennyekben az isten jobbán Pál apostol
ül, balján Markion (Origenész)”
(Victorinus Limes:
Caenecula maxima caeli, frg. 239.)

1

Amikor Victorinus Limes, a költő és tragédia-író, akinek homlokát – nevével ellentétben – sohasem övezte a jól megérdemelt babérkoszorú (özön közöny), a jóllakott öregség korába lépett, felhagyva az opus magnum, a falakkal övezett város kiépítésének tervével, végérvényesen elhagyta e falak kínálta menedéket (intra muros), s a birodalom egy másik, az iméntitől távol eső régiójába költözött. Miután jól beszélt a birodalomalapító parvenük divatos nyelvét, a görögöt – ezt a félig-meddig archaikus idiómát, amelyből egykoron szinte egyszerre tűnt elő a tragédia és a filozófia –, némi reménye volt arra, hogy iskolát nyisson mint filozófus és rhétor; tanítványokba plántálja át emlékeit, egy kétségtelenül termékeny és hosszú élet tiszteletre méltó gyümölcseit, amelyeket – még töredékeiben is – megirigylhetett volna bármely filozófus vagy szofista. Számot vetve azonban a kíméletlen gyorsasággal múló évekkkel, s pontosan tudva, hogy a birodalom fölött immáron *nem* a filozófia napja ragyog, szótlánul, némán adta át magát ifjúsága nagy tervének, mit sem törődve a szokásokkal – azzal, hogy a filozófiai tanok hangos beszélgetések során formálódtak ki –, önmagával folytatott hosszú diskurzusokat (szélhárfa). Bár ez az írássá dermedt nyelv, amely a már – vagy még? – kereszténnyé lett birodalom eszményi formája volt akkor, tökéletesen egybecsengett az „új filozófia” kívánalmával – az Egyetlen Mű szolid dicséretével (lélekharangjáték) –, Victorinus végérvényesen emlékei, a múlt néma residuumai felé fordult (a rákóra ideje): tüzetes pontossággal, éberén virrasztva (egregor) emlékezett. Ebben az elfordulásban rejlett erje, s ez volt a titka annak

is, hogy viszonylagos nyugalomban szöhetne gondolatait, hiszen a „fordulat” a régi és az új bálvány, Platón és Paulus közös nyelvén – episztrófé – ugyanazt jelentette; jóllehet természetesen világnyi különbségek rejlettek e szóban.

Mielőtt pedig a forma káprázata – egyesek szerint valami könnyű női fátyol – semmivé foszlott volna, s végérvényesen előtűntek volna Victorinus legtitkosabb gondolatai – amelyek némán ártalmatlanok, de kimondva veszedelmesek lehetnek –, a philosophus renatus régi énjét tárta a világ elé: tanításait „*belső tudás*”-nak nevezte el, s a bizonytalan eljövendőknek, távoli hajnalok egyikének ajánlotta föl... (aurora ezotériák). Egyébiránt viszont magányába vonult el újfent – ahogyan költőként és tragédiaíróként tette; s a körszerűen önmagába futó pálya úgy övezte őt újra, mint a nemrég félbehagyott opus magnum terve: a biztonságosnak hitt falak.

2

Victorinus Limes újkori alteregója, Határ Győző az iméntivel szinte hajszálpontosan megegyező életutat járt be; a háború utáni magyar irodalomban feltétlenül újdonságként ható regényeket, monumentális misztériumjátékot, számos drámát és novellát írt már, amikor nagyszabású filozófiai művekkel állott elő. E könyvei, a SZÉLHÁRFA-SOROZAT három darabja (A RÁKÓRA IDEJE, FÉLREUGRÓK-MEGTÁNTORODÓK, ANTISUMMA) –, közel ezer oldalt tesznek ki, s ha ebbe beleszámítjuk az életműben itt-ott visszatérő redundanciákat, akkor is a háború utáni magyar filozófiai irodalom egyedülálló teljesítményével van dolgunk.

Mindaz, ami az előbbi három könyvben benne foglaltatik, tulajdonképpen egyfajta breviáriumként, lerövidítményként jelenik meg AZ ÉG CSARNOKAI-ban; egészen tudatos ismétlésképpen, de nem a „tan” lerövidítésének formájában. Annál is inkább nem, mert Határ Győző a sokféleképpen invokált – posztmodern? újpogány? – idők magyarországi koraszülöttjéül semmiféle új tant nem dolgozott ki; elgondolásának újdonsága maga a kor, amelyet megidéz, illetve ahogyan megidézi.

AZ ÉG CSARNOKAI metafora ugyanis – a kötet elején olvasható, Tertullianustól vett mot-

tó formájában – egy meghatározott kultúrhistóriai, illetve vallástörténeti pillanatot jelez, mely pillanat – a tovamúlt tizenhét évszázad ellenére – Határ Győző szerint azóta is kényszerítő erővel hat. „*Mindenkit megelőzően Ennius, a római költő még egészen egyszerűen beszélt az ég nagy csarnokai-ról, ezzel annak tágas terét akarta kifejezni, vagy talán azért is, mert olvasta Homérosznál, hogy Juppiter itt tartja lakomát.*” (ADVERSUS VALENTINIANOS, VII, 1.) A karthágói rhétornak a valentiniánusok ellen megfogalmazott érvei szerint az aiónokkal, hüposztáziszokkal telezsúfolt fényvilág (Pléróma) pontosan olyan, mint egy római bércszárnya, s ennek a bércszárnyának a tetején lakozik a valentiniánusok ismeretlen istene, a Legfőbb Atya. „*Az ég csarnokai*” tehát „*tele vannak*” istenekkel, olyannyira, hogy új jövevény számára ott már nem nagyon van hely. Innentől kezdve az ég fokozatosan „*üresedni kezd*”, s a szemlélő a Pléróma ellenében ható erő, a Kenósizs (kiüresedés) tanúja. Amikor minden pantheónok együttese semmivé foszlik – a filozófus az *üres éggel* áll szemben. Tekintettel arra, hogy Határ Győzőnek az európai civilizáció két és fél ezer évre kiterjedő kultúrhistóriai kalandozásai egy komplex hagyomány fundamentumát tagadják meg az üres ég képzetével, a széttöredezett alapok rész szerint válnak a vizsgálódás tárgyává; a töredékek értékelése, illetve átértékelése egyszerre jelent hagyománymentő tevékenységet és a hagyomány egészére irányuló radikális kritikát.

Határ Győző Istentől, istenektől elhagyott világa (még akkor is, ha abszolút értelemben Isten vagy egy legfőbb intelligencia létét nem zárja ki, csak a vallásokat deklarálja halottaknak!) pusztán a keresztes civilizációval szembeesülő új vagy legalábbis gyökeresen más hagyomány révén lenne képes egységesülni; de ez a tradíció a jelen pillanatában még *nem létezik*. Ami *van*, az szükségképpen egy kényszerítő érvényű múlt töredékeinek együttese; s ami ezeket a töredékeket az egység látszatával övezi – az Határ Győző sajátos történetfilozófiája, valamint e filozofálás módját teljességgel átható *kritika*. A felvázolt és átértékelt hagyomány képét idézi Határ Győző írásainak formája, mely maga is *töredék*.

Rövidebb-hosszabb érvelések, félbehagyott, majd újra felelevenített gondolatok, vázlatok sorakoznak egymás mellett, amelyek

azonban aligha tekinthetők egy eljövendő Nagy Mű körvonalainak, sokkal inkább a sűrűgő idő nyomai mutatkoznak meg bennük. Nem Kantnak A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJÁ-hoz írott Prolegomenái vagy a maga idejében rendkívül népszerű Comte lerövidített főműve jelenthet itt filozófiatörténeti analógiát, hanem Pascal, Victor Cousin vagy a Schlegel fivérek esetleges „válogatott töredékei”. Jóllehet Határ Győző három fő téma köré csoportosítja a fragmentumokat, a sorrend szinte tetszés szerint cserélgethető.

3

Az írások belső dűnamisza, a honi filozófiai irodalomban (nem a filozófiatörténetben!) szinte páratlan filológiai felkészültség kiegészül az öregkori művek „lecsupaszított” jellegével – a belső gravitáció megnövekedésével párhuzamosan egyre inkább kopárrá érlelődő formával, amely már önmagában is a töredékek létrehozásának irányába hat –, a szép-irodalmi megnyilatkozásokhoz mérten jóval fegyelmezettebb és kevésbé dekoratív nyelvel. Valóban, az a körülmény, hogy Határ Győző filozófiai oeuvre-je már a szókratészi kor, tehát a hetvenedik év után látott napvilágot, önmagában is figyelemre méltó körülmény; s habár ez nem jelenti a bölcsesség és az aggkor automatikus egymás mellé rendelését, a kései művek mindenesetre átalakítják az alkotói erőzt. „*Ne gondold, hogy a taedium vitae diktálja ezeket a sorokat. Amibe ha egyáltalán belefáradtam, az az öregség, korántsem az alkotó élet*” – olvasható a kötet bevezetőjében; másutt pedig: „*Hetven év utáni írásaimból hiányzik valami. Valamiféle hormon – talán a fiatal férfi hormonfogalma.*”

Erősz és erősz metamorfózisai ellenében a filozofálás azonban – mint életforma és tevékenység – szükségképpen *consolatio* is egyben, függetlenül a művek sztoicizmussal átitott (vagy: át nem itatott) szellemétől. Határ Győző mint szorgalmas glosszáíró hasonlít azokhoz az egykori szerencsésekhöz, akik az írástudás privilégiumával felővezve, középkori kolostorok falain belül apró s általában anonim jelzésekkel hozták a külvilág és az utókor tudomására létezésüket. Ám ez a hasonlóság csak a külsőségeket érinti; AZ ÉG CSARNOKAI szerzőjének pozíciója – mint ma majd min-

denkié – a mélyeséges kivetettség; sehol sincsenek megóvó-megőrző kolostorfalak. A kivetettség és a magány azonban tudatosan vállalt konzekvencia; Határ Győző – mint filozófus – nem igényel semmiféle *consolatio*t, vigasztalást. Szemben az „*üres éggel*”, különmű civilizációk és idők határait áttörve, szavak, gondolatok, teóriák üzennek egymásnak, optimális esetben: *beszélgetnek*. A határtalan beszélgetés ideája persze nem nóvum, Határ Győző elsődleges érdeme az, hogy a IV. század túlélő *paganusait*, „*passzív agnosztikusai*”-t egyfajta típusá emelte, a különböző aionok határán élő „*átmeneti korok*” számára a túlélést illetően *életmintává* tette.

Amikor a filozófiatörténet egynemely kitüntetett pillanatai megteremtik a korok és emberek „*főlöt*” zajló beszélgetés *valóságos helyét*, az intakt és összefüggő kultúrák elveszítik önállóságukat: Határ Győző szinkretikus és eklektikus filozófiakritikájának (tarka) képe csak és kizárólag egy ember nézőpontjából hitelesíthető; ez a valóban önálló mű és gondolat előfeltétele. Másfelől viszont azt kell mondani, hogy amennyiben ez a nézőpont nem emelkedik a tan vagy az összefüggő elmélet rangjára, se tudatos archaizálásként, sem pedig „*posztmodern jelenségként*” önmagában nem értékelhető. (E két, az imént említett klasszifikációs lehetőség egyébként mindvégig reális esélyként kínálkozik.) A filozófus pozíciójának *ultramodern*, illetőleg *archaikus* locusai mindvégig sajátos szimmetriát eredményeznek Határ Győző művében: a kétezer éves kereszténység valós (páli) és lehetőségképpen (markióni) arcúata, az ókeresztény kort beárnyékoló Plótinosz és a páli konstrukció kettőssége, a filozófus Buddha és a vándor szofista Jézus oppozíciója éppúgy feloldatlan vagy egymásnak feszülő erőket jelképez, mint az említett posztmodern és archaikus én. Mi az – ha van ilyen? –, ami ezeket a kettősségeket feloldja?

4

AZ ÉG CSARNOKAI-ban definitíve mindenféle pragmatizmustól megfosztott filozófia túl van mindenféle valláson és kultúrán; ennek megfelelően Határ Győző szinkretikus filozófiafogalma sem más, mint a múlhatatlan dolgok vizsgálata, a múlhatatlan dolgoké, amelyek-

nek nincs külön „országa”, „birodalma”, mint bármelyik vallásnak. Ha valamilyen címkét kellene keresnünk Határ Győző filozófiai életművének jellemzéséül, akkor – jobb szó híján – egyfajta átfogó monizmust jelölhetnénk ki erre a szerepre, annál is inkább, mert a 11. számú töredék pontosan rendelkezik e meghatározás jelentéséről. „A század eleji, fel-szines divat-monizmusnak annyi köze van a monizmus harmadfélezer éves eszméjéhez, mint az alácsimpaszkodó kullancsnak a bölényhez, amelyen élősködik. A monizmus első nagy megfogalmazója Buddha, a filozófus; Buddha – mielőtt még elragadták volna, hogy vallás jellegű játék-metafizikát, kultuszokat gyártanak belőle.” A megszólított Buddha – vagyis Buddha mint „filozófus” portréja itt is egy szembeállítás révén rajzolódik ki pontosan: Jézus Krisztus személyével összevetve, aki Határ Győző szerint „filozófusként semmi”, mi több, vallásalapítóként is az, lévén az egész kétezzer éves kereszténység páli alapítvány. A bekerített, térítéssel, illetve hódítással megszerzett égi terrén csak vallások sajátossága lehet; „Az én országom nem e világról való...” Hallotta-e valaha is, valaki is Sakjamunitól – aki pedig mindvalósággal trón és országlás várományosa volt: az ÚrBuddhától, hogy valahol is van neki, legyen neki országa?” A valóságos filozófiai monizmus ekképpen egydimenziós világ vagy lét?, de ennek az európai kultúrára nézve idegen szempontnak az alkalmazása igazán izgalmas analógiákat a modern kozmogóniai elméletekkel való összevetése során eredményez. (Határ Győző eljárása ezen a téren számtalan létező mintát követ.) Másfelől viszont az is világos, hogy a lét és gondolat egységét, pontosabban „egyneműségét” állító igazi monizmus kívül marad a szerző radikális kultúrkritikájának körén, máskülönben az összehasonlításként alkalmazott gondolatok egyszerűen „elnyelnék” az ő egész kultúrkritikáját.

5

Jézus és Buddha oppozíciója: a legtágabb és egy rész szerint való gondolati univerzum viszonyát jelképezi, miként filozófia és vallás már érintett aszimmetriája. Az egymást tartalmazó logikai körökkel való játék azonban rögtön elveszíti szemléleti és fogalmi tisztaságát, amikor a végtelenség kérdéseig érkezünk el;

eme kritikus ponton az egymást tartalmazó körök ekvivalenssé válhatnak, mi több, megszokott arányuk bármikor megfordulhat. Példa erre a 92–95. fragmentumok gondolatmenete, ahol Határ Győző a világ keletkezésével kapcsolatos jelenkori elméletekhez fűz észrevételt.

Pontuszi Hérakleidész kozmológiai felfogását – miszerint végtelenül sok Naprendszer található az étherben – aktualizálva és tovább tágítva Határ Győző azt kérdezi, hogy *hová tárgul a végtelen univerzum?*, s a kezdet, a szingularitás előtti felderítetlen állapotokra vonatkozóan – mely állapotok, úgy látszik, kívül esnek a végtelen fogalmi körén – újfent a kezdet előtti arkhék „*intelligens verziói*”-t: ŐsNusz, Ősakarát stb. hívja életre. „A fizikusok a fázis kátyújába kerültek, s e fázisban valamennyiük bizonyos matematikai formulák foglya. S minthogy e képleteket másképp intelligenciaközelbe, emberközelbe hozni, érzékletessé-ábrázolattossá tenni nem lehet, kapóra jön a teológia a maga fantomfogalmival. Ceterum censeo. A semmi: fantomfogalom. A »nincs« nem ige, hanem nyelvi idiotizmus. A multiverzum a »vanás« állapotában, az idő a »mindig« állapotában leledzik. Vagy ezernyi-ezer ósrobbanás van, vagy egy se. A világegyetem – pulzál.” Az ilyen és ehhez hasonló sokmás ítéleteket még az esszéisztikus jellegű kirohanás esetén is megkérdőjelezik bizonyos elemi tények, az tudniillik, hogy jó néhány kozmogóniai elmélet számol a többszöri „ósobbanás” s még inkább a pulzáló világegyetem esetével, illetve állapotával. Határ Győző elutasításai a tudománynak és a teológiának a „végső dolgok” szintjén való összekapcsolódásait illetően egy egészen tradicionális „reflexnek” a megnyilatkozásait jelentik. Akár a preszokratikában, akár pedig a hellenisztikus kor kozmogóniai elméleteiben: a filozófia minden fogalma anektálni látszik tudományt, vallást, mitológiát stb., s ez az igény – úgy tűnik – túléli még a hagyományos értelmű filozofálás bukását is; ugyanakkor pedig az elutasítás nem vet számot azzal, hogy a csak felszínen ható tudományos elgondolások is gyökeresen átalakítják az ember érzékelését, alapvető fogalmait.

Ugyanez vonatkozik az „emberközelbe hozott képletek” kérdésére is, mely elvárás mögött viszont felfedezhető egy olyan, egészen átfogó igény, hogy az „*érzékelésre ható elméleteknek*” valamilyen szinten *szépnek* kell lenniük, tükröz-

niük kell – s ez is a filozófia „ósi” reflexe – a „jól elrendezett” világ képét. A „nincs” és a „semmi” száműzése saját gondolati szótárából viszont nem jelenti azt, hogy Határ Győző valamiféle „örök van” teóriát dolgozna ki; ehelyett itt is egy elegáns hasonlattal él: Visnu három, többször megismételt – lásd: a világegyetem pulzál! – lépésének világtéremtő mozzanatával... Itt, ezen a ponton már nem tudhatjuk, hogy ki kit „tartalmaz” – a filozófia a teológiát (miként Határ Győzőnél általában), vagy megfordítva?

6

Határ Győző, a háború utáni magyar irodalom egyik legnagyobb formaművésze, saját „szépirói” nyelvét is az új forma, a filozófiai esszé kívánalmaihoz igazítja. A filozófia jelenkori esélyeit tekintve talán nem meglepő módon ez a nyelv végtelenen hasonul szkeptikus kultúrkritikájához: szinte szürke, télies táj bontakozik ki a szemünk előtt. A „télies filozofálás” következik a filozófia nyelvének *archaikus* jellegéből is, abból, hogy eloldozhatatlannul kötődik szülőhelyéhez, az ókorhoz. Határ Győző megfogalmazásával: „...nyelvünk az ókor mankóin sántikál.”

A nyelvkérdést illetően, érdekes módon, elveszíti értelmét az a sokszor alkalmazott analógia, amely a hellén filozófiát feladó kései ókor és a kereszténység végóráival számoló jelen között Határ Győzőnél fennáll. Ha egy, a keresztény vallásnál magasabb rendű tradíció nem volt képes sikeresen megvívni a maga utóvédharcát – Juliánosztól Libanioszon át Prókloszig –, akkor a keresztény szellemiség kései apologétáinak – írja Határ Győző – erre semmi esélye sem lehet. A filozófia nyelve – amely hagyományokon és vallásokon túlmutató beszélgetés közvetítője –, úgy látszik, a főnixhez hasonló, meghal és megint újra feltámadó jelenség: a télies filozofálást követi majd a tavasz és a nyár, nyilván attól függően, hogy egy-egy elgondolást „várnak-e”, s ha igen, hol? – mely múltban vagy miféle jövőben?

7

Határ Győző tág horizontokat átölelő, teljességgel anakronisztikus, ám a jövő felé feltétlenül nyitott filozófiai oeuvre-jének talán leg-

fontosabb kérdéséhez érkezünk el: mi is ennek a filozófiakritikának a reális helye és ideje? A Hannah Arendtnél ad absurdum vitt megfogalmazást – hol *van* és mikor *van* a gondolkodó, amikor gondolkodik? – zárójelben hagyva is, e kérdés Határ Győző esetében azért kikerülhetetlen, mert AZ ÉG CSARNOKAI-nak szemmel láthatóan materia primája az *idő*, a szerző klasszifikációját illetően viszont eddig csak egy paradoxonnal rendelkezünk: az *ultramodern* és az *archaizáló* minősítés egymásmellettségével.

„Valamíg élttem a Földön; oly tökéletesen idegen voltam, mintha idegen bolygóról érkeztem volna a Földre. Pedig nem idegen bolygó volt, s nem is a térből – hanem az időből érkeztem ide: a 2500-as évekből...” – olvasható a 214. számú fragmentumban. E mellett a költői megnyilatkozás mellett, a filozófus pozíciójának reális terét és idejét illetően, csakis egyfajta üdvtörténeti beállítódás jelenthet fogódzót; a már említett kérdés: *hol és mikor várják őt?* (Minden egyéb szempont – tekintettel az „üres ég” már többször felidézett képére – jelen esetben kizárható.)

Határ Győző, aki igazi *koszopolitész*ként a nyugati kultúra egészének sorsával kapcsolatban fogalmaz meg átfogó prognózisokat – az örökös háború korszakai, az abszolút szekularizált világállam, ahol mind a kereszténység, mind pedig a sovinizmus szó jelentésére csak lexikoncikk utalnak majd stb. –, nem ítéltető science fiction-szerzőnek, sem pedig naiv utópistának: AZ ÉG CSARNOKAI-ban felvázolt jövő végül is az „üres ég” földi árnyéka – immáron az elsősorban ókorra utaló analógiáktól mentesen. Az ilyen értelmű utalások azonban a könyvnek csak egy kis részét teszik ki. Jóllehet minden jel arra vall, hogy a földi kultúrák jellegét alapvetően meghatározó európai civilizáció expanziója nem fejeződött be, s ennek következtében a megjósolt „világállam” is erőteljesen európeer vonásokat mutat majd, a „kereszténység után lenni” szituáció érzékeltetése Határ Győző érveit, példáit végérvényesen egy nagyon erőteljes s múltbéli hasonlatokra épülő történetfilozófia „vázlatának” kialakítására ösztönzi elsősorban. A kezdet és a vég – a krízis állapotban – körszerűen összeér: a kereszténység utóéletét is a születés idejéből vett példák illusztrálják.

Végül is mi az az erő, amely a kétezer éves kereszténységet végérvényesen *elmúlttá* teszi?

Pontos választ erre a kérdésre nem kapunk; értelemszerűen nem is nagyon kaphatunk. Ami AZ ÉG CSARNOKAI-ból kiolvasható: a kultuszok – egyfajta szerves, a kultúrformológiára emlékeztető fejlődés után – „elhalnak”, elenyésznek, méghozzá külső beavatkozás nélkül (Határ Győző kedvenc példája minderre a dzsáinizmus), viszont a vallások csakis erőszakkal szüntethetők meg. Miután a kereszténység erőszakos elpusztítását kegyesen Határ Győző sem kívánja, a filozófus *otthon-léte* a kiszámíthatatlan jövő első olyan pillanatához köthető, amikor és ahol a kereszténység *kultusként* kezd el majd viselkedni... Ez a logikailag kifogástalan megoldás enyhén abszurd következtetést rejt magában, de a filozófia Határ Győző-féle globális meghatározása a kultúrák nagy „egyesített elméletét” adja, s ezt az egységesült állapotot lehetne megfeleltetni a számára legátfogóbb gondolkodási formával, a már említett filozófiai monizmussal.

8

Az 54. számú töredék a történetíró lelki alkátának „*hósi tragikumá*”-ról, a historiográfusnak az idegen jelen időkben való eltemetkezéséről szól. Az 50. fragmentumban a SCIENTIA SACRA szerzője (Hamvas Béla) jelenik meg elkésvé született Iamblikhoszként (Határ nem egy *eredeti* „elmérő”, hanem csak a tanítványról beszél), aki a vallások, kultuszok fölötti filozófia propagátoraként végtelenen archaizál; ugyanebben a szövegvörnyezetben – teljesen jogtalanul, félreértve és erőszakolt szimplifikációval agyonütve – Heidegger részesül elmarasztaló kritikában. (51., 52. fragmentum.) Rövid néhány oldalon tulajdonképpen három gondolkodói alaptípus diszkreditálásának a tanúi vagyunk, egyúttal pedig – ha kerülő úton is – Határ Győző rendkívül erőteljes *szekepszisének* a jelenkori filozófiára vonatkozó körvonalai is kibontakoznak.

„*Igen, szkeptikus vagyok és agnosztikus. Agnosztikus úgy, mint a VAISZESZIKA-SZUTRA indiai mestere, évezredekkel ezelőtt; mint Pürrhon, mint Sextus Empiricus és, napjainkig, sokan mások. Mint az a három évezredes iskolája a bölcséletnek, amelyet azzal a címkével látunk el terminológiánk szerint, hogy szkeptikus; bár számos optimista vagy diadalmos világnézet agymosó propagandája következtében igencsak elhárhadt a szekepszis: valami eredendő*

rossz; valami állandó émelet, közérzeti zavar, lehangoltság, rosszullet, székrekedés – bélcsavarodás; pszichikai sérültség; hiányosság. [...] így hát az én szekepszisemnek és agnoszticizmusomnak a kiindulása... az iparkodás, hogy megszabaduljak az európai vallásfogalom és az európai bölcsélet öntelt, önelégült provincializmusától.” Nos, végül is minden csak az alkalmazott optika kérdése: kellően távolról szemlélve az eseményeket – miként Parmenidész szemlélte a Föld jelképezte jelenlétevilágot –, minden „provincializmusnak” hathat... Ennek megfelelően a szekepszis nem életérzést jelent Határ Győzőnél, hanem egy adott filozófiai hagyományba való behelyezkedést, ami azonban nem érinti a 2500. év sugallta reményt, az eljövendő otthon-lét kérdését.

A Heidegger- és Sartre-kritikákban a filozófiából radikálisan száműzött „semmi” látszik feltűnni a szkeptikus váradalom horizontján; a nyitott és *ultramodernnek* nevezett én a maga tökéletes magányában szembekerül saját történetfilozófiájával, míg az *archaizáló* én „beszélget”, s keresi saját tapasztalatainak, elgondolásainak múltbéli megerősítéseit. Mindeme kettősség ellenére Határ Győzőnek feltétlenül mentségére szolgáljon, hogy korunk jó néhány kifejezetten agresszív irányzatával szemben – jóllehet a gondolatok szélsőséges radikalizmusáról már esett szó – önmagába zárt teóriával van dolgunk; a szerző nem akar „tériteni”. (Példa erre egy dél-amerikai magyar szerzetesnek írott levél, amelyben Határ Győző a saját agnoszticizmusától „megérintettet” hite megtartására kéri... 295. frg.)

9

AZ ÉG CSARNOKAI-nak harmadik része – „*A kereszténység utáni idők*” – Határ Győző filozófiai kritikájának legerőteljesebb, legeredetibb része. E kritika kiinduló állapota az a szinkretikus alaphelyzet, amelyet székepszszerűen mind az elkötelezett teológia, mind pedig a kívülálló vallástörténet tulajdonképpen száműz szemléleti eszköztárából: a „diadalmos világnézetnek” összes ellenlábásával, eretnekségével egyetemben történő bemutatása. Ennek a beállításnak letéteményeseként Pál és Markión valóban egyként ott ülnek „az Úr trónusa mellett”. A kereszténység történetének ilyen szempontok alapján való vizsgálata egy olyan

„konkurens” hagyomány felvázolásához vezet el, amely – kimondatlanul is – egy „mi lett volna, ha nem lett volna kereszténység” típusú előfeltevést foglal magába. A kétezres éves út ellentettje, a különféle logikai variációk, teológiai ellentmondások felsorakoztatása, a rendszertelenül következő, ám módfelett izgalmas olvasmányként ható fragmentumok nehezen illeszthetők egységes képpé; a töredékek szerzője másfél ezer év máglyán megégetett eretnekeinek szellemi rokonaként áll előttünk, olyasvalakiként, aki filozófiai okfejtéseivel saját „lelki üdvét” teszi kockára – de nem másét...

Jelzésszerűen csak néhány gondolat az érvek arzenáljából. Nagyon szépek azok a töredékek, amelyek Kelszosz egy megjegyzéséből kiindulva a ma is általános Krisztus-portré ikonográfiái útját követik nyomon, s a Megváltó „csúnya arcának” utólagos megszépítését állítják. (Különösen aktuális ez a kérdés napjainkban, amikor a torinói lepel körüli érzelmi viharok újra felfokozottan hatnak!) Ugyancsak mesteri Kierkegaard és Nietzsche behelyezése a „negatív hagyományba”, valamint a 37., 38., 39. fragmentumokban az ókori *szentség* fogalom módosulatainak nyomon követése.

Miután azonban mindent tudni nem lehet, s Határ Győző nem is lép fel a jelenkori ideológiák egynémelyikének ezzel az igényével, AZ ÉG CSARNOKAI-ban foglalt érvek sem mentesek néha a filológiai tévedésektől, bizonyos elméletek, tudományos elgondolások félreinterpreterálásától. A 240. fragmentum a szentháromság-fogalom kialakulásához fűz észrevételeket; „*Bármi hihetetlen, a szentháromság tana a kézrátételt a pogány Plotinosztól kapta meg – attól a pogány Plotinosztól, aki az őskeresztény »hippik« szubkultúráját utálta és megvetette. A manicheizmus kelepccéjéből nehezen szabaduló Ágoston történetesen Plotinoszban talált rá a »triász« lanára (az Egyedül Való a Létfölöttiben, a Protosz Theosz – ez egy; a világban munkáló Értelem, a Logosz – ez kettő; és Pszükhé, a világban munkáló Lélek – ez három.)*” Az iménti megjegyzés kísérletesen hasonlít ahhoz, ahogy Borges AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG TÖRTÉNETÉ-ben Irenaeus *aeternitas*-fogalmát elővezeti; mindamellettt Athénagórasz görög és Tertullianus latin nyelvű „kézrátétele” – a szentháromság fogalmát illetően – bizonyára nem a semmivel volt kapcsolatos!

Néha nemcsak blaszfémiába illő, hanem egészen frivol kijelentésekkel is találkozhatunk, mint például a következő esetben: „*A Szent Pál koholta kereszténység gyakran úgy jön előmbbe, mint egy nagyra méretezett sztálinista konstrukciós per inverziója.*” A példák száma jócskán szaporítható lehetne, például hogy századunk egyik legnagyobb protestáns teológusa, Rudolf Bultmann nem ismerte, pontosabban nem vette figyelembe azt a Collingwoodtól idézett tételt, miszerint az „isten létezik” állítás nem religious statement, hanem praesuppositio; vagy hogy a kereszténység „alexandriai jelenség” stb.

Mindamellettt Határ Győző történetfilozófiája egy ponton föltétlenül hozzákapcsolódik napjaink „hanyatlásvégt”-ideológiáihoz, s ez a kereszténység kétezres évének „történelem-aiónként” való felfogása. E formai keretek között zajlanak Határ Győző kultúrhistóriai kalandozásai, s valóban, a történelemaion tűnőfélben lévő pillanatai egy szabályos és jól látható naplemente megőrzött képeként – mint valami *utolsó emlék* – elevenednek meg AZ ÉG CSARNOKAI olvasói előtt.

10

A mulandóság, adott esetben pedig az „*isteni mulandóság*” (civilizációk pusztulása, kultuszok eltűnése – mind megannyi ragnarök) intő jelei halványuló emlékképként kavarnak előttünk Határ Győző művének olvastán. Az a nagyszabású torzó, amelyet a mű történetfilozófiai része jelképez, tulajdonképpen *háttat fordít* a szemlélőnek; végérvényesen a múlt felé tekintő intakt tömeg, amelyet a hagyomány *súlya* azonban moccanatlanul tart meg az időben. Viszont mindaz, ami a *hanyatlásvégen túlra*, azaz a keresztény aión *utánra* mutat – a prognózisok, amelyek hagyománytalanok ugyan, de legtöbbször azért mégis a múltból táplálkozó analógiák –, értelemszerűen nem rendelkezhet ilyen súllyal; másképpen fogalmazva: a kétéle filozófiai irányulásnak nincs közös gravitációja. Ezért az az alak – netán fantom –, aki az eltűnőfélben lévő helén filozófia híveként félbehagyta irodalmi működését, valamint modern alteregója, aki – ha csak pro tempore is – ugyanezt tette, eleddig még nem alakítottak ki egymással olyan diskurzust, amely valóban fölébe kerekedne

koroknak, kultúráknak. Ez a köztes filozofálás, amely tényleg csak két személy révén idézhető fel, nem rendelkezik olyan hellyel és idővel, ahol és amikor ők ketten találkozhatnak; bizonyos értelemben ez a két alak is – miként az előbb említett kétféle filozófiai irányulás révén felidézett hagyomány – egymásnak háttal áll.

AZ ÉG CSARNOKAI-ban foglalt grandiózus töredékhalmozaligha hát majd a jól formált művek igézetével, s eljövendő olvasói inkább a régmúlt, mintsem a 2500. év felől érkező üzenetként érzékelik majd. Ha már a Tertullianustól idézett mottóban szó esett Enniusról mint közvetítőről, akkor ugyanerre a szerepre kárhóztatva hadd hivatkozzam egy másik, általa latinra ültetett műre, Euhémerosz HIERA ANAGRAFÉ-jára. Végül is a *történelem előtti* és a *történelem utáni* gondolata végérvényesen összemosódik egy olyan talányos üzenetben, mint amilyen Euhémeroszé, ahol birodalmak, városok, falak törmelékeiből csak egyetlen oszlopfő marad – rajta a felirattal.

Most már a Határ Győző kedvenc antik szerzőinek egyike, Diogenész Laertiosz által „legbölcsebbnek” nevezett időt a sor, hogy az *előtt* és az *után* egymásnak hátat fordító alakja- it egyetlen hírvivővé békítse.

Rugási Gyula

KIK AZOK A „HISTORICISTÁK”?

Karl R. Popper: *A historicizmus nyomorúsága*
Fordította Kelemen Tamás, az előszót
írta Kelemen János
Hermész Könyvek, Akadémiai Kiadó, 1989
Sorozatszerkesztő: E. Bártfai László
165 oldal, 70 Ft

„Még a legértőbb kritikusok némelyikét is tanácsatlanná tette a könyv címe” – mondja Popper az Előszóhoz fűzött megjegyzésében. Rögtön el is igazítja az értő, ámde tanácstalan kritikuskokat: a cím – mondja – „szándéka szerint utalás Marx A FILOZÓFIA NYOMORÚSÁGA című munkájára, mely viszont megint csak célzás, mégpedig

Proudhon A NYOMOR FILOZÓFIÁJA című művére”. (28. o.) A kései kritikust – nemcsak a könyv lassan fél évszázados múltjához (először 1944/45-ben jelent meg, angolul), hanem az idézett, két évtizeddel ezelőtti, 1959-es megjegyzéshez viszonyítva is késői magyar kiadás kritikusat – viszont nem annyira a cím, mint inkább ez a megjegyzés teszi tanácsatlanná. A cím szóhasználata talán utal a Marxéra, bár a kapcsolat távolról sem olyan kézenfekvő, mint ahogy azt a magyar fordítás címe sugallja. Az igazán értő kritikus nyilván tudta, hogy a német kiadásnak Popper a DAS ELENDE DES HISTORIZISMUS címet adta, de – hacsak nem tudta azt is, hogy a Marx-mű címét szintén az „Elend” szóval fordították németre – miért asszociált volna Marxra? Marx ugyanis a szóban forgó művet franciául írta, és így nem csoda, ha a címe – MISÈRE DE LA PHILOSOPHIE – nemigen ugrott be azoknak, akik Popper THE POVERTY OF HISTORICISM-jének bírálatára vállalkoztak. De ezen túlmenően sem stimmel az analógia. A Marx-mű címe – mint Popper is mondja – céloz egy létező dologra: Proudhon munkájára. Popper viszont nem egy létező dologra céloz: a címben szereplő – s a könyvben keményen bírált – „historicizmus” ugyanis a szerző saját találmánya.

„Könyvem célja – mondja Popper az Előszóban – annak megmutatása, hogy a historicizmus terméketlen módszer.” (26. o.) A célt a szerző maradéktalanul valóra váltotta. Csak közben meglehetősen sajátos, mondhatni túlságosan is termékeny módszert alkalmazott. „Úgy igyekeztem bemutatni [ti. a historicizmust], mint jól átgondolt egységes filozófiát. Támogatására nem haboztam érveket faragni, melyekkel – tudomásom szerint – maguk a historicisták sohasem hozakodtak elő. Remélem, ily módon valóban támadásra érdemes álláspontot sikerült kiépítenem. Más szóval megkíséreltem tető alá hozni egy elméletet, melyet fejtegetni gyakran fejtegetnek ugyan, de tökéletesen kibontott formában sohasem találkozunk vele.” (31. o.) Nos, nyugodtan mondhatjuk, Popperek sikerült támadásra érdemes álláspontot kiépítenie. Sőt ennél többet is tett: az álláspont alátámasztására fölhozott saját gyártmányú érveket annak rendje s módja szerint meg is támadta. Könyvének első két fejezetében tető alá hozta, a második két fejezetben pedig végérvényesen megcáfolta az elméletet, amelyet historicistának nevezett. És ezzel véget is ért a

historicizmus rövid pályafutása: „tökéletesen kibontott formában” a historicizmust Popper teremtette meg, ám azon nyomban meg is semmisítette. A historicizmusnak, hogy úgy mondjam, ezzel végleg befellegzett: Popper átfogó támadása után épeszű ember nem lesz historicista.

Nem mintha azelőtt sokan lettek volna. Egy-két kivételtől eltekintve nemigen akadt következetes híve annak a társadalomtudományi megközelítésnek, amelyet Popper „historicizmusnak” nevezett, és amely – a Bevezetésben adott előzetes definíció szerint – „felteszi, hogy az alapvető cél a történelmi előrejelzés, és e cél elérhető, ha feltárjuk azokat a »ritmusokat« vagy »mintázatokat«, »törvényeket« vagy »trendeket«, amelyek a történelmi evolúció mélyében sejtlenek”. (31. o.) Néhány múlt századi pozitivistán kívül senki nem vette igazán komolyan azt a lehetőséget, hogy ismereteink gyarapodásával a történelem is előrejelzésekre képes tudomány lesz. A történelmet a szellem öntudatra ébredéséhez vagy a szabadság birodalmához vezető folyamatnak tekintő történelemfilozófiák sem annak előrejelzésére vállalkoztak, hogy mi fog történni a jövőben, hanem éppen ellenkezőleg, befejezettek, logikailag lezártnak gondolták a történelmet; olyan folyamatnak, amely ugyan tarthat még tovább, de már nem hoz létre érdemlegesen újat. Egy Marx vagy egy Hegel nem előre jelezte, hanem a történelem feltételezett végpontjáról visszatekintve – az egész folyamat végkifejletének ismeretében és retrospektíve – kívánta megadni a jelenből a jövőbe vezető fejlődés irányát. Ami persze szintén problematikus, de nem azonos a Popper által cáfolt historicista megközelítéssel.

Az nemcsak az a probléma, hogy Popper ellenfele, a történelmi előrejelzés alapjául szolgáló „elméleti történettudomány” igényével föllépő „historicista” inkább fantom, semmint valóságos figura. Az igazi zavart az okozza, hogy Popper valóban képviselt nézetek elemeiből teremti meg ellenfele álláspontját, amelyet ugyanakkor átgondolt és egységes filozófiaként mutat be. Ebből következik az a látszat, mintha a társadalom- és történettudományok, valamint a filozófia történetének számos jól ismert figurája hírhedt – csak kissé következetlen – historicista lett volna. Mindenki gyanúba keveredik, aki a Pop-

per által tető alá hozott elmélet bármely eleméhez hasonló dolgokat fejteget. Csakhogy ezek az állítólagos „historicisták” más dolgokat is mondtak, közte sok olyat, amit Popper cáfolata egyáltalán nem érint. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy noha Popper elméletileg megsemmisítő csapást mért a historicizmusra, ennek úgyszólván nem volt gyakorlati hatása. Igaz, Popper után épeszű ember nem lesz historicista, de ettől még nyugodtan híve lehet azoknak az irányzatoknak, amelyeknek összefüggő vagy éppenséggel ellentétes elemeiből Popper a „historicizmust” megkonstruálta. Híve lehet a történelmi megismerés korhoz kötöttségét és az egyes korok öntörvényűségét hirdető *historizmusnak* vagy mondjuk a történelmi folyamatban az emberi szellem fokozatos kibontakozását felfedező ún. „szellem-történeti” álláspontnak, híve lehet továbbá a természet- és társadalomtudományok különbségét valló módszertani, illetve tudományelméleti „dualizmusnak” – vagy az ellenkezőjének: az egységes tudományfelfogásnak –, és még sorolhatnánk tovább a különféle, jórészt ma is élő irányzatokat.

De ha ez így van, akkor talán mégis azt kell mondanunk, hogy Poppert nem sikerült valóra váltania a célt, amelyet maga elé tűzött. Sok tekintetben kétségtelenül nem. Ahogyan az előszóíró Kelemen János kíméletlenül megfogalmazza: „Az egyik legfontosabb kérdés, mely e mű olvasása közben ma felmerül, azt firtatja, hogy Popper rekonstrukciói filozófiatörténetileg mennyire helytállóak. Létezik-e az az átfogó historicista áramlat, amelyről beszél, és azok-e a fő típusai, amelyeket elkülönít? S azok a gondolkodók, akik joggal tekinthetők volna magukat historicistának, olyan nézeteket vallottak-e, mint amelyeket Popper nekik tulajdonít?... Kérdésünkre inkább nemleges, mint igenlő a válasz.” (17. o.) Vagyis: az is lehet, hogy az egészből egy szó sem igaz.

De akkor meg érdemes-e egyáltalán szót vesztegetni a könyvre? A válasz egyértelmű igen: A HISTORICIZMUS NYOMORÚSÁGA akkor is fontos könyv, ha Popper rekonstrukciói minden filozófiatörténeti alapot nélkülöznek. Hogy mi teszi azzá? Csak a legfontosabbakat említem: 1) az *antinaturalista* és a *pronaturalista* historicizmus megkülönböztetése. A szóhasználat akkor is telitalálat, ha a szemben álló felek egyike-másika nem – esetleg egyike sem – tekinthető „historicistának”. Az „antinatura-

lista”, illetve „pronaturalista” elnevezés azonban rávilágít a lényegre: nevezetesen, hogy jöllehet a vita már vagy egy évszázada természet- és társadalomtudományok egységéről, illetve különbségéről folyik, valójában nem két tudományfelfogás áll szemben egymással, hanem a történelem emberi jellegét szem előtt tartó történelemfilozófia áll szemben a társadalom és a történelem naturalista felfogásával. Továbbá: mindenképpen fontos – akkor is, ha nem létezett átfogó historicista áramlat –, hogy 2) Popper a történelem vonatkozásában világosan és egyértelműen fölmondta a magyarázat és a predikció szimmetriájának pozitívista követelményét, mely szerint csak olyan összefüggéseket fogadunk el egy esemény tudományos magyarázatának, melyek ismeretében az esemény bekövetkezése előre jelezhető lett volna. Ezzel Popper utat nyitott azoknak a későbbi törekvéseknek, amelyek eredményeképpen a tudományos magyarázat különféle modelljei megszülettek. Továbbá: máig használatos 3) Popper alapvető – és igen fontos viták kiindulópontját jelentő – fogalmi megkülönböztetése a *módszertani esszencializmus* és a *módszertani nominalizmus* között, amelyet ebben a könyvben vezetett be, és amelyet a későbbiek során (CONJECTURES AND REFUTATIONS: THE GROWTH OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE, 1963) továbbfejlesztett. A kétféle módszer közti különbséget úgy lehetne összefoglalni, hogy míg a nominalista csupán a dolgok viselkedésének mikéntjét kívánja föltárni, s ezért az elmélet általános fogalmait csupán hasznos eszköznek tekinti, addig az esszencialista azt feltételezi, hogy az általános fogalmak léírnak létező dolgokat, és azt tekinti a tudomány feladatának, hogy e létező dolgok lényegét föltárja. Popper szerint „nyilvánvaló, hogy amennyiben a társadalomtudomány módszertanáról van szó, [a historicisták] a nominalizmussal szemben hajlanak az esszencializmussal való társulásra. S csakugyan, az általam ismert historicisták zömére ez a beállítódás jellemző.” (53. o.) Poppernek igaza van: az általa ismert történészek, társadalomtudósok és filozófusok zömére valóban ez a beállítódás jellemző. Még akkor is, ha nem voltak „historicisták”. Végül 4) röviden megemlítem azt, ami már úgyszólván szállóige lett: ebben a könyvben hívta föl Popper a figyelmet arra a sajátos „Ödipusz-effektusra”,

amely a történelmi predikciókat – a tőlük elválaszthatatlan akarati elemnél fogva – önbejeltesítőkké vagy önmegsemmisítőkké teszi.

Valóban csak a leglényegesebbeket említettem meg azon okok közül, amelyek A HISTORIZMUS NYOMORÚSÁGÁ-t fontos könyvvé teszik. (Pardon: nem a historizmusét, hanem a „historicizmusét”. Nem irigylem a fordítót: csak két rossz megoldás között választhatott. Az angol szó magyar megfelelője, a „historizmus” könnyen zavart okozhatott volna, hiszen – ellentétben a Popper-féle „historicizmussal” – historista irányzat tényleg volt. Nyilván ezért választotta a fordító a másik, talán kisebbik rosszat: a magyar szóképzéstől idegen „historicizmust”). Hivatkozhatnék még a tekintélyre is: végtére Popper mégiscsak századunk egyik legjelentősebb filozófusa – életrajzát és munkásságát az olvasó Kelemen János jól eligazító előszavából megismerheti –, és ha nem is ez a legjelentősebb könyve, azért ezt is érdemes elolvasni. Magyarul is érdemes: Kelemen Tamás gondos és gördülékeny fordítása híven tolmácsolja Poppert.

Lassan kezdünk hozzászokni, hogy az E. Bártfai László szerkesztette Hermész Könyvek sorozatban jó könyvek jelennek meg. Ez bátorít fel, hogy további jó könyveket ajánljak a sorozatnak. Most csak a legjobbak közül említek néhányat. Legfőbb ideje lenne, hogy a magyar közönség egy-egy részlet után végre egészeben megismerje Karl. R. Popper korábban említett CONJECTURES AND REFUTATIONS: THE GROWTH OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE (1963) című kötetét, valamint a szerző intellektuális önéletrajzát, amely először a Schilpp szerkesztette „The Library of Living Philosophers” sorozatban jelent meg (THE PHILOSOPHY OF KARL POPPER, 1974, I. köt.), majd később, 1976-ban UNENDED QUEST címmel önállóan is megjelent. Ez persze csak a kezdet, ezzel még korántsem volna törlesztve a magyar könyvkiadás adóssága Popperral szemben. Mindenekelőtt a legkínosabb tartozást kellene sürgősen kiegyenlíteni: Popper egyik leghíresebb könyvét, A NYÍLT TÁRSADALOM ÉS ELLENSÉGEI-t (THE OPEN SOCIETY AND ITS ENEMIES, I–II, 1945) kellene végre kiadni. Itt az ideje, hogy a magyar olvasóközönség a szidalmak és a támadások után megismerje magát a művet.

HOL VAN KÖZÉP-EURÓPA, ÉS HA MEGVAN, KELL-E?

George Schöpflin és Nancy Wood (szerk.): In Search of Central Europe

Barnes and Noble Books, 1989

Kell-e nekünk Közép-Európa?

Századvég (Főszerk.: Gyurgyák János). Külön-szám, 1989. 223 oldal, 120 Ft

A fenti kérdésben summázható, legalábbis cím szerint, ama két frissen megjelent kötet, amely most előttem fekszik: egy amerikai és egy magyar. Ismertetésre kaptam őket, feltehetően azért, mert soha nem írtam Közép-Európáról – alig vagyunk már néhányan ilyenek –, és szóban sem állítottam, hogy van róla véleményem, tehát elképzelhető, hogy tárgyilagoss tudok maradni.

Nincs akadálya, hogy a két könyvről egy füst alatt szóljak, már csak azért sem, mert tárgyak azonos, és részben át is fedik egymást. Mindegyik tanulmányokat, hosszabb-rövidebb esszéket és vitairatokat tartalmaz, az angol nyelvű tizenhetet, a magyar negyvenet, de az utóbbinak hat darabja fordítás a szintén 1989-ben megjelent amerikai kötetből. Megvallom, érdeklődésemet ez a mellékes körülmény majdnem jobban lekötötte, mint maguk a könyvek. Valami, úgy látszik, tényleg változóban van mifelénk, korábban ilyen gyorsaságra nem volt példa. Megszerezni, lefordítani, kiadni – mindezt néhány hónap alatt! Fantasztikus!

Az írások tárgya: Közép-Európa mibenléte. A szerzők köre számba sem vehetően széles. Megszólal a történész, az író, a filozófus, a politológus, az irodalom- és a művelődéstörténet szakértője, a jelenkorkutató; számos magyar értelmiségin kívül véleményt mond a cseh, a szlovák, a lengyel, a román, az orosz, a szlovén, a horvát, a német, itthon élők és emigránsok, de szót kérnek kívülállók is: angolok, amerikaiak, olaszok. Az érdeklődés nyilvánvaló tehát, de végül is miről szólnak az írások? Nem könnyű megmondani. Engem leginkább egy asszociációs játékra emlékeztettek: írjuk le, mi jut eszünkbe arról a szóról, hogy Közép-Európa. Középkisolás diákoktól több tucat ilyen tárgyú dolgozatot olvasni va-

lószerűleg szörnyen unalmas volna. Itt igen művelt emberek, köztük kimagasló elmék ültek le játszani, és így az eredmény is szórakoztatóbb, de azért némi egyhangúság ebben is van. Egyvégtében elolvasni a két könyvet olyasmi, mint mondjuk végigenni egy ötvenfogásos lakomát, amely csupa húsételből áll. Hiába készítették a legkiválóbb szakácsok a legrafináltabb receptek szerint, egy idő múlva kezdünk eltelni. Okosabb tehát nem egyszerre felfalni, akkor nem fekszi meg úgy a gyomrot.

Közép-Európát elemezni a legutóbbi években vált divatossá, és valószínű, hogy egy darabig még az marad. Így azok, akik még nem tették le a garast egyik kötetben sem, olvasás közben elkezdhetnek gondolkodni, mit fognak írni, ha rájuk kerül a sor. Nyilván maguk is rájönnek, de mégis hangsúlyozom, mert nem lehet eléggé: ne akarják megoldani a kérdést, hanem arról írjanak, amihez értenek. Ne azon rágódjanak, hogy Oslo vagy Szemipalatyinszk még Közép-Európában fekszik-e, inkább azon, hogyan fogják majd elegánsan összehozni Raszkolnyikovot Svejkkal vagy Ib-sent Szigligeti Edével. Ha a jelenkori történelem vagy a politika iránt éreznek nagyobb vonzódást, továbbra is kimeríthetetlen téma a „kisállamok nyomorúsága”, akár a nacionalizmus, akár a proletár internacionalizmus felől közelítve. Figyelem: a kelet-európai (volt?) csatlósországok itt egy az egyben eladhatók Közép-Európának. Akik nosztalgikus esszét fontolgatnak, maguktól is rájönnek, hogy a Monarchiáról kell írniuk, és úgysem fogják elfelejteni, hogy a zsidókérdést szóba hozzák. Fontos tudnivaló: a németek ugyan a maguk földjét tekintik Európa közepének, de kifejezetten Németországról értekezni egy ilyen kötetben most nem szokás. Naumann és a *Mitteleuropa*-terv persze megemlíthető, ha hallottunk róla.

Mi is tehát Közép-Európa? Olvasmányélményemet röviden így sommázhatnám: az a terület, amelynek jellemzője, hogy főként Kelet-Európában fekszik, de jobban szeretne Nyugat-Európában feküdni. Hogy ezenkívül van-e valamely más jegye is, és hogy egyáltalán létezik-e, arról megoszlik a szakértők véleménye. Egyesek Ferenc Józsefnél meszebbre is visszatekintve a probléma kezdetét a középkorban keresik, és nekem mint me-

dievistának természetesen az ő megközelítésük látszik termékenyebbnek. Mindamellet az a véleményem, hogy a leglényegesebb tudnivalókat e téren már elmondta Szűcs Jenő évekkel ezelőtt, és nagy kár, hogy ehhez a vitához már nem volt módja hozzászólni. Mint emlékszünk rá, ő a földrajzi értelemben vett Európán belül három történetileg kialakult régiót rajzolt meg: a nyugatit, amelyben a kora középkori latin keresztény kultúra talaján ezeröttszáz év alatt kifejlődött az európainak nevezett civilizáció; az ortodox kereszténységen nevelkedett Kelet-Európát, amely ezen a fejlődésen nem ment keresztül, és amelynek kulturális öröksége ezért eredendően más; végül a mi „köztes régiókat” Oroszország és az Elba, illetve a Balti-tenger és az Al-Duna között. Ez a vidék nevezhető a legtöbb joggal Közép-Európának, mert évszázadokon át volt egy sajátos arculata. Jelentős késéssel, az ezredforduló körül csatlakozott a római egyházhoz, gyorsan, de felületesen honosította meg a társadalomépítés nyugati elveit a késő középkorban, és a Nyugat gazdasági perifériájává vált az újkor első századaiban.

A „köztes” Európa tehát olyan régió, amelybe késve és tökéletlenül épültek be a nyugati kultúra értékei. Sohasem volt képes teljesen felzárkózni a Nyugathoz, azonban fontos tény, hogy értékrendszerében mindvégig ahhoz és sohasem a Kelethez igazodott. Így látja a kérdést Schöpflin György is, akinek az amerikai kötet bevezető tanulmányát köszönhetjük. A két gyűjteménynek, úgy vélem, ez a legsikerültebb darabja, és nyilván nem véletlen, hogy a magyar válogatásba is átkerült. Akinek kevés az ideje, beérheti az elolvasásával, és meg fog tudni minden lényegest, ami Közép-Európáról elmondható. Aki ráér, olvasson bele a többi írásba is. Egyebek közt kellemes meglepetéssel fog ráébredni, milyen gyorsan forog manapság a történelem kereke: nem egy szerző látta úgy még 1986 táján is, hogy számottevő politikai változásokra rövid távon semmi kilátás sincs ebben a térségben. Nos, attól, hogy valaki nem jós, esszéírónak még kiváló lehet.

Engel Pál

EGY HARMINCÉVES HÁBORÚ

*Szalai Erzsébet: Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek
Közgazdasági és Jogi Könyvtudományi Kiadó, 1989.
398 oldal, 85 Ft*

Harminc évvel ezelőtt (N. Sz. Hruscsov akkori hirdette meg a fejlett ipari országok mielőbbi utolérésének, sőt túlszárnyalásának, majd a kommunizmus építésének programját) előbb kísérleti jelleggel néhány vállalatot összevontak, majd hamarosan példátlan átszervezési kampány bontakozott ki a magyar iparban. 1962–64-ben a vállalatok száma harmadával csökkent, és a világ talán legcentralizáltabb vállalati szerkezete jött létre. Az átszervezők a sorozatban előállított nagyvállalatoktól nemcsak a nagyüzemi tömegtermelés költségcsökkentő hatásait remélték. Arra is számítottak, hogy ha kevesebb lesz az utasításokat végrehajtó egységek száma, és ha ezek egy-egy termék vagy termékcsoporthoz gyártására specializálódnak, akkor gyorsabban áramlanak majd a hierarchia szintjei között az utasítások és jelentések, és ezért emelkedni fog a tervezés színvonala is. Nem elhanyagolható előnynek ígérkezett, hogy az átszervezés után növekszik majd a nagyüzemi munkások száma is. Egy olyan társadalmi csoporté, akinek az akkori kommunista vezetés és ideológia kulcsszerepet szánt a „fejlett szocializmus” gyors felépítésében, a Nyugat túlszárnyalásában.

Hamarosan kiderült, hogy a magyar iparban a teljesítmény nem javult a várt mértékben, sőt nem egy ágazatban jelentősen romlott.

Ma már tudjuk, hogy a kerítések három évtizeddel ezelőtti lebontása nem egyszerűen szervezési hiba volt, hogy itt nem csupán egy szervezési változástól hiába várt hatékonyságjavulás tanúi lehettünk. Az átszervezési kampány – miközben nem emelte a tervezés színvonalát – jelentősen és tartósan módosította a gazdasági és politikai hatalom megoszlását. Az egy-egy termék vagy termékcsoporthoz előállítását, behozatalát és kivitelét kezükben tartó, nemegyszer több tízezer embert foglalkoztató

nagyvállalatok – számuk mintegy százra tehető – jelentős alkuerővel rendelkeznek. Nemcsak termékeik; szolgáltatásaik hazai piacán képesek súlyos hiányt teremteni, de a nagy exportőrök szállításainak időleges visszafogása is jelentősen befolyásolja a magyar fizetési mérleget. Gazdálkodási nehézségeik tovagyrúzó hatása több szektorra vagy régióra kiterjedő zavarokat, válságokat, politikai nyugtalanságot okozhat. Befolyásoló erejük alapja nemcsak a jelentős gazdasági hatalom. Ennek alapján képviseltetik magukat a területi és országos párttestületekben, nem egy vállalati ember életútja a gazdaságirányítás központjaiban folytatódik, de az is gyakori, hogy az irányítókból lesz később vállalati vezető. Másként: ezek a nagyvállalatok jelentős politikai befolyással is rendelkeznek, és „*módjuk van a gazdasági mechanizmus széles körű befolyásolására*”. (10. o.)

Szalai Erzsébet új könyvében minden ediginél részletesebb, mondhatni enciklopédikus ismertetést ad az ebben a sajátos világban az utolsó másfél évtizedben lezajlott folyamatokról. Tárnya nem általában a nagyvállalati szféra. Az itt zajló események közül azokat tekinti át, amiket „*a gazdasági mechanizmus, a változó intenzitású reformtörekvések és a nagyvállalati érdekek kölcsönkapcsolatának a vizsgálata*” szempontjából fontosnak ítélt.

Szalai egyik fontos új kutatási eredménye, hogy kimutatta: a kölcsönkapcsolat sajátos hullámmutat. Egyes időszakokban a gazdaságirányítás központjai, ezen belül a funkcionális szervek, ha óvatosan és ellentmondásosan is, de megpróbálják csökkenteni a nagyvállalatoknak nyújtott kedvezményeket. Van azután olyan időszakok, amikor a nagyvállalatok a szerző szavaival élve „*ellentámadásba mennek*”, és mozgósítva szövetségeseiket, változatos eszközökkel visszaszerzik privilégiumaikat, vagy éppen új előnyökre tesznek szert.

Első pillantásra úgy tűnhet, egyszerű az összefüggés: a gazdasági reform esélyei akkor nőnek, amikor a nagyvállalatok befolyása csökken, az ellentámadások pedig hozzájárulnak a reformok lefékezéséhez, a reformellenes erők felülkerekedéséhez. Elmaradt a hatvanas évek nagy átszervezési kampányától várt teljesítményjavulás, és 1968-ban gazdasági reformot hajtott végre a magyar gazdaság-

irányítás. 1972 és 1976 között lefékeztek a reformfolyamatot, ekkor mentek át ellentámadásba a nagyvállalatok. 1978-ra kiderült, a nagyvállalatok gyenge teljesítménye fontos oka az ország romló gazdasági helyzetének. Ekkor a nagyvállalati pozíciók megingása is hozzájárult ahhoz, hogy 1979–1982 között újból – tudjuk, felemás és erőtlen – reformintézkedéseket hozzanak a gazdaságirányítók. Az 1982-es hitelválság átvészélése utáni felszabadult légkörben viszont újból megerősödött a nagyvállalatok alkupozíciója.

Szalai Erzsébet nagy érdeme, hogy szembefordul ezzel az egyszerűsítő magyarázattal. A részletes leírás és elemzés során bemutatja, hogy a nagyvállalatok akkor is súlyuknál nagyobb mértékben részesednek a támogatásokból és kedvezményekből, és ezzel a hatalomból, amikor befolyásuk gyöngül. A szerző szavaival élve reform- és reformellenes időszakokban egyaránt fennmarad a „*nagyvállalati dominancia*”, a „*nagyvállalatok felülreprezentáltsága*”. A felső vezetés – amelyet rövid távon az ellátási és a napi likviditási érdek, hosszú távon az ennek gyakran ellentmondó tisztánlátási érdek vezérel – ezért igen szűk térben mozog. Érdemes hosszabban idézni Szalait, aki szerint a felső vezetés „*állandó jelleggel a nagyvállalati érdekek foglya, mert ezen érdekekkel szemben nem tud hatékony társadalmi ellenérőt felvonulítani. Önmaga állítja tehát fel saját csapdáját. Hosszú távú érdekeit csak akkor képes – de akkor sem mindig – felismerni és tudatosítani, amikor rövid távú stabilitása kerül veszélybe, de éppen ezek azok a helyzetek, időszakok, amikor leginkább ráutalt a nagyvállalatok gazdasági teljesítményeire és politikai lojalitására... Részben ezzel van összefüggésben az a konkrét jelenség, hogy a felső vezetés és a funkcionális irányítószervek reformok iránti affinitása és nagyvállalati szférához való viszonya, illetve ezek változása között nem mutatható ki egyértelmű összefüggés...*” (228. o.)

A tétel bizonyítására Szalai a gazdasági folyamatok leírásának teljes eszköztárát alkalmazza. Időszakról időszakra áttekinti a nagyvállalatok előnyeit ecsetelő közgazdák elméleti fejtegetéseiben fellelhető „*nagyvállalati ideológia*” állapotát. Évről évre, sőt, ha kell, hónapról hónapra nyomom követi a gazdaságirányítóknak a nagyvállalatokat érintő intézkedéseit és a nagyvállalatoknak a szabályozásra adott válaszát. Levéltári kutatással és sajtó-

elemzéssel kíséri nyomon a politikusok deklarációit és döntéseit, e furcsa, immár harmincéves háború ma már feledésbe merült eseményeit. Részletes esettanulmányok tudósítanak hat nagyvállalat életének egy évtizedéről, az egész nagyvállalati kör mérhető teljesítményeit pedig részletes statisztikai elemzésben tárja elénk a szerző.

A részletek iránt érdeklődő szakmabeli olvasó vagy a jövő korok történésze valószínűleg nagy élvezettel olvassa majd a könyvet. Bizonyára nem kevesen helyenként túlzottan aprólékosnak érzik majd Szalai leírásait. Az empirikus kutatás egyik alapgondja ez. Mikor kielégítő a leírás? Az úgynevezett tények mekkora tömege és milyen csoportosítása elegendő egy állítás alátámasztásához? Szalai láthatóan úgy véli, ha a lehetséges legnagyobbra növeli a dokumentált események halmazát, az semmiképpen sem csökkenti, inkább növeli állításainak erejét. Ezért nem fukarkodik a részletekkel. De a természeténél fogva célzott információgyűjtés és -közlés nem ad-e akaratlanul nagyobb hangsúlyt egy-egy mozzanatnak? Íme, az empirikus kutatás csapdája: minél alaposabban dokumentáljuk az események egy fajtáját vagy vonatkozását, szinte elkerülhetetlen, hogy az annál nagyobb szerepet kap az értelmezésben és a bizonyításban.

Szalai világában elsősorban a nagyvállalatok és a központ kapcsolata magyarázza például a piaci és a bürokratikus koordináció arányát, az átváltás sebességét – a reformot vagy éppen annak hiányát. Más szerzők hasonló gondossággal dokumentált elemzéseiben hol az első és a második gazdaság kapcsolata, hol a központ kampányai, hol pedig a mindent átfontó hierarchia utasításai és visszacsatolásai töltik be ezt a szerepet.

Ebből nem csupán az az ismert – és valljuk be, sovány – tanulság adódik, hogy az úgynevezett tények, dokumentumok többféle, önmagában konzisztens elmélet felállítására adnak módot, vagy másként, hogy a leírások legfőbb szükségese, de semmiképpen nem elégségesek az általánosításhoz. Ha ugyanis megfelelő gondossággal rendszerezik őket, akkor ahhoz biztosan elégségesek, hogy az elmélet valóságidegen feltevéseit cáfolják, gyöngítsék, illetve hogy az elméletet készítő figyelmét felhívják egy-egy fontos jelenségre, mozzanatra. Ilyen teljesítménye az empirikus

kutatásnak Szalai könyve is. Ezután már aligha elégíthet ki bennünket a kelet-európai gazdaságok olyan matematikai vagy verbális modellje, amely valamilyen formában nem tartalmazza a nagyvállalatok és a központ közötti kapcsolatot. És ez különösen fontos akkor, ha tudjuk, hogy a harmincéves háború nem ért véget. Minden jel szerint a nagyvállalatok tulajdonlása, a kormányzat és a nagyok kapcsolata már most a közvéleményt foglalkoztató egyik legfontosabb gazdasági és politikai kérdés lesz. A mélyülő gazdasági válság csak fokozza majd e „kölcsonkapcsolat” fontosságát. Szalai Erzsébet kíváncsiságát és munkatempóját ismerve aligha tévedünk, ha úgy véljük, hamarosan olvassuk majd az új fejleményekről szóló színvonalas leíró-elemző írásait.

Laki Mihály

BORIS VIAN: KÖPÖK A SÍROTKRA

Fordította Rózsa László

Láng Kiadó, 1989. 222 oldal, 79 Ft

Ez a Vian-regény már a címével is szándékosan provokál, epatírozva, lázadó éllel sértve meg a közerkölcsi felfogást. Alighanem ez a cím is hozzájárult a könyv körüli botrányok füstjéhez, lángjához, de legalábbis része volt a KÖPÖK A SÍROTKRA sötét – erotikus, sőt pornografikus – legendájának kialakulásában. Ami persze csalfa dolog. Nálunk is jócskán megelőzte a mű lefordítását, kiadását az erről szállongó irodalmi pikantéria híre. Pedig a TAJTÉKOS NAPOK vagy a PEKINGI ÓSZ nagyszerű írójáról az olvasóban őrzött képhez – kényes prüdériális tilalmak múltán – érdekes és erős színt ad: botrány ide, könyvsiker oda, a fiatal Boris Vian, ekkor még egy fiktív amerikai szerző, bizonyos Vernon Sullivan álneve mögé rejtkezve mesterien debütált vele. Lehet, hogy az idő, az eredeti megjelenés óta eltelt több mint négy évtized is a javára szolgál; elült a korabeli recepció zaja, és a körülmények is mások: a regény szövegét egy java-

részt már magyarul is hozzáférhető modern klasszikus életművének perspektívájából fogjuk. Meg hát hová lett az a bizonyos „közszemérem” is, melynek sérelme miatt egykor egy párizsi ítélőbíró ezért az írásért tetemes pénzbüntetést szabott ki Vianra? Latinos erotikája, érzéki plaszticitása ma már igazán merésznek sem hat, sőt a pornó mai durva árudömpingje mellett és felett egészen üdének és tisztának hat ez a szeretkezési jeleneteket sokféle „fekvésben” ábrázoló kisregény. Világos ennek az oka: minden „hatása” íróilag kidolgozott és plasztikusan kivitelezett, nincs benne semmi lappangó, ferdítetten hamis, a szerző uralja az erotikus motívumokat is, és egy frappáns epikai szerkezetben adja meg érvényességüket. Távoll áll tőle a nyelvi és a képi direkttség, inkább fátyolosan takart, lebegtetett képekkel dolgozik, és amikor szókimondó, akkor annak súlya van. A mai magyar olvasó számára ez nyilvánvaló kár, hogy a kiadás gondozói vélhetően az egykori pikantériára, botránnyra akarnak rájátszani a rózsaszín papírra nyomtatott, extra borítóra csomagolt kiadvánnyal – miközben a fordítás kissé színtelen, nyelvi ereje pedig egyenetlen.

Az amerikai Délen, valamikor a negyvenes évek derekán fut Vian–Sullivan feszes, végül viharos gyorsasággal pergetett regénymenete, egy néger fiatalember fehéreken állt véres bosszújának históriája. A műfaj – a thriller, illetve a bűnügyi regény – felépítési szabályát követve egyetlen szálal sodor az író, és az erkölcsi, lelki, társadalmi indítékok viszonylag egyszerűen elrendezett készletével indokolja az eseményeket, mozgatja hőseit. Lee Anderson „fehér néger”, göndör szókeséggel, világos bőrrel áldotta meg a vérkeveredés véletlene, igazi, fekete öccsét, a „kölyköt” viszont egy gazdag fehér család megölte, mert szerelmes lett a lányukba. Lee elhatározza, hogy a fiú életének árát tetemesen fogja kiegyenlíteni. Egy csendes, álmos kisvárosban dekkol, készül az akcióra, vár az áldozatokra. Csulinak ott van a szép, erős teste, és a helybeli kéjsóvár kis kamasz lányok körül is dongják: gitározzik nekik, táncoltatja őket, a kis nősténymajom-horda tagjait sorozatban fekteti le. Mindez csak afféle edzés, készülődés az igazi Tetterre. Vian az amerikai thrillerek keménységével, profi módon „etette” az érdeklődést, nyújtja el ezt az epizódsort, hogy aztán célra

tartó feszes vágatába foghasson. Anderson ráakad leendő áldozataira, a bosszúterv méltó célpontjaira, a szép és gazdag Asquith lányokra, a szőke Jeanre és a vadmacskaszemű Lou-ra. Felajzza és egymás ellen is kijátszva vágyait nyeri meg és szakítja le őket, hogy aztán mindkettőt meggyilkolva testi, erotikus és lelki bosszúját is véghezvigye. Vian igazi remeklése a regénynek ez az utolsó fejezetsora, ahogy a bosszúmű beteljesedését, a megszöktetett lányok meggyalázásának, legyilkolásának, majd Anderson rendőrségi levadászásának és agóniájának képeire zár sötétlen és keményen. Ez nem „hidegvér”, pusztítás és pusztulás, Erősz és Thanatosz közös őrjöngése inkább, valami féktelen lelki és zsigeri téboly beteljesedése. A zárlatnak ez a különleges „epikai erupciója” persze háborzongató rémségeket ábrázol, az írói szöveg azonban túlnő a tárgyon, a véres és gyilkos szeretkezések képeiben igazi költői erő mutatkozik meg. Vian itt meghaladja a készlethez szabott műfaji kereteket, tényleg vakmerő – és eredeti. Az író a szexuális motívikával – akárcsak Lee Anderson fehér bőrével és érzékiségével a lányokat – mindeddig csak lépre csalja olvasóit, hiszen ez a „végjáték” olyan, mintha egy pokoli tárna nyílna fel, amelybe belerobban, beleomlik a regény egész anyaga. Azt hiszem, a magyar kiadás papírszínével ellentétben Vian épp arról beszél, ami nem rózsaszín, a gyönyör és a bosszú kettős feketeségéről, egy lihegő, halálba vonagló masszáról, ami ordítva, törten, lucskokban múlik ki. Innen névsett mindazok a szociális és erkölcsi vonatkozások, melyekhez az író hozzáigazította a regény kibontásának folyamatát, érvényüket veszti, csak egy fikció segédfogalmai a fehér–fekete, gazdag–szegény ellentétpárok. Az Asquith lányok nem mint a Gonosz, a fehér ember kipécézett példányai, hanem mint lemészárolt, ártatlan áldozatok múlnak ki, s a bosszúálló „jó néger” maga lesz az esztelen Bűn megtestesítője; a Semmi mindhármukat magába emésztí.

A könyv nemcsak műfaji mintáit mutatja világosan (Vian „fordítóként” előadott bevezetésében maga is utal angol és amerikai példákra), hanem a kor szellemi mozgalmainak nyomai is idővel jól kirajzolódnak a lapjain. A freudi lélektanra és a háború után népszerűsödő egzisztencializmusra gondolunk elsősor-

ban. Ám már a kezdő író is van annyira felkészült, hogy semmi tanmesei jelleg nincs a dolgban; valahogy ezt is uralja, mélyen az anyagába dolgozza bele. Inkább talán csak a „szellemi fazonjának” kialakítását segítik e hatások: kihívó és merész írói jelmezben kívánt a közönség, a korabeli polgári világ ítései elé lépni. – Fiatal mérnök volt, a háború utáni francia dzsesszkorszak még csak művészkávéházak köreiben fel-feltűnedező alakja, gitáros, blues-énekes. Ez a fiatalember – miközben nagyon is vágyott a sikerre – egy halvány, személyes emblémafélét is beleszerkesztett ebbe a thrillerbe. Ez az apró részlet olyan, mint Vian titkos pályaterve, életmű-stratégiája: „Írni... Bestsellereket írni... Aztán végtelenül vakmerő és eredeti regényeket” – mondja a terveiről az a könyvkereskedő, akitől Lee átvesszi a boltot. Hősrünk meg erre így morfondíroz: „Az ember nem így ír bestsellereket... Talán tehetséges volt.” Vian – biztosan.

Fogarassy Miklós

OLVASÓJEL

Tar Sándor: *Mért jó a póknak?*
Szépirodalmi, 1989. 276 oldal, 40 Ft

Tar Sándor neve, valljuk meg, nem áruvédjegy irodalmunkban. A Debrecenben élő és gépipari technikusként több mint harminc éve ugyanabban az üzemben dolgozó író eredeti és erős tehetségét a kortársi magyar irodalom augurjai és kingmakerjei ugyan nem vonják kétségbe, már amikor szóba kerül a ritkán s keveset publikáló szerző neve, aki első könyvecskéjével: A 6714-ES SZEMÉLY tíz szikár novellájával meglehetősen későn, negyvenéves korában (a Magvető Új Termés sorozatában, 1981-ben) lépett a nyilvánosság elé. – Ha szóba kerül a neve. ...S ebből a szempontból öntudatlanul is árulkodónak tartom azt a körülményt, hogy miközben írásaival kétségtelesen kritikai elismerést, megérdemelt szakmai sikereket aratott, Tar Sándor neve, azt hiszem, elvtve se igen szerepel azokban a felsorolásokban, amelyek egy nemrégiben levitézlett és semmivé foszlott hivatalos ranglista helyé-

be lépve, egy másfajta mandarinprotokoll kardos szigorával állítják össze a hetvenes évektől kiterbebélyesedő új magyar próza csilagtérképeit – a „csak példaképpen” és „a teljesség igénye nélkül” sztereotípiákkal bevezetett névsoraikat. (Mindig ugyanazt a négy-öt nevet, amelyen belül még a „Péterek és Györgyök” kötelező sorrendjét se véti el soha a posztsznobizmus liturgiája.) Ezen a szemléleten, amely a magyar irodalom mezőnyét előszeretettel osztja „élbolyra, üldözőkre és leszakadókra”, és tudomást sem vesz arról az elemi szellemi és erkölcsi igazságról, hogy az irodalom nem azonos a Tour de France vagy a Giro d'Italia kerékpárversenyével, s hogy éppen ezért minden igazi tehetségnek kijár a „sárga trikó”, Tar Sándor 1989-ben megjelent kötetem fog változtatni. De valószínűleg nem is ez a legfontosabb számára, mert csupán ezért nem érdemes tollat fogni, másrészt, s ahogyan ő maga vallja: „kényszerű és nehéz rétegközi társadalmi helyzetem rendelése, hogy sem paraszttíró, sem proletárköltő nem lehettem, de nem tudnám saját csillagképemet az emberi, társadalmi, írói horizonton sem meghatározni”.

S remélhetőleg a könyve olvasóját sem a szerző protokolláris besorolása, hanem az izgatja elsősorban: vajon mi lehet ez a különleges és meghatározhatatlan írói szituáció? Mit tartalmaznak Tar Sándor újabb elbeszélései, amelyek önjellemzése értelmében „egy átmeneti, zűlélt és szétesett kor habverései”? – Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy ne a kötet egyik írásának a címével adjon a kritikus választ erre a banális, de természetes és ősi olvasói kérdésre. Tar Sándor új kötete, valóságosan is, képletesen is, novellaformában megfogalmazott „hangulatjelentéseket” ad a magyar munkás mai állapotáról, társadalmi és emberi helyzetéről és arról a világról, amelyben élni kényszerül a hivatalosan létező, de újabban már hivatalosan sem létező szocializmus viszonyai között. Ámde a „hangulatjelentés” mint metafora s mint művészi formálóelv, pastiche, jellegével, ábrázolt létevényeivel és légkörével együtt egy megfakult, szinte feledésbe merült történelmi emléket hív elő (bennem legáltalábbis) az ötvenes évek megtagadott/lehazudott valóságából, amely másképpen volt sivár és morbid és véres, mint a mostani. A „Szódd a selymet, elvtárs!” torz kulisszavilágát; azokat az időket, amikor is vasárnap délelőttjeink

evangéliumi hírnökei: a népnevelők csöngettek be párosával a lakások ajtajain, s a kölcsönösen kényszeredett bájvigyorok után támaszpontjaikra, a körzeti párhelyiségekbe visszatérve ezerszámra gyártották a „lakosság” vélekedéséről a felsőbb szerveket tájékoztató s finom eufemizmussal „hangulatjelentéseknek” nevezett be- és feljelentéseket. Ez a szocializmus hazai gyakorlatában valaha virágzó műfaji előzmény, mint össznépi szinten űzött pop art, akár tud róla, akár nem, a „posztmodern író” státusába helyezi Tar Sándort. (Mert hogy is írja Umberto Eco A RÓZSA NEVE utószavában? „*A posztmodern válasz lényege az, hogy a múltat – ha már megsemmisíteni nem lehet, hiszen megsemmisítése az elnémuláshoz vezet – át kell értkelni, mégpedig ironiával és nem éppen ártatlannul.*”) Csakhogy a posztmodern vízjel ebben az esetben nem az idézőjelbe tett irodalmi hagyomány, hanem az elmúlt (elmúlt?) történelem. A HANGULATJELENTÉS „vendégszövegei”, amelyekből kollázsát összeszötte az író, nem az irodalomból, hanem az élet anyagát alakító s túrhetetlen érdességét megőrző írói képzeletből erednek. Tar Sándor új kötetének „hangulatjelentései” ugyanis valójában klasszikus elbeszélői fegyelemmel létrehozott írói „életérzés-jelentések” és „életminőség-tudósítások”, s miközben vérlázító tárgyilagossággal és a változtatnod nem lehet megingathatatlanásával ábrázolja, hogy mivé züllött, mivé nyomorodott, nemcsak anyagi, erkölcsi vagy szellemi tekintetben, de az ösztönös munkásszolidaritás és az embermértóság vonatkozásában is az a réteg, az a bizonyos „hallgató, csendes többség” (amely azért hallgat, mert nem engedik szóhoz jutni) – akkor az olvasónak kényszerűen rá kell döbbsennie, hogy a MÉRT JÓ A PÓKNAK? világa mögött s a közelmúlt évtizedek mindennapi történelme mellett mégiscsak meghúzódik az irodalmi hagyomány egy része. Egy költői életmű, nem annyira az ironia, mint inkább a visszanyelt fájdalom idézőjelei közt: József Attila költészete. – Mivé lett az a munkásosztály, amelynek legöntudatosabb, a politikai szabadság és az életmód kultúrájának a tekintetében legigényesebb, „emberebb világért” kiáltó rétege, jó fél évszázaddal korábban, József Attila verseiben és reményeiben „*osztályharcban vasba öltözött*”? S az ikerkérdés: milyen világ készült azóta a hétköznapiakban „*a történelem futószalla-*

gára szerelve” a megalázott „*győzni fogók*” tényleges/állítólagos győzelme: 1945 után, egészen napjainkig – Tar Sándor novelláinak erről az emberi és társadalmi végeredményről tudósító tükre a József Attila-i líra tartalmaival és motívumaival van fonsorozva.

„*Könyvezve intlek szép jövőnk, ne légy ily sivár*”, könyörgött az ŐS PATKÁNY TERJESZT KÖRT MIKÖZTÜNK költője 1937-ben, legutolsó versei egyikében, de hiába: „*minden másként van, mint kellene*”, állapítja meg R. B., Tar egyik novellájának (EGY RENDES NAP) csupán monogrammal jelölt vallomásteveje erről a megálmodott jövőről. – Persze az a munkásosztály, amelybe valaha József Attila könnyes reményeit helyezte, „*hatalomra jutásával*” párhuzamosan erodálódott, eltűnt. Azzal a paraszti világgal együtt, ahonnan emberi utánpótlását szerezte folyamatosan, s amelynek belül a lélekben soha ki nem hűlő emlékét, melengető klímáját a kötet balladás hangvételi írása, a HEGYI BESZÉD őrizi, a lekopás stációinak a megnevezésével együtt, míg nem a parasztember végül idegenné válik a saját földjén. S a sivár végeredmény a kötet talán legkegyetlenebb látellete, a MÉSZTELEP. Egyáltalán kik s milyen emberek jönnek a meggyalázott anyaföldről a mésztelepekre, az esztergáló- és forgácsoló-műhelyekbe, az építkezésekre, a „101. ÉP.” munkásszállójába, ahol huszonnégyen vannak egy szobában, s hagyma-, pálinka- és más nehéz szagok ülik meg a levegőt, vagy szegődnek vendégmunkásnak az NDK-ba, ahol a magyar dolgozó belekúlál a konyhai mosogatóba? A HANGULATJELENTÉS egyik névtelen idézete, szabadon, az életből ellesve, erre is válaszol: „*olyanok vagyunk, mint a dögevők, egymást faljuk fel lassan, csak hogy a seggünkbe ne rúgjanak, de ezt nehogy elmondja valakinek...*” De hát ebben a világban, „*ahol az egyik nap olyan, mint a másik*”, nem az a tragédia, ha valaki megöli az apját, és anyja szeretője lesz, vagy ha két szerelme halálba kerget az engesztelhetetlen családi gyűlölködés, hanem ha egy kétygermekes munkásember nem tud többé tíz deka párizsit vásárolni, ami egyébként távolról sem katarikus körülmények között válik nyilvánvalóvá, mert ennek a világnak ez a természetes állapota: a vegetálás tragédián túli tragédiája.

Tar Sándor novelláit kikezdetlen szociografikus hitellel ruhazza föl a mai magyar munkásélet mindennapi valóságá. Írásai

mégsem szociográfiák; üzeneteik nem pusztá szociográfiai tényeket, hanem emberi állapotrajzokat közvetítenek, a kívül-belül elnyomódásnak az emberi egzisztenciát elsorvasztó lenyomatait, amelyeket csak írói nézőpontból lehetséges észlelni és megragadni. Nagy Lajos módszerére és szemléletére emlékeztető konok következetességgel ábrázol olyan jelenségeket és olyan roncsolásokat, amelyekről nem szívesen olvasunk, hallunk, mert vagy a sorsunk elviselhetetlenségét tudatosítják, vagy feloldhatatlan lekiismeret-furdalást támasztanak, mert elültetik bennünk a jogos gyanút, hogy mi is ahhoz a „fenti” világhoz tartozunk, ahol „mindig ugyanazokat találod a karosszékekben, aki erős meg nagy poszájú, azzal megy a csónak” (VÁNYA). Írásai ezért nem elégitik ki a nyilvánosan és meaculpázva megtagadott, de a „téma” iránt titkon fellobbanó marxista nosztalgiaikat sem, mert megdönthetetlen evidenciával tárják elének ezek a novellák, hogy az új feltételek között is szükségszerűen kialakult/megőrződött a régi farkastörvénye a létnek, „az elnyomás csapatban károg” most is, és mindig vannak/lesznek, akik „*valahogy egyből fent kezdik*”.

Novelláinak szociografikus felületei miatt előbb vagy utóbb, de óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy miben különbözik Tar Sándor prózaíró pályatársától, Csalog Zsolttól. Talán abban, hogy míg Csalog az „élet” magnóra vett szavaiból hív elő megkomponált szociofotókat, amelyek éppen a társadalmi hipokrizis folytán témáikkal – bűnözők, Rákóczi téri lányok stb. – olykor még vonzó olvasmányok is lehetnek, Tar szuggesztív belső művészettel megformált sorsöntvényei éppen szociográfiai hitelességű, kellemetlen és kegyetlen valóságukkal taszíthatnak bárkit, aki nemcsak úgy juthat nőhöz, hogy megerőszakol valakit a munkásszálló liftjében, mint az egyik elbeszélés cigányai – Ipoly, Horog és Csóka. (Ez utóbbi vállán elmaradhatatlan kísérőjével, akitől a becenevét kapta, egy hollófekete csókával, s ez a madár ebben a világban a maga valószínűtlenségével a költészet jelképe.)

Mindebből remélhetőleg az is kiderül, mennyire az úgynevezett tematikus témák holterében mozognak Tar Sándor elbeszélései; történeteibe, élethelyzeteibe, alakjaiba csakis az emberi determinációk iránt érzékeny író képes – fájdalmasan és ironikusan szí-

várványló – életet lehelni. A világ az embert sok mindentől megfoszthatja: lakástól, emberhez méltó munkától és munkabértől, különböző földi javaktól, a tíz deka párizsit is beleértve, de Tar Sándor írásaival arra figyelmeztet, hogy ez a kifosztás *előbb* kezdődik – az élet legáltalánosabb, mindenki számára születéstől fogva adottnak, jogosnak és elidegeníthetetlennek hitt lehetőségeiből való kifosztódással: „...*Hát ha arra gondolsz, én nem voltam úgy szerelmes senkibe, ahogy a filmekben látni, vagy színdarabban, én nem is hiszem el, hogy olyan is van, a mi fajtánknál legalábbis nincsen...*” (VÁNYA) Tegyem hozzá, hogy: Gelléri Andor Endre világában még volt? – Ez egyfajta emberi mélypont, s nemcsak az érzelmeké, de Tar Sándor világának az emberei úgy élnék tovább, tudatában a veszteségüknek, a szegények „ingyen örömeiből”, a szerelemből való kirekesztettségüknek, mintha ez volna a világ rendje, vagy ami még riasztóbb: mintha az emberi fajta létén belül a negatív utópiák – Huxley, Orwell stb. – egyik alváltozatának a megvalósult és tömegesen reprodukálódó populációjához tartoznának.

A novellákban ábrázolt arcpirító világrendet természetesen az egyetemes kontraszelekción hozta létre, s mozgatta a munkások életében is a teljes ellehetetlenülésig. „*Az új részlegvezető azt mondta, amikor bemutatkozott, hogy neki létalapja van, bár az üvegyártáshoz nem ért, de ez így nem lehet tovább. Büszkén magyarázta később: elutársak, engem a párt helyezett ide, hogy megbirkózzunk a feladatokkal, és a feladatok nem kicsik!*” (TÖRÉSPRÓBA) Ez nem kíván kommentárt. De Tar Sándor bámulatos hűséggel és mély humorral teremti újra írásaiban ennek az érték- és minőségfaló folyamatnak a gondolkodás és kifejezés: a beszéd debilizálódását tükröző nyelvezetét is; azt a habarényelvet, amely a művezetők, csoportvezetők, anyagmozgatók, betanított és segéd munkások „anyanyelve”, s olyan bornírt humorral ecseteli világát, amely a maga szférájában méltó párja Ionesco vagy Örkény abszurdjainak. „*Lüszien nem komplett* – mondja a művezető az EGY RENDES NAP című novellában –, *hamarabb megért, ha belerúgok, mintha szemináriumra küldeném, mert a végén még úgy járnék vele, mint az előzővel, akit addig járattunk szemináriumra, hogy önkéntes rendőr lett, aztán az volt az első dolga, hogy mivel szerinte rossz helyen mentem át az utcán, kétszáz forintra megbír-*

ságolt, sőt, még a kezemet is ki kellett vennem a nadrágból.” A TÜRÉSPRÓBA című novellában pedig, amelynek a „hőse” egy méregdrágán vásárolt, de anyaghiány és egyéb okok miatt nem működő francia import gépsor, a műhely mindenkori vezetője pedig következetesen hozzá nem értő főnök (hiszen kiválasztásuk alapszempontja a szakmai alkalmatlanság), mindig tesz valami látszatintézkedést: „Leült a szerelőasztal mellé, és az öklére hajította a fejét. Most menjenek, mondta nekünk, majd szólok. Délután már aggódtunk. Aztán hazament. Másnap rendelt száz pár fehér kesztyűt. Úgy néztünk ki, mint egy utat tévesztett esküvői menet, élén ő, fekete öltönyben, fehér zoknival.”

S ezen az életből ellesett szövegen, bár író írta, s nem magnetofon rögzítette, nagyokat lehet nevetni is akár, hiszen ma nálunk elemi erejű tömegigény az a kíváncsi, amely lehetőleg még a gyászmisén is röhögve szeretne

szórakozni. Csak az „egésszel” van baj, mert a teljes kép már nem ilyen mulatságos: „...Felébredek éjszaka, gondolkozok, de ez csak mostanában van, mérgeledök is eleget miatta, hogy régen, mikor annyi bajom volt, mint a kazal, úgy aludtam, mint a bunda, most meg a nagy kényelemben felébredek, hát nem is tudom, mondjam-e, hülyeségnek fogod venni, de az az igazság, hogy félek, felébredek éjszaka arra, hogy félek, nem hülyeség? Nem tudom, miért van ez...” – tűnődik Tar Sándor egyik egydimenziós „hőse”. Heidegger mester szíve bizonyára repesne a boldogságtól, ha tudná, hogy ez a mélyvilág is ilyen pontosan, szépen „visszaigazolja” metafizikáját. De hát ez, ma, Magyarországon távolról sem csak elvont Lét-szorongás. Mért jó a póknak? A kötet egyik keserű abszurditása, hogy a címben feltett kérdésre nincs felelet.

Domokos Mátyás

A folyóirat az MTA–Soros-alapítvány és az Állami Biztosító támogatásával jelenik meg